

Львівський державний університет внутрішніх справ
Міністерство внутрішніх справ України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СТИРАНКА МИХАЙЛО БОГДАНОВИЧ

УДК 343.352 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СЕПАРАТИЗМУ В
УКРАЇНІ**

Галузь знань 08 “Право”
Спеціальність 081 “Право”

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ М.Б.Стиранка

Науковий керівник **Яремко Галина Зіновіївна**, кандидат юридичних наук,
доцент

Львів – 2020

АНОТАЦІЯ

Стиранка М.Б. Кримінально-правова характеристика сепаратизму в Україні. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 “Право”. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2020.

Дисертація є дослідженням в якому здійснена системна переоцінка кримінально-правової охорони територіальної цілісності, недоторканності та територіального устрою України в умовах загострення загроз таким охоронюваним правовідносинам. Вирізняє роботу наскрізний підхід до системи норм про сепаратизм, погляд на охорону територіальної цілісності і недоторканності, а також територіального устрою держави як на систему правових приписів, що забезпечують схоронність таких суспільних відносин, а також науковий аналіз питань караності та застосування норм КК України про такі посягання. На підставі отриманих результатів визначено зміст та обсяг поняття «сепаратизм». Виокремлено наскрізну систему кримінально-правових норм, спрямованих на охорону територіальної цілісності і недоторканності, а також територіального устрою держави (ст.ст. 109, 110, 110², 111, 436, 437, 447 КК України). Обґрунтовано, що об’єктом сепаратизму як родового кримінально-правового поняття належить вважати територіальний суверенітет, який охоплює територіальну цілісність та недоторканність держави, а також її територіальний устрій.

Розглянуто стан теоретичного дослідження кримінальної відповідальності за сепаратизм, що дало змогу виокремити питання, щодо яких є дискусії (які суспільно небезпечні діяння охоплює поняття «сепаратизм»; як саме право народів і націй на самовизначення має кореспондувати з правом на територіальну цілісність держав; чи є відмінність між загальноприйнятим визначенням поняття сепаратизму та кримінально-правовим тощо), а також ті, які досі невирішені або описані поверхнево.

Вивчено поняття «сепаратизм» у широкому розумінні у рамках міждисциплінарного дослідження (розглядається як соціально-політичне явище; базується на прагненні деяких регіонів держави до відокремлення, набуття більшої політичної самостійності; призводить до дезінтеграції (розпаду, розділення) держави та порушує баланс її геополітичної безпеки). Здійснено розмежування понять «сепаратизм» та «право народів і націй на самовизначення».

Визначено систему складів злочинів, які регламентують кримінальну відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави. До них запропоновано відносити: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України); фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110² КК України); державна зрада (ст. 111 КК України); пропаганда війни (ст. 436 КК України); планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України); найманство (ст. 447 КК України).

Здійснено огляд історико-правових джерел у яких регламентувалась відповідальність за прояви сепаратизму. Встановлено, що впродовж століть кримінально-правові норми, які були спрямовані на охорону територіальної цілісності і недоторканності, а також територіального устрою держави, розвивались поступово. Дійсна кримінально-правова регламентація проявів сепаратизму була передбачена лише в Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 р. Абстрактний характер формулювання норм про кримінально-правову охорону безпеки держави у пам'ятках кримінального права періоду XV-XIX ст. сприяв застосуванню різного виду репресій, оскільки багато діянь могли підпадати під дію відповідних статей.

Проаналізовано кримінальне законодавство деяких держав, які є членами ЄС, а також держав колишнього Радянського Союзу. Виокремлено положення, які є вартими запозичення (щодо передбачення можливості

застосування судом спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за сепаратизм) чи невинуватими для українського законодавця (заниження віку з якого може наставати кримінальна відповідальність за прояви сепаратизму).

Вивчено об'єкт складів злочинів про сепаратизм. Констатовано, що злочини Розділу I (ст.ст. 109, 110, 110², 111) посягають на різні об'єкти, з-поміж яких власне територіальна цілісність та недоторканність України, а також територіальний устрій. Це стосується і злочинів за ст. ст. 436, 437, 447 КК України, які законодавцем віднесено до таких, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок. Цій групі злочинів притаманний, так би мовити, «іноземний елемент», позаяк вони пов'язані зі сучасним міжнародним кримінальним правом та посягають на відносини миру між державами, а отже, і на національну безпеку держави.

Видовим об'єктом складів злочинів за ст. ст. 110, 110², 111, 436, 437, 447 КК України є внутрішньодержавні та міждержавні суспільні відносини щодо охорони територіальної цілісності та недоторканності держави. Видовим об'єктом складів злочинів за ст.ст. 109, 110² КК України є внутрішньодержавні суспільні відносини щодо охорони територіального устрою держави.

Проаналізовано ознаки об'єктивної сторони складів злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави, та запропоновано рекомендації щодо їх тлумачення та використання у КК України. Встановлено, що зміна державної території може мати не лише незаконний характер, що є кримінально караним, а й законний (цесія, плебісцит, ад'юдикація, обмін територіями, відновлення історичних прав на територію, покарання держави за агресію, компенсація за передану територію, самовизначення націй і народів, зміна русел прикордонних річок).

Вивчено зміст загальних та спеціальних ознак суб'єкта аналізованих складів злочинів. З'ясовано, що заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб не можуть застосовуватись за вчинення фізичними особами злочинів, охоплених ст. 110² та ст. 111 КК України. Обґрунтовано

необхідність включити у ст. 96³ КК України склад злочину за ст. 110² КК України з огляду на те, що фінансування сепаратизму може здійснюватися фізичною особою від імені та в інтересах юридичної особи.

Встановлено, що суб'єктивна сторона більшості проявів сепаратизму характеризується прямим умислом (винний усвідомлює, що вчиняє злочини проти національної безпеки держави (посягає на суспільні відносини, що забезпечують охорону територіальної цілісності та недоторканності держави, а також її територіальний устрій); особа також розуміє, що її дії становлять загрозу не лише для окремої особи чи групи осіб, а й для життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави). Інтелектуальний момент умислу охоплюється також усвідомленням особою того, що вона має за обов'язок захист незалежності та територіальної цілісності України. Нехтуючи ним, особа зраджує інтереси держави, створюючи передусім загрозу політичній та військовій сферам щодо власне територіальних питань, а також міждержавним відносинам, які забезпечують територіальну цілісність і недоторканність від посягань іноземних держав.

Визначено ступінь тяжкості проявів сепаратизму, з'ясовано обґрунтованість визначення меж покарань. Розглянуто співвідношення покарання за сепаратизм та інших однотипних злочинів. Констатовано, що санкції аналізованих кримінально-правових норм вони є простими, кумулятивними, одиничними, альтернативними та відносно визначеними.

Зауважено, що стадія готування до проявів сепаратизму є неможливою тоді, коли однією з форм посягання на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу (ч. 1 ст. 109 КК України), а також планування, підготовки або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту (ч. 1 ст. 437 КК України) є змова про вчинення таких дій, що, відповідно до ч. 1 ст. 14 КК України, є одним із різновидів готування до злочину. Крім того, відповідальність із посиленням на ст. 14 КК України не може наставати за вчинення злочину за ч. 1 ст. 437 КК України, оскільки дії, які полягають у плануванні чи підготовці агресивної війни чи воєнного конфлікту, характерні

для готування до вчинення злочину. В усіх інших випадках стадія готування до проявів сепаратизму є можливою.

Ключові слова: сепаратизм, територіальна цілісність та недоторканність, територіальний устрій, національна безпека, кримінальна відповідальність, склад злочину.

ABSTRACT

Styranka M.B. Criminal and Legal Features of Separatism in Ukraine. - Qualifying Scientific Paper as a Manuscript.

The thesis for the degree of Doctor of Philosophy in speciality 081 «Law». Lviv State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Lviv, 2020.

The thesis is a systematic study of criminal law protection of territorial integrity, inviolability and territorial organization of Ukraine under the conditions of aggravation of threats to such protected legal relations. The paper is featured by a thorough approach to the system of anti-separatism norms, as well as a scientific analysis of the issues of punishment and application of the norms of the Criminal Code of Ukraine on such encroachments. Based on the obtained results, the features of the criminal law concept of “separatism” are formulated and its definition is proposed. The end-to-end system of criminal law norms aimed at protection of the territorial integrity and inviolability as well as territorial structure of the state (Articles 109, 110, 110², 111, 436, 437, 447 of the Criminal Code of Ukraine) is defined. It is substantiated that the subject of separatism as a generic criminal law concept should be considered territorial sovereignty, which includes the territorial integrity and inviolability of the state as well as its territorial structure.

The state of the theoretical study of criminal liability for separatism is considered, making it possible to identify issues that are generally accepted which are discussed as well as those that are still unresolved or described superficially.

The concept of “separatism” is researched in a broad sense in the interdisciplinary study (it is considered as a social and political phenomenon; based on the desire of some regions of the state to secede, gain greater political independence; it leads to disintegration (breakup, separation) of the state and disbalances its geopolitical security). A distinction is made between the concepts of “separatism” and “the right of peoples and nations to self-determination”.

The system of *corpus delicti*, which regulates criminal liability for encroachment on territorial integrity and inviolability, as well as the territorial structure of the state, has been determined. It is proposed to include: actions aimed at forcible change or overthrow of the constitutional order or seizure of state power (Article 109 of the Criminal Code of Ukraine); encroachment on the territorial integrity and inviolability of Ukraine (Article 110 of the Criminal Code of Ukraine); financing of actions committed for the purpose of forcible change or overthrow of the constitutional order or seizure of state power, change of borders of the territory or state border of Ukraine (Article 110² of the Criminal Code of Ukraine); treason (Article 111 of the Criminal Code of Ukraine); propaganda of war (Article 436 of the Criminal Code of Ukraine); planning, preparation, resolution and conduct of aggressive war (Article 437 of the Criminal Code of Ukraine); mercenary activities (Article 447 of the Criminal Code of Ukraine).

A review of historical and legal sources is made where the liability for the manifestations of separatism has been regulated. Over the centuries, criminal law, aimed at protecting the territorial integrity and inviolability, as well as the territorial structure of the state, have been developing gradually. The actual criminal law regulation of separatism was provided only in the Criminal and Correctional Penal Code of 1845. The abstract nature of the wording of the rules on criminal law protection of state security in the monuments of criminal law of the 15th-19th centuries contributed to the application of various types of repression, as many acts could fall under the relevant articles.

The criminal legislation of some EU member states, as well as the states of the former Soviet Union, is analyzed. The provisions that are worth borrowing or unjustified for the Ukrainian legislator are defined.

The subject of separatism crimes has been studied. It is stated that the crimes of Section I (Articles 109, 110, 110², 111) encroach on various matters, including the actual territorial integrity and inviolability of Ukraine, as well as the territorial structure. This also applies to crimes under Articles 436, 437, 447 of the Criminal Code of Ukraine, which the legislator refers to as those that encroach on peace, security of mankind and international law and order. This group of crimes is characterized by, so to speak, a “foreign element”, as they are related to modern international criminal law and encroach on the relationship of peace between states, and hence on the national security of the state.

The specific subject of the crimes under Articles 110, 110², 111, 436, 437, 447 of the Criminal Code of Ukraine are domestic and interstate public relations for the protection of territorial integrity and inviolability of the state. The specific subject of *corpus delicti* under Art. 109, 110² of the Criminal Code of Ukraine are internal public relations for the protection of the territorial organization of the state.

The features of the objective side of the *corpus delicti*, which encroach on the territorial integrity and inviolability, as well as the territorial structure of the state, are analyzed, and recommendations for their interpretation and use in the Criminal Code of Ukraine are proposed. It is established that the change of state territory can be not only illegal, which is criminally punishable, but also legal (cession, plebiscite, adjudication, exchange of territories, restoration of historical rights to the territory, punishment of the state for aggression, compensation for the transferred territory, self-determination of nations and peoples, change in the border river beds).

The content of general and special features of the subject of the analyzed *corpus delicti* is studied. It is found that measures of a criminal nature against legal entities cannot be applied to the commission by individuals of crimes covered by Article 110² and 111 of the Criminal Code of Ukraine. The need to include *corpus*

delicti under Art. 110² of the Criminal Code of Ukraine in Article 96³ of the Criminal Code of Ukraine, given that the financing of separatism may be carried out by an individual on behalf of and in the interests of a legal entity.

It is established that the subjective side of most manifestations of separatism is characterized by direct intent (the perpetrator realizes that he/she commits crimes against national security (encroaches on public relations, protecting the territorial integrity and inviolability of the state and its territorial structure); that his/her actions pose a threat not only to an individual or group of persons, but also to the vital interests of citizens, society and the state). The intellectual moment of intent is also covered by the person's awareness that he/she has a duty to protect the independence and territorial integrity of Ukraine. Neglecting it, a person betrays the interests of the state, creating primarily a threat to the political and military areas on the actual territorial issues, as well as interstate relations that ensure the territorial integrity and inviolability of encroachments of foreign states.

The severity of separatism has been established, and the validity of the limits of punishment has been clarified. The ratio of punishment for separatism and other similar crimes is considered. It is stated that the sanctions of the analyzed criminal law norms are simple, cumulative, single, alternative and relatively definite.

It is noted that the stage of preparation for manifestations of separatism is impossible when one of the forms of encroachment on forcible change or overthrow of the constitutional order (Part 1 of Article 109 of the Criminal Code of Ukraine), as well as planning, preparing or resolving aggressive war or military conflict (Part 1 of Article 437 of the Criminal Code of Ukraine) is a conspiracy to commit such acts that, in accordance with Part 1 of Article 14 of the Criminal Code of Ukraine, are one of the types of preparation for crime. In addition, the liability with reference to Article 14 of the Criminal Code of Ukraine can not emerge for committing a crime under Part 1 of Article 437 of the Criminal Code of Ukraine, as actions consisting in planning or preparation of aggressive war or military conflict are characteristic of preparation for the commission of a crime.

In all other cases, the stage of preparation for the manifestations of separatism is possible.

Key words: separatism, territorial integrity and inviolability, territorial organization, national security, criminal responsibility, corpus delicti.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ,

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Стиранка М.Б. Особливості кримінально-правової кваліфікації сепаратизму. *Visegrad Journal Human Rights*. 2019. № 4. Ч. 1. С. 100–104.

2. Стиранка М.Б. Кримінально-правові ознаки сепаратизму. *Наше право*. № 4. 2020 р. С. 176–180.

3. Стиранка М.Б. Караність сепаратизму за Кримінальним кодексом України. *Європейські перспективи*. № 1. 2021. С. 139–144.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

4. Стиранка М. Родовой и видовой объекты сепаратизма. *Leges si viata*. № 2/2. 2019. С. 116–120.

5. Стиранка М.Б. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за сепаратизм. *Європейські перспективи*. 2018. № 2. С. 127–133.

6. Стиранка М.Б. Кримінальна відповідальність за сепаратизм у пам'ятках українського кримінального права. *Право UA*. 2018. № 2. С. 117–123.

7. Стиранка М.Б. Стан теоретичного дослідження проблеми сепаратизму. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 257–259.

8. Стиранка М.Б. Обсяг поняття сепаратизму. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету* / ред. кол.: Б. В. Щур, О. С. Котуха та ін. Львів: Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2018. Вип. 7. (Юридичні науки). С. 212–217.

9. Стиранка М.Б. Об'єктивна сторона посягання на територіальну цілісність і недоторканність України. *Наше право*. № 1. 2019. С. 70–76.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Стиранка М.Б. Зміст поняття сепаратизму як соціально-політичного явища. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 22–23 червня 2018 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2018. С. 107–110.

11. Стиранка М.Б. Обсяг поняття сепаратизму. *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15–16 червня 2018 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2018. С. 48–50.

12. Стиранка М.Б. Стан теоретичного дослідження питання кримінальної відповідальності за сепаратизм. *Актуальні питання взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічного адміністрування у напрямку розвитку правової системи України*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції м. Київ (7–8 вересня 2018 р.). Київ: Цент правових наукових досліджень, 2018. С. 68-74.

13. Стиранка М.Б. Система складів злочинів, які регламентують кримінальну відповідальність за сепаратизм. *Наукове забезпечення захисту прав та свобод громадян України в умовах інтеграції в Європейський простір*: матеріали Всеукраїнської конференції (м. Львів, 25 жовтня 2018 р.) / кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». Львів. С. 657–661.

14. Стиранка М.Б. Родовий об'єкт сепаратизму. *Реформування національного та міжнародного права*: перспективи та пріоритети: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18–19 січня 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2018. С. 86–89.

15. Стиранка М.Б. Видовий об'єкт сепаратизму. *Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства*

України майбутнього: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 11–12 січня 2019 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2019. С. 70–74.

16. Стиранка М.Б. Кримінальна відповідальність за дії, вчинені з метою зміни меж території на порушення порядку, встановленого Конституцією України. *Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції: матеріали Всеукраїнської конференції* (м. Львів, 29 березня 2019 р.) / кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ, 2019. С. 380–382.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СЕПАРАТИЗМ.....	24
1.1 Стан наукової розробленості питання кримінальної відповідальності за сепаратизм.....	24
1.2 Сепаратизм як родове кримінально-правове поняття. Система норм про сепаратизм у Кримінальному кодексі України.....	31
1.3 Відповідальність за сепаратизм у пам'ятках українського кримінального права.....	49
1.4 Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за сепаратизм.....	60
Висновки до першого розділу.....	71
РОЗДІЛ 2 КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ПРО СЕПАРАТИЗМ.....	75
2.1 Об'єктивні ознаки складів злочинів про сепаратизм.....	75
2.2 Суб'єктивні ознаки складів злочинів про сепаратизм.....	134
Висновки до другого розділу.....	161
РОЗДІЛ 3 КАРАНІСТЬ ТА ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ПРО СЕПАРАТИЗМ.....	164
3.1 Караність сепаратизму за Кримінальним кодексом України.....	164
3.2 Окремі питання застосування норм Кримінального кодексу України про сепаратизм.....	172
Висновки до третього розділу.....	192
ВИСНОВКИ.....	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	201
ДОДАТКИ.....	250

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Австрія – Австрійська Республіка
Азербайджан – Азербайджанська Республіка
АРК – Автономна Республіка Крим
Вірменія – Республіка Вірменія
ВРУ – Верховна Рада України
ВСУ – Верховний Суд України
Грузія – Республіка Грузія
Данія – Королівство Данія
ДНР – Донецька народна республіка
Естонія – Республіка Естонія
ЄС – Європейський Союз
ЗУ – Закон України
ЗМІ – Засоби масової інформації
Іспанія – Королівство Іспанія
Казахстан – Республіка Казахстан
Киргизстан – Киргизька Республіка
КМУ – Кабінет Міністрів України
КК України – Кримінальний кодекс України 2001 року
КСУ – Конституційний Суд України
КК УРСР – Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки
Латвія – Латвійська Республіка
ЛНР – Луганська народна республіка
РФ – Російська Федерація
ООН – Організація Об'єднаних Націй
Польща – Республіка Польща
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
Таджикистан – Республіка Таджикистан
ФРН – Федеративна Республіка Німеччина
Франція – Французька Республіка
Швеція – Королівство Швеція

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В Україні донедавна проблема сепаратизму не належала до основних викликів територіальній цілісності і недоторканності, а також територіальному устрою держави, а поодинокі його прояви мали здебільшого латентний характер. Однак ситуація кардинально змінилася у зв'язку з анексією Російською Федерацією Криму, самопроголошенням так званих ЛНР та ДНР, що, своєю чергою, диктує нагальність наукового осмислення кримінально-правової характеристики сепаратизму. У ЗМІ вищевказані події називають по-різному: від спроби реалізації права народів на самовизначення, націоналізму до сепаратизму, тероризму. Вочевидь таке різноголосся щодо оцінки (щоправда, неофіційної) пояснюється не лише належністю тих чи інших осіб до відповідної сторони конфлікту, а й відсутністю єдиного правового підходу.

Тимчасом аналіз звітності основних показників роботи органів досудового розслідування, підготовленої Генеральною прокуратурою України за період 2017–2020 рр., демонструє такі дані щодо цієї групи злочинів. Зокрема, 2017 р. за вчинення злочину за ст. 109 КК України передано до суду з обвинувальним актом 22 кримінальні провадження; ст. 110 – 63; ст. 110² – 6; ст. 111-13; ст. 436 – 0; ст. 437 – 3; ст. 447 – 0. У 2018 р. за ст. 109 – 12 кримінальних проваджень; ст. 110 – 54; ст. 110² – 9; ст. 111 – 12; ст. 436 – 0; ст. 437 – 1; ст. 447 – 0. У 2019 р. за ст. 109 КК – 8 кримінальних проваджень; ст. 110 – 54; ст. 110² – 7; ст. 111 – 11; ст. 436 – 0; ст. 437 – 2; ст. 447 – 0. Врешті, 2020 р. за ст.109 передано до суду з обвинувальним актом 14 кримінальних проваджень; ст.110 – 34; ст. 110² – 4; ст.111 – 17; ст. 436 – 1; ст.437 – 2; ст.447 – 1 [374].

Наведені показники свідчать про те, що таких злочинів не так вже й багато, однак навіть одичний факт прояву сепаратизму представляє масштабну загрозу для держави. Зауважимо, що статистика не відображає реального стану злочинності, адже ЗМІ доволі часто оприлюднюють

інформацію про прояви сепаратизму, яка не має офіційного підтвердження у статистичних даних. Проблема посилюється через відсутність у чинному законодавстві України нормативного визначення поняття сепаратизму. Щоправда, КК України містить низку норм, які встановлюють відповідальність за прояви сепаратизму. Однак, на скільки повно й ефективно ці норми забезпечують запобігання цьому кримінально протиправному явищу – питання не вивчене.

Окремі аспекти проявів сепаратизму знайшли відображення у наукових роботах О. Ф. Бантишева, І. В. Басистої, В. С. Батиргарєєвої, Ю. В. Бауліна, О. М. Броневицької, Д. В. Вітрової, С. Ф. Денисова, О. О. Дудорова, С. В. Дякова, Л. М. Демидової, Л. Д. Єрмакова, Д. С. Зоренка, І. Л. Іванова, В. С. Картавцева, В. Н. Кубальського, А. О. Купріянова, Ю. В. Луценка, В. К. Матвійчука, М. І. Мельника, Л. В. Мошняги, В. О. Навроцького, О. В. Наден, Т. І. Нікіфорова, О. В. Олішевського, Н. М. Парасюк, С. Ю. Плещького, О. В. Поповича, А. В. Савченка, Е. О. Смирнова, Т. І. Созанського, С. В. Сьоміна, Г. В. Татаренка, В. Я. Тація, М. І. Хавронюка, І. О. Харь, Р. Л. Чорного, О. А. Чувакова, О. В. Шамари, В. М. Шлапаченка, Г. З. Яремко та інших. Попри чималу кількість праць, питання кримінально-правової охорони територіальної цілісності і недоторканності, а також територіального устрою держави залишаються недослідженими системно. Науковці не виробили єдиного уніфікованого поняття «сепаратизм», а також не окреслено його кримінально-правових ознак.

Наявні теоретичні напрацювання не позбавили практику труднощів із застосування норм, які спрямовані на охорону територіальної цілісності і недоторканності, а також територіального устрою держави. Це обумовлено складною їх законодавчою конструкцією, а також тим, що у КК України є ціла низка норм про сепаратизм, що нерідко створює правозастосовні перешкоди у виборі необхідної. Скажімо, існує складність у розмежуванні окремих складів злочинів, оскільки за ознаками об'єктивної сторони вони збігаються (ст. 110 та ч. 1 ст. 437 КК України); у встановленні ознак суб'єктивної сторони складу найманства, зокрема в частині доведення мети

одержання будь-якої особистої вигоди (з огляду на це, правозастосовні органи відверто уникають застосування ст. 447 КК України).

Низка питань, які стосуються предмета дослідження, залишаються дискусійними та недостатньо вивченими. Нині досі чітко не встановлено, які суспільно небезпечні діяння охоплює поняття «сепаратизм»; як саме право народів і націй на самовизначення має кореспондувати з правом на територіальну цілісність держав; чи є відмінність між загальноприйнятим визначенням поняття сепаратизму та кримінально-правовим тощо.

Відтак наведені теоретичні, правозастосовні та законодавчі невирішені питання свідчать про необхідність і своєчасність наукового системного дослідження кримінальної відповідальності за сепаратизм.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема роботи відповідає положенням п. 1, 4 розділу 3 Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015, Пріоритетним напрямом розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016 (п.п. 2, 4, 10 розділу Правове забезпечення в галузі національної безпеки та міжнародного правопорядку), а також темі наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ “Проблеми правового регулювання публічного управління у сфері правоохоронної діяльності” на 2019-2022 р.р. (номер державної реєстрації 0119U001743).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертації – виокремлення системи кримінально-правових норм, які регламентують кримінальну відповідальність за сепаратизм, оцінка ефективності кримінально-правової охорони територіальної цілісності, недоторканності та територіального устрою за КК України.

Реалізація мети передбачає вирішення таких основних *завдань*:

- вивчити стан наукової розробленості питань кримінальної відповідальності за сепаратизм;
- розкрити сепаратизм як родове кримінально-правове поняття;

- визначити систему складів злочинів, за які встановлена кримінальна відповідальність за сепаратизм;
- окреслити генезу встановлення відповідальності за сепаратизм у пам'ятках українського кримінального права;
- розглянути зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за сепаратизм;
- з'ясувати об'єктивні ознаки складів злочинів про сепаратизм;
- охарактеризувати суб'єктивні ознаки складів злочинів про сепаратизм;
- оцінити обґрунтованість установлення видів і розмірів покарання за сепаратизм;
- проаналізувати питання кримінально-правової кваліфікації та застосування заходів кримінально-правового характеру за сепаратизм.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері кримінально-правової охорони територіальної цілісності, недоторканності та устрою держави.

Предмет дослідження – кримінальна відповідальність за сепаратизм.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації становлять праці з кримінального права, загальної теорії права, пам'ятки кримінального права та довідково-енциклопедична література.

Емпірична база дослідження представлена матеріалами судової практики різних регіонів України з Єдиного державного реєстру судових рішень України (проаналізовано 66 вироків судів). У роботі використано результати власного опитування працівників правоохоронних органів і суддів Львівської області (всього 200 осіб, зокрема, працівників Національної поліції – 90 осіб, Служби безпеки України – 13, прокуратури – 45 та суду (52)).

Методи дослідження обрано відповідно до окреслених мети і завдань, а також об'єкта та предмета дослідження. Зокрема, використано такі методи: діалектичний (як фундаментальний філософський метод, який дав змогу охопити всі питання теми у взаємозв'язку (усі розділи дисертації));

герменевтичний (зادля визначення змісту поняття «сепаратизм» (підрозділ 1.2); формально-юридичний (під час аналізу системи правових норм про сепаратизм (підрозділ 1.2); історико-правовий (для дослідження розвитку кримінального законодавства про відповідальність за сепаратизм (підрозділ 1.3); порівняльно-правовий (для встановлення особливостей регламентації кримінальної відповідальності за сепаратизм (підрозділ 1.4); статистичний (на основі аналізу даних судової практики різних регіонів України про прояви сепаратизму (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); соціологічний (у рамках анкетування працівників правоохоронних органів і суддів із питань кримінальної відповідальності за сепаратизм (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); догматичний (зadля напрацювання науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування за прояви сепаратизму (розділи 1, 2); узагальнення (в частині виокремлення теоретично та практично значущих висновків (усі розділи).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є системним дослідженням кримінально-правової охорони територіальної цілісності, недоторканності та територіального устрою України в умовах загострення загроз таким охоронюваним правовідносинам. Вирізняє роботу наскрізний підхід до системи норм про сепаратизм, а також науковий аналіз питань караності та застосування норм КК України за такі посягання. З-поміж найбільш значущих результатів, що мають наукову новизну, є важливими і для розвитку теорії кримінального права, і для практики правозастосовних органів, а також вказують на особистий внесок автора, можна виокремити такі:

вперше:

– запропоновано таке кримінально-правове розуміння поняття сепаратизму: умисні суспільно небезпечні посягання на територіальну цілісність, недоторканність або територіальний устрій держави, які виражаються у діях, вчинених всупереч порядку, встановленому національними та міжнародними актами, та спрямовані на відокремлення від території певної держави або утворення автономії у складі держави;

– виокремлено наскрізну систему кримінально-правових норм, націлених на охорону територіальної цілісності і недоторканності, а також територіального устрою держави, а саме: ст.ст. 109, 110, 110², 111, 436, 437, 447 КК України;

– обґрунтовано, що об'єктом сепаратизму як родового кримінально-правового поняття належить вважати територіальний суверенітет, який охоплює територіальну цілісність та недоторканність держави, а також її територіальний устрій;

– доведено, що об'єктом сепаратизму як родового поняття є також територіальний устрій держави;

– констатовано, що умисну штучну зміну русел річки слід вважати посяганням на територіальну цілісність держави та одним із різновидів сепаратизму;

– аргументовано доцільність застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру за вчинення уповноваженою особою злочину у рамках ст. 110² КК України, а відтак запропоновано внести відповідні зміни до ст. 96³ КК України.

удосконалено:

– формулювання змісту ч. 2 ст. 109 КК України, запропоновано таку її редакцію: «Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також виготовлення чи зберігання з метою їх поширення або поширення матеріалів із такими закликами»;

– теоретичні позиції, на основі яких запропоновано викласти ч. 2 ст. 110 КК України так: «Публічні заклики до посягання на територіальну цілісність і недоторканість України, а також виготовлення чи зберігання з метою їх поширення або поширення матеріалів із такими закликами, – караються обмеженням волі на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк із конфіскацією майна або без такої».

Тоді чинні ч. 2 та ч. 3 ст. 110 КК України вважатимуться, відповідно, ч. 3 та ч. 4.

– наукові твердження, з урахуванням яких обґрунтовано ч. 1 ст. 110² КК України, викласти у такій редакції: «Фінансування чи інші форми сприяння вчиненню дій з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також фінансування публічних закликів чи поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій». Частина 2 ст. 110² КК України сформулювати так: «Фінансування дій чи інші форми створення умов з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також фінансування публічних закликів чи поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій»;

набули подальшого розвитку:

– положення про те, що дії, спрямовані на отримання автономії в межах держави, є одним із проявів сепаратизму, мають кваліфікуватися за наявності інших ознак як дії, спрямовані на повалення конституційного ладу, зокрема його територіального устрою (ст. 109 КК України);

– міркування про те, що сепаратизм може бути і фактичний, і юридичний;

– позиція, що для визнання публічних закликів до сепаратистських посягань закінченим злочином достатньо одного публічного заклику;

– твердження про те, що суб'єктивна сторона аналізованих складів злочинів характеризується виключно прямим умислом;

– висновок про те, що дії, спрямовані на зменшення меж території України, повинні отримати кримінально-правову оцінку за ст. 110 КК України; натомість дії, що вчиняються шляхом ведення агресивної війни, спрямованої на збільшення території України, кваліфікуються за ст. 437 КК України;

– міркування, що криміналізація змови за вчинення злочину як закінченого посягання у складі злочину за ч. 1 ст. 437 КК України є недоцільною, оскільки охоплюється іншою формою посягання на

територіальну цілісність і недоторканність держави (планування агресивної війни чи воєнного конфлікту).

Практичне значення отриманих результатів. У результаті виконаного дослідження отримано низку науково-теоретичних результатів та практичних рекомендацій, що мають значення не лише для науки кримінального права, а й для діяльності правозастосовних органів. Зокрема, наукові положення можуть бути використані у:

– правотворчості – з метою вдосконалення кримінального законодавства України задля усунення недоліків і внесення відповідних змін до статей, які регламентують кримінальну відповідальність за сепаратизм;

– правозастосовній діяльності – під час здійснення кримінально-правової кваліфікації проявів сепаратизму, а також їх відмежування від суміжних складів злочинів (Довідка про впровадження та апробацію результатів дисертаційного дослідження у діяльність прокуратури Львівської області від 4 лютого 2020 р.);

– навчальному процесі – у рамках викладання навчальних дисциплін зі Загальної й Особливої частин кримінального права України та відповідних спецкурсів (Акт про впровадження результатів дисертації в освітній процес Львівського торговельно-економічного університету від 22 лютого 2021 р.);

– науково-дослідній діяльності – як основа для подальшого розроблення теоретичних та практичних проблем кримінальної відповідальності за сепаратизм.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертації оприлюднено на таких науково-практичних заходах: Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина» (м. Запоріжжя, 22–23 червня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права» (м. Львів, 15–16 червня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічного адміністрування у напрямку розвитку правової системи України» (м. Київ, 7–8

вересня 2018 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Наукове забезпечення захисту прав та свобод громадян України в умовах інтеграції в Європейський простір» (м. Львів, 25 жовтня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети (м. Одеса, Україна, 18–19 січня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього» (м. Дніпро, 11–12 січня 2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції» (м. Львів, 29 березня 2019 р.).

Публікації. За темою дисертації вийшло 16 наукових публікацій, із них 9 статей: 2 статті в наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б», 2 статті у зарубіжних виданнях (одна з них у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Організації економічного співробітництва і розвитку та Європейського Союзу), 5 статей у фахових наукових виданнях України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що охоплюють вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (467 найменувань) та 5 додатків. Повний обсяг дисертації становить 264 сторінки, із них основний текст – 186 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СЕПАРАТИЗМ

1.1 Стан наукової розробленості питання кримінальної відповідальності за сепаратизм

Прояви сепаратизму підривають основи громадянського миру в державі, знижують її міжнародний престиж, ставлять під сумнів легітимність центральної влади, призводять до кризи загальнодержавної політики та, створюючи загрозу державному суверенітету, підривають територіальну цілісність держави, оскільки безпосередньо пов'язані з питанням зміни її кордонів та утворенням нових держав [376, с. 257]. Такий стан речей сприяє росту злочинності в державі, зокрема екстремізму, тероризму, а також порушує політичні та соціально-економічні права громадян. Відтак очевидно, що пошук шляхів протидії сепаратизму кримінально-правовими засобами найперше потребує з'ясування стану розробленості цього питання з метою визначення напрямів подальших наукових розвідок, оскільки «без аналізу розвитку науки кримінального права не можна розвивати і рухати саму науку, а відповідно, вдосконалювати законодавство, виправляти недоліки правозастосовної практики» [445, с. 46].

За предметною галуззю та формою викладення матеріалу дослідження представлені дисертаціями, монографіями, циклами статей, доповідями, які присвячені формам вияву сепаратизму, причинам його виникнення та розвитку як соціально-політичного явища, міжнародно-правовим та конституційно-правовим основам його протидії, а також особливостям кримінальної відповідальності за прояви сепаратизму. Вивчені джерела можна поділити на три групи.

Перша група наукових робіт охоплює праці з конституційного права, політології, соціології, філософії, міжнародного права, оскільки вирішення питань кримінальної відповідальності за сепаратизм є можливим лише на

засадах міждисциплінарного дослідження з позицій різних дисциплін [384]. Саме в рамках цих галузей знань започаткувалися наукові розвідки щодо з'ясування поняття сепаратизму, його форм, причин та умов виникнення тощо. Зокрема, йдеться про праці таких вітчизняних науковців, як О. А. Агарков [5], К. М. Вітман [110], В. А. Горенкин [119], Н. В. Горло [120], В. В. Дівак [132], І. О. Кресіна [192], К. О. Литвиненко [218], І. Й. Махновський [225], В. С. Наконечний [260], В. В. Рахмайлов [341], О. О. Резнікова [239], О. О. Скрильник [364], Л. С. Сталенна [372; 373], О. О. Цеберко [448], В. Я. Явір [465] та інших. Цінність їхніх робіт полягає в тому, що в них розглядається сепаратизм через його типологічні характеристики, здійснюється аналіз ефективності застосування окремих методів і способів його протидії, осмислюються його філософські, конфліктологічні та політичні основи, вивчається міжнародний досвід застосування силових і ненасильницьких методів урегулювання сепаратистських конфліктів.

Друга група наукових досліджень стосується питань кримінально-правової протидії злочинам проти основ національної безпеки України, а також злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Ці праці представлені такими вченими, як С. І. Афанасенко [14], О. М. Броневицька [34], В. О. Глушков [118], І. В. Зозуля [158], І. І. Карпець [166], А. Г. Кибальник [170], В. К. Матвійчук [231], Л. В. Мошняга [245], В. О. Навроцький [253], В. О. Поповичук [293], Ю. С. Резнік [342], М. А. Рубашенко [352], Е. Н. Трикоз [400], Р. Л. Чорний [451], К. В. Юртаєва [462] та ін. Водночас не можна оминати увагою докторську дисертацію О. А. Чувакова [454], в якій детально проаналізовано поняття та види злочинів проти основ національної безпеки та наведено шляхи вдосконалення кримінально-правової охорони в цій частині. Варто також згадати працю С. М. Мохончука [242], в якій розглянуто злочини проти миру та безпеки людства, визначено їх генезис, еволюцію, а також сучасну регламентацію у кримінальному законодавстві. Загальній характеристиці злочинів проти конституційних основ національної

безпеки України, а також аналізу їх об'єктивних та суб'єктивних ознак присвячені також дисертаційні роботи Л. В. Мошняги [244], Д. О. Олейнікова [273]. Виокремлення гідне й монографічне дослідження О. Ф. Бантишева та О. В. Шамари [17] щодо юридичного аналізу складів злочинів проти основ національної безпеки та їх кваліфікації.

Врешті третя група наукових праць безпосередньо присвячена аналізу питань кримінальної відповідальності за сепаратизм. На сучасному рівні деякі аспекти вказаної проблеми розглядали В. С. Батиргарєєва [22], Д. С. Зоренко [159], В. Н. Кубальський [206], А. О. Купріянов [210], Ю. В. Луценко [222], Н. М. Парасюк [280], С. Ю. Плещкий [289], О. В. Попович [292], А. В. Савченко [356], Г. В. Татаренко [393], Г. З. Яремко [466] та ін. Безумовно, їхні напрацювання мають важливе значення і для сучасної науки, і для практики. Однак зазвичай положення, що стосуються кримінальної відповідальності за сепаратизм, у таких роботах мають констатуючий або фрагментарний характер. Іноді розкривається зміст ознак складів відповідних злочинів; аналізуються особливості звільнення від кримінальної відповідальності за сепаратизм тощо.

Тимчасом належить згадати монографічне дослідження М. А. Рубашенка щодо кримінальної відповідальності за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, в якому проаналізовано ознаки складу злочину за ст. 110 КК України, а також досліджено питання його кваліфікації та диференціацію відповідальності [351]. Далі наведемо дисертаційну роботу Н. С. Кончук, де охоплено кримінальну відповідальність за державну зраду [184]; працю О. В. Наден, у якій вивчається найманство як соціальне та кримінально-правове явище [258]; науковий доробок П. В. Пекар щодо кримінально-правової характеристики пропаганди війни [282].

Попри таку кількість напрацювань, питання кримінальної відповідальності за сепаратизм у кримінально-правовій науці недостатньо вивчено, чимало висновків і пропозицій є дискусійними, відтак засвідчують

всебічність позицій, що, своєю чергою, «небезпечно для правозастосування, проте природно для науки» [467, с. 995].

За традицією, яка склалася у теорії кримінального права передусім окреслимо загальновизнані положення. Отже, сепаратизм є однією з найбільш складних та нагальних проблем сучасності, оскільки дестабілізує соціально-політичну обстановку на всій території держави, безпосередньо пов'язаний із питаннями її існування, зміною кордонів та утворенням нових держав [239, с. 5; 372, с. 2; 168, с. 82; 449, с. 49; 39, с. 4]. По суті, діяльність так званих ДНР та ЛНР є злочинною і має ознаки сепаратизму, позаяк спрямована на зміну меж території або державного кордону України [239, с. 6; 465, с. 392–393; 356, с. 82]. Одностайною є позиція, що фінансування дій, учинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, вчиняється виключно в активній формі – діях [456, с. 274; 393, с. 199; 464, с. 31–32]. Усталеною є теза про те, що посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави може вчинятися лише з прямим умислом [247, с. 77–78; 184, с. 124; 442, с. 228; 133, с. 14; 17, с. 116; 231, с. 85; 454, с. 346].

Далі належить розглянути положення, які неоднозначно висвітлені у кримінально-правовій літературі. Досі тривають дискусії з приводу того, які суспільно небезпечні дії охоплює поняття «сепаратизм». Тут можна виокремити щонайменше три підходи: 1) дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України (ст. 110 КК України), а також дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК України) [393, с. 197; 22, с. 67]; 2) умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України [372, с. 5–6; 391, с. 146–147]; 3) фактично всі злочини проти основ національної безпеки України [356, с.82].

Немає одностайності й щодо визначення способу вчинення злочину за ст. 110 КК України. Скажімо, О. Ф. Бантишев та О. В. Шамара вважають, що дії, вчинені з метою зміни меж території України, мають лише насильницький характер [17, с. 83], натомість Л. В. Мошняга стверджує, що не виключені випадки відторгнення частини території держави й ненасильницьким способом [244, с. 123].

Існує думка, що територіальна цілісність держави означає непорушність її кордонів і недоторканність території [246, с. 30; 431, с. 7; 257, с. 32]. Інші вважають, що недоторканність є ширшою, ніж цілісність, оскільки порушуючи недоторканність території, держави не завжди мають на меті відторгнути її частину. Посягання на цілісність держави може бути здійснене і без формального порушення недоторканності і бути наслідком підтримки сепаратистів [276, с. 25; 125, с. 12; 353, с. 224].

Дискусійним також є питання, чи при кваліфікації публічності закликів акцентується на спрямованості та кількісній характеристиці адресата закликів (до невизначеної кількості осіб, окремих груп людей) [139, с. 464; 17, с. 83–84; 233, с. 59], чи ще й на обстановці закликів [361, с. 17; 232, с. 31]. Неоднозначним є підхід до розуміння кількісної характеристики публічності, позаяк в одних випадках публічними визнають звернення, сприйняті хоча б однією людиною [161, с. 157] або спрямовані до двох чи більше осіб [277, с. 45], в інших – до невизначеного [427, с. 30] чи широкого кола осіб [351, с. 122].

Різняться позиції щодо питання, скільком формам об'єктивної сторони складу злочину за ст. 110 КК України притаманна спеціальна мета. В цьому аспекті простежується дуалізм. Згідно з першою, відповідна мета притаманна першим двом формам вчинення злочину [361, с. 45; 215, с. 11]; за другою – усім формам учинення злочину [358, с. 16; 17, с. 128].

Неоднаково розглядаються питання щодо форм учинення злочину за ст. 110² КК України. Зокрема, одні автори обстоюють позицію, що форми фінансування необхідно виділяти залежно від форми самого забезпечення з урахуванням лінгвістичного способу тлумачення (фінансування у формі

фінансового забезпечення; у формі матеріального забезпечення) [354, с. 189; 292, с. 81]; інші виокремлюють відповідні форми залежно від того, які дії фінансуються (з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади; з метою зміни меж території або державного кордону України) [452, с. 100; 361, с. 52].

Суперечливими у кримінально-правовій літературі є погляди щодо доцільності криміналізації змови до посягання на територіальний устрій як закінченого посягання. З цього приводу можна виокремити два підходи. Зокрема, представники першого вважають, що така форма, як змова про вчинення відповідних дій є нетиповою, оскільки її наявність суперечить такому принципу криміналізації, як системно-правова несуперечливість (призводить до окремої криміналізації створення будь-яких злочинних груп за ст. 28 КК України, тоді як окремі криміналізації можуть підлягати лише організовані злочинні угруповання) [244, с. 11]. Натомість, на думку представників другого підходу, встановлення відповідальності за змову про вчинення відповідних дій є свідченням високої суспільної небезпеки такої поведінки особи, а така позиція законодавця виходить із огляду на превентивну роль норм КК України [451, с. 190].

Не є однозначною позиція щодо визначення моменту закінчення злочинів за ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110 та ст. 436 КК України у формі публічних закликів до посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави. Скажімо, одні автори вважають, що коли вчинено один акт заклику з наміром його повторити, то в діях особи наявний лише замах [161, с. 159], натомість інші переконані, що для визнання публічних закликів закінченим злочином достатньо одного публічного заклику [351, с. 129]. До дискусійних належить також питання, чи вербування найманців визнається закінченим злочином із моменту укладення угоди про участь потенційного найманця у збройному конфлікті [248, с. 231; 171, с. 44] чи з моменту вчинення дій, які передують такій угоді [203, с. 1129].

Ще багато питань досі є невирішеними або описані поверхнево, зокрема: як право народів і націй на самовизначення має кореспондувати з правом на територіальну цілісність держав; чи є відмінність між загальноприйнятим визначенням поняття сепаратизму та кримінально-правовим; чи є деволуція (автономізація) однією з його форм; чи існує доцільність у виокремленні як склад злочину «фінансування сепаратизму» (ст. 110² КК України); чи можливий замах на вчинення злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави; яка відмінність між поняттями «підбурювання до вчинення злочину» та «публічні заклики до посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави» (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ст. 436 КК України); чи обґрунтовано законодавець не відніс до переліку складів злочинів, за вчинення яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, фінансування сепаратизму (ст. 110²) та державну зраду (ст. 111).

Поза увагою науковців також залишились питання щодо: визначення стадій учинення злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави; кваліфікації аналізованих посягань, учинених за сукупністю; караності та призначення покарання за сепаратизм.

Отже, короткий огляд кримінально-правової літератури засвідчує, що питання кримінальної відповідальності за сепаратизм досі є недостатньо висвітленими, наявні дослідження мають фрагментарний характер і потребують детального аналізу. Виходячи зі змісту проведених досліджень, першочергової розробки потребують питання щодо визначення змісту та обсягу поняття «сепаратизм», визначення об'єктивних та суб'єктивних ознак складів злочинів про сепаратизм, а відтак і вивчення питань кваліфікації проявів сепаратизму. З огляду на це, необхідно розглянути окреслені проблеми більш ґрунтовно.

1.2 Сепаратизм як родове кримінально-правове поняття. Система норм про сепаратизм у Кримінальному кодексі України

У КК України термін «сепаратизм» чи інші похідні від нього поняття не застосовуються. Водночас посилання на нього міститься у назві ЗУ «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму» від 19 червня 2014 р. № 1533-VII [303], на підставі якого КК України було доповнено ст. 110². Відповідні зміни спричинили численні дискусії щодо того, які суспільно небезпечні дії охоплює поняття «сепаратизм». Відтак у теорії кримінального права простежується позиція, що відсутність слова «сепаратизм» у тексті кримінального закону є позитивним фактом, оскільки в іншому випадку були б можливі проблеми з тлумаченням термінів та кваліфікацією злочинних дій [393, с. 198]. Така позиція видається виправданою, оскільки, попри значущість і нагальність проблеми сепаратизму, досі немає його законодавчого визначення. Не виокремлено також істотних і необхідних ознак, на підставі яких можна окреслити відповідне коло злочинних діянь. Окрім того, від нормативного визначення поняття «сепаратизм» та його змісту залежить характеристика прав та обов'язків, якими володіють суб'єкти державного управління щодо захисту національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності [372, с. 72].

Очевидно, що висвітлення цього питання належить розпочати із опрацювання довідкових, зокрема енциклопедичних, видань. Етимологічно термін «сепаратизм» походить із латинської: *separatus* – окремий, *separate* – відділити, *separo* – відділяю. За правило, у словниках поняття «сепаратизм» розглядається як прагнення до відокремлення та відособлення [41, с. 1307]. Сепаратизм породжується суперечностями між центральною владою та носіями ідеї сепаратизму, якими здебільшого є політичні партії, громадські та релігійні організації етнічних або конфесійних меншин, окремі регіональні

політичні структури [461, с. 469]. Цікаве тлумачення поняття сепаратизму знаходимо у Великій енциклопедії, яке означає дії, спрямовані на відокремлення тієї чи іншої частини політичного утворення від цілого; вимога суверенітету та незалежності для етнічно визначеної території, спрямована проти державної влади країни. Має вияв у прагненні автономій, національних меншин, регіонів або окремих груп населення отримати державну самостійність [30, с. 481]. Отже, за відсутності нормативного визначення поняття сепаратизму з'явилися різні підходи до розуміння його змісту, оскільки в одних словниках сепаратизм інтерпретується як рух за відокремлення та утворення самостійної держави, а в інших – це поняття охоплює також і рух за надання певній частини держави автономії.

Термін «сепаратизм» та його похідні («прояви сепаратизму», «сепаратистський рух», «сепаратистські рухи і організації») доволі широко вживається в законодавчих актах України, а саме: ст. 3 ЗУ «Про гастрольні заходи в Україні» від 10 липня 2003 р. № 1115-IV [308]; Постанові ВРУ «Про запобігання проявам сепаратизму та іншим посяганням на основі національної безпеки України» від 22 лютого 2014 р. № 756-VII [314]; Постанові ВРУ «Про стабілізацію політичної та соціально-економічної ситуації в Україні та запобігання антиконституційним діям і сепаратистським проявам, що загрожують суверенітету і територіальній цілісності України» від 1 грудня 2014 р. № 2215-IV [330]; Розпорядженні КМУ «Про реалізацію Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 р.» від 30 серпня 2017 р. №601-р [328]; Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» від 14 березня 2016 р. № 92/2016 [329]; Указі Президента України «Про Доктрину інформаційної безпеки України» від 8 липня 2009 р. № 514/2009 [311]; Указі Президента України «Про Концепцію державної мовної політики» від 15

лютого 2010 р. № 161/2010 [319]; Указі Президента України «Про Воєнну доктрину України» від 15 червня 2004 р. № 648/2004 [306]. Цим терміном нерідко послуговуються і в судовій практиці. Зокрема, у вироках простежуються такі формулювання: «підтримка сепаратистських настроїв» [103], «агітаційні матеріали сепаратистського змісту» [86], «сепаратистського спрямування» [102], «заклики до допомоги сепаратистам» тощо [65].

Лише у проєкті ЗУ «Про протидію і запобігання сепаратизму та подолання наслідків сепаратистської діяльності на території України (десепаратизацію)» від 22 липня 2014 р. № 4300 роз'яснено зміст цього поняття. Зокрема, зазначається, що сепаратизм є діяльністю, яка спрямована на відокремлення частини території України з етнічних, мовних, релігійних мотивів для створення нової держави, наділеної політичною самостійністю або широкою автономією. На нашу думку, визначення поняття сепаратизму, хоча і певною мірою відображає його сутність як суспільно небезпечного явища, проте є дещо узагальненим, оскільки не містить вказівки на кримінально-правовий характер такої діяльності. Законодавець, надаючи відповідну дефініцію, виходив із пропозицій нормативно закріпити поряд з кримінальною також і конституційну та адміністративну відповідальність за сепаратизм. Окрім того, з визначення випливає, що сепаратизм обмежується лише сецесією (відокремлення частини території України для створення нової держави), яка є однією з його форм.

Утім визначення поняття сепаратизму на законодавчому рівні відсутнє. А тому таке довільне його вживання є неприпустимим, що власне зумовлює необхідність з'ясування його змісту, що полягає у виокремленні ознак сепаратизму, зокрема кримінально-правових. Відтак це поняття потрібно вивчити, так би мовити, у широкому розумінні у рамках міждисциплінарного дослідження (з позиції політології, філософії, соціології тощо), позаяк форми сепаратизму є багатоаспектними, а саме мають певні особливості щодо причин виникнення, складу конфлікуючих сторін, специфіки перебігу подій тощо.

Відповідно, лише окремі найбільш небезпечні прояви сепаратистської діяльності є злочинними, а тому спробуємо окреслити його риси загалом.

Найперше варто зауважити, що сепаратизм розглядають як соціально-політичне явище [19, с.89; 349, с. 81–86; 272, с. 150; 449, с. 45; 372, с. 1], якому притаманна конфліктна природа, тому складно оцінити конфлікт, нейтрально сприйняти події, що відбуваються, та поведінку його учасників [126, с. 87]. Тобто вказане явище зумовлене наявністю суперечностей між центральною владою держави та носіями ідей сепаратизму (політичні партії, громадські організації та інші) і має протидіючий характер (спрямований «проти політики центру»). Зокрема, загальновідомо, що на Сході України давно існувало міфічне бачення того, що східні регіони «годують» західні, що посилювало бажання розколу держави. Тому вважалось, що потреби в асигнуваннях, дотаціях і субвенціях з державного бюджету немає, оскільки регіон може самостійно існувати як успішна держава.

У науковій літературі акцентується, що виникнення сепаратизму ймовірно за наявності двох умов: дискримінації етнічної спільноти з боку державної влади та формування активної політичної еліти, здатної очолити цей рух [177, с. 121]. Тимчасом очевидно, що сепаратизм не може проявлятися лише на ґрунті утисків, які здійснює панівний етнос щодо непанівного, оскільки він також обумовлений геополітичними та історичними чинниками, рівнем незадоволення умовами життя, політичною нестабільністю, соціально-економічною кризою в державі, підвищенням рівня недовіри до влади, впливом інших держав тощо. Відповідно, відбувається зіткнення інтересів, сторін і сил, а відтак так званий поділ на «своїх» і «чужих». Тобто йде «усвідомлення неможливості подальшого спільного функціонування в межах єдиної державної спільноти» [341, с. 305]. Питання щодо виокремлення чинників, які найбільше сприяють проявам сепаратизму, за результатами анкетування, не знайшло також однозначного вирішення. Так, 44,5 %

респондентів вважають, що його виникнення пов'язане з дискримінацією етнічної спільноти з боку державної влади, натомість 28, 5 % переконані, що сепаратизм виникає на ґрунті неефективної системи державного управління, врешті 27% стверджують, що це явище – наслідок суперечностей між центральною владою держави та носіями ідей сепаратизму (ДОДАТОК А, Б).

Наступною ознакою сепаратизму є прагнення деяких регіонів держави до відокремлення, набуття більшої політичної самостійності, суверенітету [355, с. 102; 113, с. 91; 340, с. 84]. У науковій літературі, зокрема, зазначається, що таке відокремлення може бути і зовнішнім (якщо відбувається зміна державних кордонів України), і внутрішнім (якщо якийсь регіон залишається у складі держави). Зовнішній сепаратизм має дві основні форми: 1) сепаратизм, метою якого є відокремлення від території певної держави й утворення нової незалежної держави; 2) сепаратизм, метою якого є відокремлення та приєднання до іншої держави. Натомість внутрішній сепаратизм, будучи спрямованим на отримання більшої автономії зі збереженням регіону у складі держави, може полягати або у прагненні одержати більшу автономію у певній сфері життєдіяльності держави, зокрема культурній, релігійній, етнічній, економічній (наприклад, стосовно формування дохідної та видаткової частини бюджету певного регіону), політичній (прагнення до децентралізації влади), або ж у прагненні утворити в межах зовнішніх кордонів державної території автономне утворення [22, с. 67; 119, с. 5].

Врешті, сепаратизм призводить до дезінтеграції (розпаду, розділення) держави та порушує баланс її геополітичної безпеки [382, с. 109]. Така тенденція, за твердженням В. А. Горенкіна, призводить не тільки до розпаду багатонаціональних держав, а й породжує ланцюгову реакцію етнополітичних конфліктів, сприяє послабленню контролю над поширенням звичайного озброєння, зростанню можливостей розповсюдження зброї масового ураження [119, с. 1]. Тобто наслідки сепаратизму є надзвичайно

небезпечними для функціонування держави, оскільки його прояви підтримують тероризм та екстремізм, руйнування об'єктів інфраструктури, дисбалансують етнополітичну систему держави, погіршують імідж держави у міжнародному просторі тощо.

Отже, сепаратизм у широкому розумінні – це соціально-політичне явище, яке базується на прагненні деяких регіонів держави до відокремлення, набуття більшої політичної самостійності та призводить до дезінтеграції держави, порушуючи баланс її геополітичної безпеки.

Далі належить виокремити кримінально-правові ознаки сепаратизму як родового кримінально-правового поняття. Власне такими спільними ознаками є ті, які характерні для будь-якого складу злочину про сепаратизм. Їх, зокрема, доцільно розглянути за усталеним у кримінальному праві алгоритмом аналізу ознак складу злочину.

Насамперед зауважимо, що сепаратизм посягає на територіальну цілісність і недоторканність (у разі відділення від держави окремих територій), а також територіальний устрій (у разі автономії окремих територіальних суб'єктів) держави, які є окремими елементами територіального суверенітету. Відтак «цілісність» трактується як стан внутрішньої єдності об'єкта, його відносна незалежність від навколишнього середовища, а «недоторканий» розглядається як такий, що охороняється від посягань з боку будь-кого або такий, якого не можна знищувати через важливість [41, с. 758, с. 1587]. У теорії кримінального права нема одностайності з приводу співвідношення понять «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність». Одні автори фактично ототожнюють ці поняття, визначаючи територіальну недоторканність через поняття цілісність [395, с. 205; 185, с. 27; 450, с. 68], натомість інші їх таки вирізняють. Зокрема, за результатами анкетування, 67 % опитаних вважають, що ці поняття є тотожними, 21 % переконані у протилежному, ще 12 % респондентів не змогли визначитися (ДОДАТОК А, Б).

О. О. Гречко вважає, що цілісність означає внутрішню єдність, а недоторканність передбачає гарантованість від зовнішніх зазіхань [121, с. 13]. Схожий погляд має М. І. Рубашенко, який зауважує, що цілісність характеризує стан території України з позиції його просторових параметрів (єдність та неподільність), а недоторканність – стан того самого об'єкта з позиції зовнішніх умов, в яких виявляється справжня соціальна цінність цього об'єкта. Відтак учений пише, що посягання на цілісність території України є завжди посяганням на її недоторканність, однак не кожне посягання на недоторканність заподіює шкоду цілісності [353, с. 224–225]. Погоджуючись із таким твердженням, зазначимо: попри те, що поняття «територіальна цілісність» та «недоторканність» взаємообумовлюють одне одного, втім не може йтися про їхню тотожність. Скажімо, у разі збільшення території України шляхом незаконного заволодіння частиною території іншої держави, територіальній цілісності шкоди дійсно не заподіюється, бо територія України не зменшилась. А от недоторканність її порушена.

Наступною ознакою сепаратизму як родового кримінально-правового поняття є те, що він охоплює суспільно небезпечні посягання, які мають вияв у відповідних діях. Такий висновок випливає з аналізу особливостей конструкцій складів злочинів про сепаратизм, які фактично засвідчують неможливість вчинення аналізованих посягань у формі бездіяльності. Незалежно від способу посягання на територіальну цілісність та недоторканність, а також територіальний устрій держави (насильницький чи ненасильницький) такі злочинні діяння вчиняються лише в активній формі (наприклад, участь у бойових діях, юридична фіксація зміни фізичних параметрів території (це питання більш детально розкрито у підрозділі 2.1).

Як ознаку сепаратизму належить вважати й те, що така злочинна діяльність здійснюється всупереч встановленому національними та міжнародними актами порядку. Її небезпека криється у тому, що сепаратизм негативно позначається на функціонуванні держави, порушуючи принципи її геополітичної безпеки. Прояви сепаратизму дестабілізують ситуацію в

державі, стають причиною збройних конфліктів та врешті, призводять до загибелі людей. Показово, що за результатами анкетування 92 % опитуваних стикалися з проявами сепаратизму (ДОДАТОК А, Б).

Не випадково одним із пріоритетних завдань ООН є боротьба з цим злочинним явищем. Утім політолог В. Майданюк стверджує, що сепаратизм є насамперед національно обґрунтованою боротьбою за незалежність, в якій за волю бореться народ, що є відмінним від титульного етносу метрополії. На його думку, не так давно справжніми сепаратистами були й українці, від козаків гетьмана Івана Мазепи до воїнів Української Народної Республіки та Української повстанської армії, які прагнули відокремити Україну від московської централізованої імперії [226]. Проте таку позицію не можна схвалити, оскільки, найімовірніше, йдеться не про сепаратизм, а про право народів на самовизначення, яке позиціонується як один із принципів міжнародного права. Зокрема, у Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами, відповідно до Статуту ООН від 24 жовтня 1970 р., зазначено, що всі народи мають право вільно визначати свій політичний статус і здійснювати економічний, соціальний і культурний розвиток, і кожна держава повинна поважати це право. Формами здійснення народом права на самовизначення є створення суверенної і незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, або встановлення іншого політичного статусу, вільно визначеного народом [128].

Цьому принципу протистоїть принцип територіальної цілісності та непорушності кордонів для унеможливлення зовнішньої підтримки сепаратизму. Зокрема, у ст. 6 Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам від 14 грудня 1960 р. визначено, що будь-яка спроба, спрямована на те, щоб частково або повністю зруйнувати національну єдність і територіальну цілісність держави, несумісна з цілями і принципами Статуту ООН [343]. Схожі положення передбачені також у Статуті ООН і Статуті Міжнародного суду від 26 червня 1945 р. [428], Меморандумі про підтримку миру та стабільності в Співдружності

Незалежних Держав від 10 лютого 1995 р. [235], Меморандумі про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, підписаному 5 грудня 1994 р. [234] тощо.

З цього приводу у науковій літературі вказується, що міжнародне співтовариство, визначаючи право народів і націй на самовизначення, досі не може дати однозначної відповіді, як саме це право має кореспондувати з правом на територіальну цілісність держав, за якою загальновизнаною процедурою воно має реалізовуватися. Це відтак слугує міжнародно-правовою основою для сепаратистських рухів та вигідне їм, позаяк завдяки неоднозначній реакції світової спільноти на їхню діяльність вони можуть розраховувати на досягнення своїх політичних цілей [219, с. 244, с. 246]. Така позиція не позбавлена раціональності, оскільки «взаємопроникнення» зазначених принципів часто ускладнює відмежування проявів сепаратизму від права народів на самовизначення. Скажімо, за результатами анкетування, на запитання: «Чи тотожні, на Ваш погляд, поняття «сепаратизм» та «право на самовизначення народів?»» 6,5 % респондентів дали позитивну відповідь, 83, 5% переконані у протилежному, ще 10 % не змогли визначитись (ДОДАТОК А, Б).

Тимчасом ці поняття не можна ототожнювати. Сепаратизм виражає специфічні інтереси вузької групи населення (не є масовим рухом), метою якого є розділення території держави, руйнування її політичної, економічної, культурно-національної єдності, і аж ніяк не створення умов для благополуччя народу. Водночас відбувається нехтування інтересами інших націй та розвивається національна неприязнь. Тобто так звана «сепаратистська діяльність» не передбачена і не може регламентуватися нормами ні національного, ні міжнародного права. Крім того, ідеї сепаратизму належать зовсім не народіві, а насаджуються ззовні. Про це, зокрема, свідчать соціологічні дослідження 2014 р., відповідно до яких абсолютна більшість населення нашої держави сприймають Україну як свою Батьківщину, унітарну та неподільну [295].

Що стосується самовизначення народів, то воно не повинно здійснюватись із сепаратистських позицій на шкоду територіальній цілісності і єдності суверенних держав. С. В. Сьомін слушно зауважує, що рішення щодо відокремлення має прийматися винятково на референдумі в умовах миру і демократії, які забезпечуються легітимною владою. Самовизначення повинно відбуватися виключно за умов абсолютного рівноправ'я всіх громадян, пріоритету прав людини без переваг для корінних (титульних) етносів, без будь-якої дискримінації населення іншого етносу [391, с. 148]. Тобто воно не може здійснюватись так би мовити у довільній формі, оскільки реалізація цього принципу можлива у разі дотримання чітких правових умов (процедури виходу зі складу держави) лише на конституційних засадах. А отже, можна зробити висновок, що право на самовизначення, на відміну від суспільно небезпечного сепаратизму, має бути зреалізоване відповідно до національного і міжнародного законодавства.

Ще однією ознакою сепаратизму як родового кримінально-правового поняття є те, що такі злочинні дії вчиняються тільки з прямим умислом. Про це власне вказує аналіз об'єктивної сторони розглядуваних складів злочинів, законодавчий спосіб опису суспільно небезпечних діянь яких однозначно засвідчує можливість учинення таких посягань із умисною формою вини у виді прямого умислу. Таку позицію простежуємо у кримінально-правовій літературі [247, с. 77–78; 184, с. 124; 442, с. 228; 133, с. 14; 17, с. 116; 231, с. 85; 454, с. 346]. Це продемонстрували і результати анкетування, згідно з якими більшість опитаних вважає, що прояви сепаратизму вчиняються лише з прямим умислом (93, 5 %) (ДОДАТОК А, Б). З огляду на це, визначення змісту вини аналізованих складів злочинів здійснюватимемо через розкриття змісту інтелектуального та вольового критеріїв (підрозділ 2.2).

Останньою ознакою сепаратизму є спрямованість умислу на відокремлення від держави або утворення автономії у складі держави. Такий висновок ґрунтується безпосередньо на етимології поняття «сепаратизм», яке розглядається як рух, спрямований на відокремлення від

частини держави задля створення нового державного утворення або набуття автономії [40, с. 284; 141, с. 626; 290, с. 398–399; 145, с. 574; 146, с. 3175; 425, с. 79]. На цьому також акцентовано у Законі України «Про протидію і запобігання сепаратизму та подолання наслідків сепаратистської діяльності на території України (десепаратизацію)» від 22 липня 2014 № 4300.

Отже, сепаратизм як родове кримінально-правове поняття охоплює умисні суспільно небезпечні посягання на територіальну цілісність, недоторканність або територіальний устрій держави, які мають вияв у діях, учинених всупереч порядку, встановленому національними та міжнародними актами, та спрямованих на відокремлення від території певної держави або утворення автономії у складі держави.

Далі належить проаналізувати обсяг поняття сепаратизму, який визначається шляхом його поділу на види, в результаті чого здійснюється перехід від певного родового поняття до множини видових понять [221, с. 56]. Коли обсяг поняття охоплює декілька елементів, вони (елементи) утворюють групи, що мають певні властивості (ознаки), за якими ці групи розрізняються. Такі групи утворюють види поняття [190, с. 70]. Так, типологія сепаратизму є різноплановою і залежить від різних критеріїв, зокрема способу вчинення, його цілей, сфери прояву, способу досягнення поставлених цілей, характеру причин його виникнення тощо.

Залежно від способу досягнення поставлених цілей, прояви сепаратизму можуть бути також ненасильницькими та насильницькими [383, с. 48]. Як приклад перших можна назвати різноманітні пропагандистські акції, діяльність громадських рухів, політичних партій, проведення референдумів, масових акцій тощо. Натомість збройними є сепаратистські рухи на території так званих ДНР та ЛНР, учасники яких провадять злочинну діяльність шляхом вчинення актів тероризму, екстремізму, залякування населення, вбивств громадян, захоплення адміністративних будівель органів державної

влади та місцевого самоврядування, що призводить до збройних конфліктів та дестабілізації суспільно-політичної ситуації в державі.

За цілями, які переслідують лідери сепаратистських рухів, виокремлюють такі форми: сецесія; іредентизм; енозис; деволюція [449, с. 48]. Зокрема, сецесія полягає у розколі, при якому група прагне відокремити себе від держави, до якої вона належить, і створити нову державу на частині території цієї держави [9]. Розвиток такого сепаратизму доволі швидко переростає у збройне протистояння, є зтяжним і супроводжується соціальними потрясіннями, людськими жертвами та великими матеріальними втратами [449, с. 48]. Прикладом сецесії можна назвати створення самопроголошених псевдореспублік ДНР та ЛНР. Водночас, хоча і констатовано незаконне відокремлення частини території від України, це, вочевидь, не можна назвати сецесією «у чистому вигляді», оскільки без підтримки країни-агресора (РФ), яка застосувала проти України свої збройні сили, цього б не сталося. За даними соціологічних опитувань, лише 17 % населення Донбасу (Луганської та Донецької областей) підтримували сецесію свого регіону, тобто вихід зі складу України та створення незалежної держави [401].

Наступною формою сепаратизму є іредентизм, який трактується як відокремлення частини території задля приєднання до сусідньої держави. Тут активним учасником політичної взаємодії є третя сторона, тобто та держава, до якої в перспективі має намір приєднатися регіон [449, с. 48]. Яскравим прикладом вказаної форми сепаратизму є вихід АРК зі складу України та приєднання її до території РФ, фінансова, військова, інформаційна підтримка та ретельна підготовка якої була визначальною в ескалації сепаратизму. Підставою для такого твердження є проведення 16 березня 2014 року в АРК незаконного референдуму, за сфальсифікованими результатами якого Верховна Рада АРК звернулася до країни-агресора з пропозицією про приєднання півострова до її території.

Енозис як форма сепаратизму полягає у відокремленні задля возз'єднання з державою, в якій проживає основна частина певного етносу [224, с. 166].

Врешті, четвертою формою сепаратизму виокремлюють деволюцію (автономізацію), яка позначає рух за отримання регіоном більшої політичної влади у певних сферах та самостійності від центральної влади [219, с. 246]. Водночас у науковій літературі є вчені, які заперечують можливість віднесення деволюції до однієї з форм сепаратизму. Як аргумент наводять те, що вона не порушує територіальної цілісності держави [132, с. 11–12]. Крім того, деякі науковці обстоюють позицію, за якою деволюція є найбільш інтенсивною формою децентралізації, коли центральний уряд передає повноваження у прийнятті рішень, фінансуванні та управлінні органам місцевого самоврядування. Останні мають свою визначену законом юрисдикцію на виконання повноважень, у межах котрих вони виконують суспільні функції для своїх виборців, яким вони підзвітні [124, с. 19; 279]. Видається, автономізацію (деволюцію) можна вважати однією з форм сепаратизму. І хоча в цьому випадку не порушується територіальна цілісність держави, однак наявне певне відокремлення, відмежування якоїсь частини повноважень у законодавчій чи виконавчій сферах. Регіон, який отримав певну частину повноважень від органів центральної влади, тобто відносно самостійність, та, маючи високий рівень забезпеченості власними коштами, згодом може прагнути до відокремлення від держави загалом з метою створення власного самостійного ринку для «повноцінного» економічного процвітання.

Залежно від сфери прояву досліджуваного явища прийнято вирізнити політичний, правовий, економічний та ідеологічний сепаратизм [449, с. 46]. Зокрема, політичний сепаратизм вважають формалізованим видом руху, який проявляється зазвичай у діяльності законних чи незаконних політичних партій, які ставлять себе в опозицію офіційній владі. Особливістю політичного сепаратизму є вимога територіального відокремлення як єдиного способу розв'язання політичних проблем [219, с. 244; 260, с. 3]. Прикладом цього можна навести спробу сепаратизації на Северодонецькому з'їзді 26 листопада 2004 р., коли Луганська обласна рада ініціювала створення

Південно-Східної Автономної Республіки, а також ухвалила рішення про звернення до Президента РФ з проханням про визнання республіки, що формується частиною території РФ [377, с. 215].

Суть правового сепаратизму зводиться до встановлення та використання в регіоні системи правових норм, які не є спеціально узгодженими із загальнодержавними [449, с. 47]. Економічний сепаратизм, за правилом, притаманний регіонам, які мають високий економічний потенціал. Він може виникати на підставі дискримінаційного розподілу ресурсів та бюджетних асигнувань всередині держави. Його визначальною рисою є намагання регіону вийти із загальнодержавної економічної системи, розірвати господарські зв'язки, що може супроводжуватися самоізоляцією чи переорієнтацією на зовнішньоекономічних партнерів [219, с. 247]. Врешті, ідеологічний сепаратизм спрямований на утвердження ідеології, що пропагує пріоритет місцевих інтересів над загальнодержавними та протиставляє певний регіон цій державі на певних підставах [219, с. 245]. Приклад і екологічного, й ідеологічного видів сепаратизму також маємо на Сході України. Зокрема, роками утверджувалась ідеологія особливості та окремої ідентичності Донбасу як основної економічної бази держави. Місцевий патріотизм базувався на ідеї «малої батьківщини», яка є частиною великого цілого (Радянського Союзу).

За характером причин виникнення сепаратизм поділяють на виправданий (раціональний) та на міфологічний (ірраціональний) [449, с. 50; 224, с. 166]. Для виправданого сепаратизму характерна наявність реальних утисків національних, мовних, релігійних та інших меншин. Що стосується так званого «міфологічного сепаратизму», то його основою є використання ідеологічних маніпуляцій, штучного нагнітання сепаратистських настроїв, створення бачення небажання центральної влади йти на поступки і компроміси. Прикладом такого виду є сепаратизм на Сході України, який активізувався завдяки підтримці РФ та поширенню міфологічної кремлівської пропаганди про прагнення жителів Донбасу захистити себе від

«бандерівців» і «Правого сектору», а також про несприйняття насильницького перевороту у столиці держави.

Можна виокремити ще й інші види сепаратизму: за кількістю зацікавлених сторін – звичайний (коли певний регіон виступає за відокремлення з метою отримання незалежності) та ускладнений іноземним елементом (активна підтримка третьої сторони) [219, с. 245], за цілями регіональних еліт – тактичний (з метою тиску на центр) і стратегічний (аж до відокремлення) [224, с. 166]; за характером свого прояву – формальний (проявляє себе пасивно – скоріше, у формі генерування ідеї про можливе відокремлення) і фактичний (проявляється у конкретних кроках організованих груп) [219, с. 245] тощо. Втім окремі види класифікацій не базуються на істотних ознаках, а лише розкривають обсяг поняття сепаратизму як соціального, кримінологічного явища.

Отже, сепаратизм у широкому розумінні є багатоаспектним соціально-політичним явищем, яке має неоднозначну інтерпретацію та різноманітні прояви. Тому це поняття не може трактуватися тільки як кримінально-правове та, відповідно, кримінально каране явище.

Важливе значення для кримінально-правової оцінки проявів сепаратизму має з'ясування питання щодо їх системи. Виокремлення окремих видів складів злочинів є значущим для встановлення їхніх істотних ознак та здійснення правильної кваліфікації злочинного діяння, що є запорукою законності правозастосування [385, с. 657]. У теорії кримінального права нема одностайності щодо визначення системи складів злочинів, які охороняють територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави. Зокрема, одні автори до кримінально-правових норм про відповідальність за сепаратизм відносять норми, передбачені ст.ст. 109 та 110 КК України [393, с. 197; 22, с. 67]; другі – лише ст. 110 [372, с. 5–6; 391, с. 146–147]; треті – фактично всі норми Розділу I Особливої частини КК України [356, с. 82]. Окрім того, у проєктах Законів України також нема однозначності з приводу цього питання, оскільки в одних випадках

відображено надто широке коло «сепаратистських» діянь [327], натомість в інших – надто вузьке [295]. З цього приводу науковці влучно зазначають, що свавільний підхід до законотворення в Україні набув останнім часом особливої «популярності», що є недопустимим у законотворчій діяльності [371, с.158].

Втім видається, що визначення системи норм про сепаратизм необхідно здійснювати з огляду на спрямованість злочинних посягань і їхню здатність заподіювати шкоду конкретному об'єкту посягання. Словом, для з'ясування, яку норму належить віднести до системи норм, які регламентують кримінальну відповідальність за сепаратистські прояви, необхідно виходити із власне розуміння складів злочинів, які охороняють територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави, та ознак поняття сепаратизму. Скажімо, однією з істотних його ознак є те, що сепаратизм посягає або на територіальну цілісність і недоторканність (у разі відділення від держави окремих територій), або на територіальний устрій (у разі автономії окремих територіальних суб'єктів). Беручи за основу таке розуміння об'єкта, варто «відшукати» в КК України норми, які «стоять на сторожі» територіальної цілісності та недоторканності, а також територіального устрою держави.

Передусім зауважимо, що відповідні кримінально-правові норми не охороняються єдиним комплексом, а «розпорошені» по різних розділах Особливої частини КК України. Його системний аналіз дає змогу виокремити, принаймні, чотири склади злочину, які охороняють територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави, а саме: дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України (ст. 110 КК України «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»), ст. 110² КК України «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України»); дії, спрямовані на шкоду територіальній цілісності та недоторканності (ст. 111 КК України «Державна

зрада»), на повалення конституційного ладу чи порушення територіальної цілісності» (ст. 447 «Найманство» КК України).

Водночас наведене не охоплює повністю аналізовану систему складів злочинів. Як слушно зауважує Г. З. Яремко, є ще інші норми, які прямо не вказують на посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (чи інших держав), і лише системний міжгалузевий аналіз правових норм дає змогу зробити такі висновки. До таких злочинів дослідниця пропонує відносити пропаганду війни (ст. 436 КК України) та планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України) [466, с. 62]. Така позиція не є безпідставною та ґрунтується на аналізі міжнародного законодавства. Так, у Міжнародній Конвенції про використання радіомовлення в інтересах миру 1936 р. пропаганда війни охоплює дії, які «за своїм характером спрямовані на підбурювання населення будь-якої території до дій, несумісних із внутрішнім порядком або безпекою будь-якої території» (ст. 1) [238]. Генеральна Асамблея у 1967 р. заснувала Спеціальний комітет із визначення агресії у складі тридцяти п'яти держав-учасниць, якому доручалося «розглянути всі аспекти цього питання, для того, щоб можна було розробити точне визначення агресії» [339, с. 111]. Відтак, відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р., під агресією належить розуміти застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави або будь-який інший спосіб порушення цього, що несумісний зі Статутом ООН (ст. 1). Як акт агресії, незалежно від оголошення війни, розглядаються такі діяння: вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави чи будь-яка воєнна окупація, незалежно від часового характеру, що є результатом такого вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія території іншої держави чи частини її із застосуванням сили; засилання державою або від імені держави озброєних банд, груп і регулярних сил чи найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, або її значна участь в них (ст. 3) [344]. Схожі положення

містяться також у ЗУ «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. [320]. Отже, перелічені акти агресії можна розглядати як одну з форм посягання на територіальну цілісність і недоторканність держави. Таку позицію обстоюють у кримінально-правовій літературі. Зокрема, вчені агресивну війну визначають як ведення воєнних дій із метою збройного захоплення чи відторгнення території, яка належить іншій державі, або з метою повалення уряду іншої держави чи вчинення в іншій державі державного перевороту, поневолення, звернення в рабство тощо [256, с. 8; 131, с. 110–111; 194, с. 289; 197, с. 698].

До проявів сепаратизму необхідно також відносити і вчинення дій за ст. 109 КК України «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади». У законодавстві України не передбачено дефініції поняття конституційного ладу. Водночас його зміст становить широке коло цінностей, із-поміж яких власне треба виокремлювати територіальний устрій. У роботі обґрунтовується позиція, що сепаратизм – це також і відділення з метою формування автономного утворення (деволюція). Відповідно, вчинення дій, спрямованих на автономізацію частини території держави, не може підпадати під ознаки складу злочину, передбаченого ст. 110 КК України, де йдеться про сепаратистські прояви, пов'язані з повним відокремленням певної території від держави (заснування нової незалежної держави, приєднання до іншої держави). Надання ж автономії певній території не змінює ні меж, ані кордону держави. Однак змінює таку структурну складову конституційного ладу, як територіальний устрій. Саме нині Україна є унітарною державою, до системи адміністративно-територіального устрою якої відносять: АРК, міста Київ та Севастополь, а також 24 області (ст. 133 Конституції України). А тому такі дії за наявності підстав мають отримати кримінально-правову оцінку за ст. 109 КК України. До того ж, їх належить розглядати як прояв сепаратизму. Така позиція також впливає з аналізу ЗУ «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму» від 19 червня 2014 р. № 1533-VII [303]. Зокрема,

КК України доповнено ст. 110², в якій йдеться про фінансування дій, передбачених і ст. 109, і ст. 110 КК України. Отже, законодавець до проявів сепаратизму відносить не лише посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, а й дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу. У пояснювальній записці до проєкту зазначеного Закону також вказується, що для кваліфікації сепаратистських дій слід застосовувати ст. 109 КК України [304]. Окрім того, історичний аналіз засвідчив, що в КК УРСР 1960 р. такі діяння були об'єднані в одній нормі (ст. 62 «Заклики до насильницького повалення чи зміни державного і суспільного ладу, а так само заклики чи інші дії, спрямовані на порушення територіальної цілісності України»), що є свідченням їх єдиної спрямованості.

Підсумовуючи зацентруємо, що під системою норм про сепаратизм належить розуміти сукупність встановлених КК України норм, спрямованих на охорону територіальної цілісності і недоторканності, а також територіального устрою держави. Отже, у цьому та наступних підрозділах аналізуватимуться склади злочинів, за які регламентована кримінальна відповідальність за сепаратизм, зокрема, за сімома статтями – 109, 110, 110², 111, 436, 437, 447 КК України. Така класифікація, вочевидь, не є досконалою, однак ґрунтується на аналізі чинного кримінального закону та системному міжгалузевому аналізі правових норм. Водночас, як влучно зауважує Г. З. Яремко, значна кількість норм, на жаль, не є мірилом ефективності кримінально-правової охорони. А тому співвідношення між такими нормами, оцінка виваженості караності таких діянь потребує ретельного аналізу [466, с. 63].

1.3 Відповідальність за сепаратизм у пам'ятках українського кримінального права

Становлення і розвиток кримінальної відповідальності за сепаратизм не можна розглядати без історичного минулого, оскільки «тільки історія може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і стану його в попередні періоди» [173, с. 10]. Метою такого вивчення має бути не лише догматичне з'ясування і окреслення витоків чинного кримінального права, а й критична їх оцінка на основі відомостей практики, начал науки і положень вітчизняної історії права [392, с. 30]. Власне здійснення історико-правового аналізу кримінальної відповідальності за сепаратизм дасть змогу відстежити появу перших кримінально-правових норм, структуру суспільних відносин цього періоду та ефективність їх кримінально-правової охорони, виявити переваги і недоліки окремих законодавчих конструкцій, а також визначити неузгодженості, які існували в минулому [375, с. 117].

Особливу роль із-поміж джерел права в Україні справила Руська Правда, яка мала значний вплив на розвиток правових систем Великого князівства Литовського і Польського королівств, до складу яких входило більшість українських земель [163]. Цей кодифікований збірник містив багато статей, які свідчили про доволі високий рівень розвитку у Київській Русі кримінально-правового регулювання [397, с.4]. Варто зазначити, що у вказаній пам'ятці права не відображено ні самого терміну «сепаратизм», ані його проявів, а відтак не передбачалась відповідальність за вчинення відповідних злочинних дій. Водночас не можна стверджувати, що Київська Русь не стикалась з проблемою подолання сепаратизму, оскільки була об'єднанням племен та племінних союзів. Відсутність норм, які б регламентували відповідальність за такі злочини, можна пояснити тим, що заходи, які на той час застосовувались для укріплення меж території, мали, найімовірніше, характер війн або реформ, внаслідок яких ліквідовувались племінні княжіння і влада правителів була практично безмежною.

Посилення ролі держави, зосередження влади в руках великого князя, необхідність придушення опору закріпаченого селянства та проявів сепаратизму феодальної знаті зумовили прийняття перших російських загальнодержавних

збірників законів – Судебників 1497 та 1550 років [366, с. 10]. Саме в цих кодифікованих актах вперше з'являються поняття «крамоли» (антидержавне діяння) та «традского здавца» (такий, що здав ворогу місто (фортецю). Так, у ст. 61 Судебника 1550 р. вказувалось, що «...традскому здавцу, и коромолнику..., живота не дата, казнит ево смертною казною» [179, с. 64]. Мабуть, у цьому разі не може йтися про сепаратизм, так би мовити, у «чистому вигляді», оскільки з аналізу вказаних положень не зрозумілі обставини вчинення відповідних діянь, зокрема не виключено, що здача ворогові міста могла бути вимушеним кроком, здійсненим у стані крайньої необхідності (особовий склад, потрапивши в оточення, не має необхідних засобів для ведення бою). Однак якщо діяння, яке полягає у здачі ворогу міста, було умисно спрямоване на приєднання частини території до іншої держави, то тоді можна говорити про прояви сепаратизму.

Із XVI ст. на частині українських земель починають діяти Литовські статuti 1529, 1566 та 1588 рр., які були основними збірниками права в Україні з XVI ст. до 40-х рр. XIX ст. Скажімо, у ст. 2 розділу III (О свободах шляхты и о размноженью Великого княжства Литовского) Литовського статуту 1529 р. вказується про обов'язок збільшувати Велике князівство Литовське та зберігати його добро: «Теж добра Князства того Великого Литовского не вменшим, але што будет несправедливе отдано и неслушне разобрано и упрохано, (у) власности того Князства приведем и привести хотим». Схоже положення також передбачене в артикулі 3 Розділу 3 «О вольностяхъ шляхецкихъ и размноженью Великого Князства Литовского» Литовського статуту 1566 р. [446, с. 94; с. 114]. Окрім того, в артикулі 3 Розділу I кримінально караними вважалися такі дії: «колибы хто змову албо спикненье албо бунть учиниль на здоровье наше господарско...». Водночас, і в цьому випадку не можна стверджувати, що наявний сепаратизм, оскільки під ознаки вказаної норми може підпадати широке коло діянь.

У 80-х рр. XVII ст. на території Гетьманщини поступово поширюється російське імперське законодавство, основним джерелом якого стало Соборне

Уложення царя Олексія Михайловича 1649 р., в якому вперше здійснено класифікацію злочинів залежно від об'єкта посягання [216, с. 76]. Це був перший правовий акт про політичні злочини, в якому було значно посилено кримінально-правову охорону відносин щодо захисту державної влади. В ньому, зокрема, вже доволі чітко державні, політичні злочини були відділені від інших злочинів [396, с. 50]. У ст. 1 Глави II ст. 2 Уложення передбачалась заборона «мыслить на государское здоровье злое дело... и делать хотеть». Однак і ця норма мала абстрактний (неокреслений) характер. На охорону територіальної цілісності держави були спрямовані норми, які регламентували кримінальну відповідальність за «сдачу города врагу» (ст. 3) і «поджег города с целью сдачи его врагу» (ст. 4) [369, с. 76]. Ці злочини розглядались як найбільш небезпечні діяння, які спричиняли шкоду територіальній цілісності держави, сприяли розв'язанню війн та збройних конфліктів в середині країни [28, с. 50].

У 1715 р. за безпосередньої участі Петра I був підготовлений військовий процесуально-кримінальний кодекс – Артикул воїнський, що поділений на два розділи (перший передбачав опис злочинів і покарань, а другий – норми процесуального характеру). У цій пам'ятці права також не знаходимо норм, які би регламентували кримінальну відповідальність за сепаратизм. Водночас кримінально караним вважалось збройне повстання та бунт, яким була присвячена ціла глава Артикула (гл. 17). Відповідно до 137 Артикула, «всякий бунт, возмущение или упрямство, без всякой милости имеет быть виселецею наказано». Тимчасом за вчинення вказаних дій допустиме було застосування покарання не лише у виді смертної кари, а й безпосередні репресії без суду і слідства з метою усунення бунтівних виступів. Окрім того, в Артикулі регламентувалась відповідальність за заклики до такого бунту: «Никто б ниже словом, или делом, или писмами, сам собою, или чрез других, к бунту и возмущению, или иное что учинить, притчины не давал, из чего бы мог бунт произойти. Ежели кто против сего поступит, оный по розыску дела, живота лишитца, или на теле наказан

будет» (артикул 135). Водночас ця норма, як і попередні, мала загальний характер, а ознаки складу злочину були дещо «розмитими», оскільки з її змісту важко з'ясувати, на які суспільні відносини здійснювалось посягання, позаяк мета такого бунту могла бути різною. Однак навряд чи можна зробити висновок, що забезпечення безпеки держави у різних її сферах не було найважливішим завданням на будь-якому етапі її історичного розвитку. Відсутність чіткої регламентації кримінальної відповідальності за прояви сепаратизму можна пояснити тим, що здебільшого відповідні норми мали дещо узагальнений характер, під ознаки яких підпадало широке коло суспільно небезпечних діянь, зокрема й ті, які містили заборону відокремлення частини території держави. Така ситуація була зумовлена прагненням у разі необхідності забезпечити широту і свободу судово-адміністративних репресій [350, с. 232–233].

Найвідомішою з кодифікацій українського права першої половини XIX ст. було створення пам'ятки права «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., яка вважається проектом першого відомого в історії Кодексу українського права, що складався з узагальненої судової практики, царських указів, норм церковного права та правових звичаїв [296, с. 7]. Кримінально караним вважалось зрадницьке введення ворожого війська на територію держави правителя (Глава 3, арт. 2) та пособництво неприятелю зброєю грошима або будь-яким іншим чином (арт. 2, п. 6). За такі дії передбачалось покарання у виді четвертування з позбавленням честі та імені [296].

Подальшим етапом розвитку кримінального законодавства було прийняття Зводу законів Російської імперії (1832 р.), до якого увійшло 15 томів діючого законодавства (15-й – кримінальне право). У шостій главі третього розділу «О преступлениях государственных» регламентувалась відповідальність за створення або участь в «обществах, имеющих вредную для спокойствия или целости государства, или противную установленным законам образу и порядку правления цель». З огляду на використання законодавцем у вказаній нормі юридичної конструкції «вредную для целости

государства цель», йшлося, ймовірно, про вчинення злочинних дій із метою зміни меж території або державного кордону, тобто про сепаратизм.

Наприкінці першої половини XIX ст. прийнято Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р., яке стало основним джерелом кримінального права, де у ст. 271 Глави II («Про бунт проти влади верховної і про державну зраду») Розділу III Уложення за «возстаніє скопомъ и заговоромъ противъ Государя и государства, а равно и за умысль испровергнуть правительство во всемъ государстве или въ некоторой онаго части, или же переменить образъ правленія, и за составленіе на сей конецъ заговора...» передбачено покарання у виді смертної кари з позбавленням прав власності [426, с. 242]. Відтак закінченим злочином визнавалось навіть готування до його вчинення. Винними вважались не лише організатори змови, а й ті, які не донесли про таку змову або надавали допомогу у будь-якій формі. Окрім того, кримінально караним було складення й поширення матеріалів із метою спонукати до бунту чи явного непідкорення верховній владі, а також виголошення публічних промов із такими цілями (ст. 273). Вартими уваги є положення цієї пам'ятки права, в яких передбачена відповідальність за спонукання російським підданим іноземної держави до неприязних дій проти Росії чи до війни (ч. 2 ст. 275), а також за відкритий напад із застосуванням сили на громадян сусідніх чи інших держав, що може призвести до розриву відносин із дружньою державою (ст. 281). Тобто в Уложенні чи не вперше регламентувалась кримінально-правова заборона окремих проявів сепаратизму.

Значний внесок у розвиток кримінального законодавства здійснило Кримінальне уложення 1903 р., чинну у часи Російської імперії, законодавство якої поширювалось на більшість земель, що нині належать до території України. Однак воно повністю в дію так і не вступило (виняток становить розділ про державні злочини та деякі окремі статті Кримінального уложення). Зокрема, у цьому документі передбачалась чітка регламентація відповідальності за сепаратизм. Скажімо, ст. 100 Глави 3 «О бунте против

Верховной Власти и о преступных деяниях против Священной Особы Императора и Членов императорского Дома» містила такий припис: «виновный в насильственном посягательстве на изменение в России или в какой-либо ее части установленных Законами Основными образа правления или порядка наследия Престола или на отторжение от России какой-либо ее части наказывается смертною казньою». Окрім того, кримінально караним вважалось саме приготування до бунту (ст. 101) або підбурювання чи участь у співтоваристві, діяльність якого спрямована на організацію бунту (ст. 102). За такі злочинні дії призначалось покарання у виді каторги на строк не більше десяти років [422, с. 34–35]. Із аналізу диспозицій вказаних статей простежується, що покарання за прояви сепаратизму застосовувалось, якщо вони здійснювались у насильницький спосіб.

Свого часу Н. С. Таганцов зазначав, що відокремлення будь-якої частини території держави є посяганням на її внутрішню безпеку, і лише у виняткових випадках спроба вчинення таких дій могла виявитись особливим способом надання послуги іноземним ворогам держави. Тому такі діяння, за правило, кваліфікувались як бунт, а не державна зрада. Окрім того, він стверджував, що для кваліфікації не має значення, чи відокремлена частина території приєднана до іншої держави, чи буде здійснено спробу утворити нову незалежну державу [423, с. 187].

На початковому етапі розбудови радянської імперії вперше на законодавчому рівні була передбачена кримінально-правова охорона контрреволюційного устрою та влади. Кримінальне законодавство того періоду мало яскраво виражений класовий репресивний характер. Це пояснювалося складністю політичної та соціально-економічної ситуацій перших місяців радянської влади [271, с. 51], яка протягом 1917–1922 рр. видала низку наказів і постанов, спрямованих на боротьбу з різними проявами контрреволюційної діяльності. До основних злочинів проти держави в період українського державотворення 1917–1921 рр. відносили ворожу агітацію, посягання на зміну влади в країні, а також на внутрішню безпеку держави [174, с. 35]. Зокрема,

відповідно до Постанови Касаційного відділу ВЦВК «Про підсудність революційним трибуналам» від 6 жовтня 1918 р. кримінальній відповідальності підлягав кожний, хто організує контрреволюційні виступи, беручи участь у них безпосередньо чи на підготовчій до них стадії; чи бере участь у різноманітних контрреволюційних змовах і організаціях, що мають на меті повалення Радянського уряду [286, с. 112–120]. Отже, можна констатувати, що спеціальних приписів щодо охорони територіальної цілісності держави тоді не існувало. Це пояснювалось тим, що чітко визначених територіальних меж не було, оскільки держава лише формувалася. Відповідно, територія в цих межах не відразу і не вся опинилася під владою нових органів влади. Відтак після революції основне завдання нової влади полягало не в тому, щоб захистити територіальне верховенство (його просто ще не було), а в тому, щоб це верховенство встановити в колишніх межах імперії, з урахуванням розпочатого процесу її розпаду через реалізацію народами офіційно наданого їм права на самовизначення аж до відокремлення [28, с. 61].

26 травня 1922 р. на третій сесії IX З'їзду Рад було прийнято КК УРСР, який набув чинності з 1 червня 1922 р. У Главі 1 Особливої частини кодексу було передбачено кримінальну відповідальність за державні злочини, які поділялися на «контрреволюційні злочини» і «злочини проти порядку управління»). Контрреволюційним визнавалось будь-яке діяння, спрямоване на повалення завойованої пролетарською Революцією влади Робочо-селянських Рад й існуючого на підставі Конституції СРСР Робочо-селянського Уряду, а також дії задля допомоги тій частині міжнародної буржуазії, що не визнає рівноправності влади, яка прийшла на зміну капіталізму, комуністичній системі власності й прагне до її повалення шляхом інтервенції чи блокади, шпигунства, фінансування преси, тощо (ст. 57) [236, с. 462–464]. До одного з таких злочинних посягань відносили організацію в контрреволюційних цілях збройних повстань або вторгнення на радянську територію збройних загонів, а рівно участь у всякій спробі з цією ж метою захопити владу в центрі й на місцях або насильно відторгнути від РРФСР будь-яку частину території (ст. 58).

Навіть у разі встановлення судом необізнаності учасника про кінцеві цілі зазначеного злочину, участь в ньому каралася позбавленням волі на строк не менше трьох років.

Кримінально-правова норма зі схожим змістом також була передбачена у Положенні про злочини державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР, злочини проти порядку управління) від 25 лютого 1927 р., в якому регламентувалась заборона насильницьким способом відокремлювати від Союзу ССР і окремої союзної республіки будь-яку частину її території. За таке діяння була передбачена відповідальність у виді найвищої міри покарання – розстрілу або оголошення ворогом трудящих із конфіскацією майна і позбавленням громадянства союзної республіки і тим самим громадянства Союзу РСР і вигнанням за межі Союзу РСР назавжди [291].

Норми Положення від 25 лютого 1927 р. склали основу прийняття КК УРСР 1927 р. Однак норми цього кодексу, як і попереднього, були сформульовані нечітко для можливості розширеного тлумачення та подальшого застосування різного роду репресій щодо осіб, які визнані винуватими у вчиненні так званих контрреволюційних злочинів [162, с. 293]. Скажімо, у ст. 54-2 КК 1927 р. була передбачена відповідальність за збройне повстання в контрреволюційних цілях із метою насильно відторгнути від СРСР і окремої союзної республіки яку-небудь частину її території. Окрім того, кримінально караними вважалися дії особи за всякого роду організаційну діяльність, спрямовану до підготовку або здійснення контрреволюційних злочинів, участь в організації, утвореній для їх підготовки (ст. 54-11), а також пропаганду або агітацію, що полягала в заклик до підриву, повалення або послаблення радянської влади чи до вчинення окремих контрреволюційних злочинів (ст. 54-10).

25 грудня 1958 р. був прийнятий «Закон про кримінальну відповідальність за державні злочини», в якому вперше законодавець диференціював відповідальність за публічні заклики до сепаратизму, встановивши кримінально-правову заборону пропаганди війни (ст. 71), та

заклики до насильницького повалення або зміни радянського державного і суспільного ладу або до насильницького порушення єдності території Союзу РСР» (ст. 7). Відповідно до диспозиції ст. 7, публічні заклики до насильницьких повалення або зміни радянського державного і суспільного ладу або до насильницького порушення закріпленої Конституцією СРСР єдності території Союзу РСР, союзних і автономних республік, автономних областей і округів, а також поширення з цією метою матеріалів такого змісту каралися позбавленням волі на строк до трьох років або штрафом до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Кваліфікованими видами цього злочину були вчинення його повторно чи організованою групою осіб, а особливо кваліфікованими – за завданням іноземних організацій або їх представників [151].

Згодом у КК Української РСР 1960 р. чи не вперше простежується певна система норм, які регламентували кримінальну відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави. Зокрема, відповідні склади злочинів були передбачені у Главі I Особливої частини КК, які належали до особливо небезпечних злочинів проти держави, а саме: державна зрада (ст. 56), дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 56-1), пропаганда війни (ст. 63), найманство (ст. 63-1).

Подальше удосконалення кримінально-правових норм, що установлюють відповідальність за прояви сепаратизму, мав свій вияв у Законі СРСР «Про посилення відповідальності за зазіхання на національну рівноправність громадян і насильницьке порушення єдності території Союзу РСР» від 2 квітня 1990 № 1403-1, в якому акцентувалося на необхідність посилити захист прав і свобод громадян, рішуче припиняти діяльність різноманітних націоналістичних і сепаратистських об'єднань (політичних партій, громадських організацій і масових рухів), спрямовану на насильницьке порушення закріпленої Конституцією єдності території Союзу РСР [267].

Відтак на підставі ЗУ «Про відповідальність за діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності України» від 11 жовтня 1991 р. ст. 62 КК УРСР зазнала певних змін. Зокрема, у ній передбачалась відповідальність за публічні заклики до насильницького повалення чи зміни державного і суспільного ладу, а також заклики чи інші дії, спрямовані на порушення територіальної цілісності України [300]. Однак у такій редакції вона проіснувала недовго, оскільки в подальшому ЗУ «Про посилення кримінальної відповідальності за деякі злочини проти держави» від 24 грудня 1993 року були внесені істотні зміни до ст. 62 КК УРСР, яка одержала назву «Посягання на територіальну цілісність України» [321]. Ця стаття складалась із трьох частин. Зокрема, кримінально караними визнавались умисні дії, вчинені з метою зміни території або державного кордону України, порушення порядку, встановленого Конституцією України, а так само публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій. Кваліфікованими та особливо кваліфікованими видами цього злочину було вчинення його представником влади, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі (ч. 2 ст. 62), а також загибель людей або настання інших тяжких наслідків (ч. 3 ст. 62).

Активізація проявів сепаратизму у Криму та східних областях України зумовила потребу у посиленій боротьбі з цим суспільно небезпечним явищем. А тому ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму» від 19 червня 2014 р. було доповнено КК України ст. 110² «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України».

Підсумовуючи зауважимо, що регламентація відповідальності за сепаратизм в історії кримінального законодавства мала тривалий та складний період становлення, який тісно пов'язаний з розвитком держави, її

завданнями та функціями. Зміст відповідних кримінально-правових норм у конкретний історичний період визначався потребами захисту внутрішньої безпеки держави, її територіальної цілісності та кримінально-правовою політикою у цій сфері.

Аналізуючи генезу розвитку законодавства у сфері протидії проявам сепаратизму кримінально-правовими засобами, можна констатувати, що відповідні правові норми протягом століть розвивались поступово з урахуванням загрозливих для держави процесів і явищ. Абстрактний характер формулювання норм про кримінально-правову охорону безпеки держави у пам'ятках кримінального права періоду XV–XIX ст. сприяв застосуванню різноманітних репресій, оскільки багато діянь могли підпадати під дію відповідних статей. Водночас дійсна кримінально-правова регламентація проявів сепаратизму була передбачена лише в Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 р. Існуючі норми в процесі генези кримінального законодавства розвиваються і нині, позаяк проблема створення оптимальної моделі відповідних кримінально-правових норм залишається відкритою.

1.4. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за сепаратизм

Кримінальне право України має враховувати всі найкращі досягнення європейської і світової кримінально-правової думки та зарубіжного кримінального законодавства задля досягнення найвищої ефективності його норм. Для цього важливо здійснювати компаративістські (порівняльні) дослідження і вміло розпоряджатися їх результатами в законотворчій діяльності, а також під час інтерпретації і застосування положень кримінального законодавства [441, с. 299]. У сучасних умовах становлення України як правової держави, адаптації вітчизняного законодавства до держав ЄС значення порівняльно-правового методу стає як ніколи актуальним [4, с. 68],

оскільки без його використання аналіз будь-якого явища чи процесу кримінально-правової дійсності не буде всебічним та об'єктивним, через це пізнавальна цінність наукової роботи буде мінімальна [229, с. 32]. Окрім того, здійснення порівняльно-правових досліджень є важливим не лише для розвитку правової науки, а й для вдосконалення процесів нормопроектування [444, с. 31].

З огляду на зазначене, доречно розглянути зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за сепаратизм. Це дасть змогу передусім виявити схожі та відмінні риси у кримінальному законодавстві України та інших держав, виявити переваги та недоліки певних законодавчих конструкцій, а також виокремити найкращі зразки кримінально-правової культури в цій частині [380, с. 127].

Кримінальне право будь-якої країни має свою специфіку, яка обумовлена змістом основних кримінально-правових інститутів (кримінальний закон, злочин, покарання), історичними, національними та культурними традиціями, особливостями політичного устрою суспільства, його економіки та багатьох інших чинників [243, с. 88–89]. Насамперед для порівняння слід обрати кримінальне законодавство держав, які є членами ЄС (Австрії [405], ФРН [418], Франції [419], Швеції [420], Латвії [412], Іспанії [409], Данії [408], Естонії [410], Польщі [415]), оскільки інтеграція України у європейські структури ставить питання про зближення українського національного і європейського права [457, с. 26]. Необхідно також вивчити КК держав, які входили до складу Радянського Союзу та мали спільну правову систему (Грузії [407], Вірменії [413], Киргизстану [411], Таджикистану [416], Казахстану [414], Азербайджану [406] Узбекистану [417]).

Проблема сепаратизму у світі є однією із найбільш складних, оскільки безпосередньо пов'язана із зміною кордонів існуючих і утворенням нових держав, та станом на сьогодні не існує універсальних підходів щодо її вирішення [8]. Тому насамперед треба встановити, чи взагалі використовується термін «сепаратизм» у диспозиціях статей КК зарубіжних держав. Відповідне дослідження засвідчує, що у жодному з проаналізованих

кодексів він не фігурує. Мабуть, це пов'язано з тим, що існує обмежена кількість міжнародних документів, у яких міститься згадка про сепаратизм, а також є певна складність у визначенні цього поняття, оскільки його прояви вирізняються різноманітністю за видами і формою.

Норми про відповідальність за прояви сепаратизму законодавцем зарубіжних держав віднесено до різних розділів (глав) Особливої частини. Зокрема, у КК держав, які є членами ЄС, така відповідальність передбачена у таких розділах (главах): Розділ XIV «Державна зрада та інші злочини проти інтересів держави» (Австрія), Глава X «Злочини проти держави» (Латвія, Естонія), Глава 12 «Злочини проти незалежності і безпеки держави» (Данія), Розділ I «Зрада миру, державна зрада і створення небезпеки демократичній правовій державі» (ФРН), Глава XVII «Злочини проти республіки» (Польща), Глава 19 «Про злочини проти безпеки королівства» (Швеція), Глава II Розділу I «Про злочини і проступки проти зовнішньої безпеки держави» (Бельгія), Відділ I Глави II «Про інші злочини на інститути Республіки або недоторканності національної території» (Франція). У кримінальному законодавстві держав, які входили до складу Радянського Союзу відповідальність за сепаратизм регламентується у главі «Злочини проти основ конституційного устрою та безпеки держави» (Таджикистан, Казахстан, Вірменія, Киргизстан, Азербайджан, Грузія). Лише у КК Узбекистану міститься окрема глава, присвячена злочинам проти Республіки.

Далі необхідно з'ясувати, які суспільно небезпечні діяння, за кримінальним законодавством зарубіжних держав, а саме держав-членів ЄС, охоплює поняття «сепаратизм». Це, зокрема: організаційна діяльність, спрямована на ліквідацію державної незалежності з метою включення в єдине державне утворення з будь-якою іншою державою (ч. 2 ст. 82), підриг територіальної цілісності» (ч.2 ст. 83) (КК Латвії); спроба відокремити належну територію (ст. 242 КК Австрії); діяння, спрямоване на відділення будь-якої частини території від держави (ч. 1 парагр. 98 КК Данії); діяння, спрямоване на порушення територіальної цілісності (ч. 2 ст. 62 КК Естонії,

п. 1, ч. 1 парагр. 81, п. 1, ч. 1 парагр. 82 КК ФРН); повстання з метою проголошення незалежності частини території (ст. 472 КК Іспанії); діяння, спрямоване на відділення частини території (парагр. 1 ст. 127 КК Польщі, ст. 1 КК Швеції); діяння, спрямоване на спричинення шкоди недоторканності національній території (ст. 412¹ КК Франції). Що стосується КК держав колишнього СРСР, то кримінально караними визнані такі діяння: збройне повстання з метою порушення територіальної цілісності (ст. 280 КК Азербайджану, ст. 169 КК Казахстану, ст. 296 КК Киргизстану); діяння, спрямоване на порушення територіальної цілісності (ст. 300 КК Вірменії, ст. 306 КК Таджикистану, ст. 308 КК Грузії). Із наведеного очевидно, що законодавець, використовуючи відповідні юридичні конструкції, фактично закінченим вважає злочин вже на стадії його готування чи замаху на нього, що допевне є виправданим із огляду на важливість об'єкта кримінально-правової охорони та суспільну небезпечність злочинного діяння. Водночас у КК Польщі (парагр. 2 ст. 127) та Австрії (парагр. 244) передбачена відповідальність за готування до проявів сепаратизму, зокрема: змова з іншою особою про вчинення державної зради, яка передбачає відділення від республіки частини належної їй території або підготовка в інший спосіб до вчинення злочину, а відтак створення небезпеки.

Варто зауважити, що розглядувані склади злочинів є формальними, оскільки суспільно небезпечний наслідок не вказаний як обов'язкова ознака об'єктивної сторони. Лише у КК Грузії як кваліфікуючі ознаки посягання на територіальну цілісність визначено діяння, які призвели до втрати всієї території держави або її частини чи спричинили інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 308).

У більшості КК зарубіжних держав передбачено насильницький спосіб вчинення відповідних посягань, що свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпечності діянь (Австрія (ст. 242), ФРН (п. 1, ч. 1 парагр. 81, п. 1 ч. 1 парагр. 82), Франція (ст. 412-1), Данія (ч. 1 парагр. 98), Іспанія (ст. 472), Естонія (ч. 2 ст. 62), Азербайджан (ст. 280), Вірменія (ст. 300), Казахстан (ст. 169), Киргизстан (ст. 296), Таджикистан (ст. 306). Лише у КК

Швеції вказується на насильницький чи інший незаконний спосіб вчинення злочину (ст. 1). Відсутність у диспозиціях статей КК інших держав (Латвії, Польщі, Швеції, Грузії, Узбекистану) вказівки на насильницький спосіб вчинення злочину свідчить про те, що він не є обов'язковою ознакою складу злочину, що, видається, є виправданим, оскільки ймовірні випадки порушення територіальної цілісності держави в інший (ненасильницький) спосіб (наприклад, проголошення певної адміністративно-територіальної одиниці України суверенною державою, підписання договору про передачу права на певну частину території держави іншій державі тощо).

Кримінальне законодавство зарубіжних держав демонструє різний підхід до вирішення питання, яка частина території становить предмет відповідного складу злочину. Зокрема, в КК одних держав регламентується кримінальна відповідальність за дії, вчинені з метою відторгнення окремої частини території (ч. 1 парагр. 242 КК Австрії, ч. 1 парагр. 98 КК Данії, ст. 472 КК Іспанії, п. 1 ч. 1 парагр. 82 КК ФРН, парагр. 1 ст. 127 КК Польщі, ст. 1 КК Швеції, ст. 308 КК Грузії); в інших – всієї території (ч. 2 ст. 82 КК Латвії, п. 1 ч. 1 парагр. 82 КК ФРН, ст. 308 КК Грузії); натомість у третіх не міститься жодної конкретизації (ч. 2 ст. 62 КК Естонії, ст. 412¹ КК Франції, ст. 280 КК Азербайджану, ст. 296 КК Киргизстану, ст. 300 КК Вірменії, ст. 306 КК Таджикистану, ст. 169 КК Казахстану).

У кримінальному законодавстві зарубіжних держав, за правило, окремою нормою також регламентується відповідальність за публічні заклики до сепаратизму (ч.1 ст. 82, ч. 1 ст. 83 КК Латвії, ч. 1 парагр. 100 КК Данії, ст. 281 КК Азербайджану, ст. 307 КК Таджикистану, ст. 170 КК Казахстану, ч. 1 ст. 159 КК Узбекистану) та розповсюдження матеріалів із такими закликами (ст. 281 КК Азербайджану, ст. 170 КК Казахстану, ч. 1 ст. 159 КК Узбекистану). Однак зміст диспозицій КК окремих держав, має суттєві відмінності. Скажімо, відповідно до ч. 1 ст. 82 КК Латвії, кримінально караними є дії особи, які полягають у публічних закликах до ліквідації державної незалежності Республіки з метою її включення в єдине державне

утворення з будь-якою іншою державою або до її ліквідації в інший спосіб. Дещо відрізняється за своїм змістом ч. 1 парагр. 100 КК Данії, в якому покаранню підлягає будь-яка особа, яка шляхом публічних виступів підбурює до ворожої діяльності проти держави або яка створює очевидну небезпеку такої діяльності. Очевидно, що у цій нормі поняття «ворожа діяльність проти держави» охоплює широке коло суспільно небезпечних діянь, зокрема й тих, що спрямовані на порушення територіальної цілісності держави.

Цікавим для порівняння є КК ФРН, у якому передбачена відповідальність за підготовку певної акції державної зради проти Землі (ч. 2 парагр. 83). Законодавець тут до державної зради проти Землі відносить спроби приєднати територію держави повністю або частково до іншої землі ФРН або відділити від неї частину території. Що ж стосується самого поняття «акції», то, видається, воно є синонімом до слова «заклики», оскільки метою і акцій, і закликів є залучення якомога більшої кількості людей до виконання певного важливого завдання. Водночас у КК ФРН відсутня ознака публічності акції (заклику), що означає, що обстановка вчинення злочину (у присутності публіки) не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони відповідного складу злочину. Власне така позиція законодавця, мабуть, обумовлена тим, що поширення акції можливе без безпосереднього контакту з особами, зокрема з використанням мережі Інтернет, телерадіотрансляції тощо, що нерідко дозволяє донести потрібну інформацію більш оперативно та до набагато ширшого кола осіб.

У кримінальному законодавстві окремих держав виокремлено також кваліфікуючі ознаки, які підвищують ступінь суспільної небезпечності діяння та обумовлюють посилення покарання за публічні заклики до порушення територіальної цілісності держави. Такими відтак є: вчинення групою осіб чи організованою групою (ч. 2 ст. 281 КК Азербайджану, п. «б» ч. 2 ст. 307 КК Таджикистану, ч. 2 ст. 170 КК Казахстану, п. «б» ч. 3 ст. 159 КК Узбекистану), неодноразово (ч. 2 ст. 281 КК Азербайджану, п. «а» ч. 2 ст. 307 КК Таджикистану, п. «а» ч. 3 ст. 159 КК Узбекистану), за завданням іноземних

організації або їхніх представників (ч. 3 ст. 281 КК Азербайджану, ч. 3 ст. 307 КК Таджикистану), з використанням свого службового становища (п. «б» ч. 2 ст. 307 КК Таджикистану), ЗМІ (ч. 2 ст. 170 КК Казахстану, п. «г» ч. 2 ст. 307 КК Таджикистану), раніше судимою особою (п. «д» ч. 2 ст. 307 КК Таджикистану, ч. 2 ст. 170 КК Казахстану, п. «а» ч. 3 ст. 159 КК Узбекистану).

Очевидно, що передбачення у кримінальному законодавстві відповідної кваліфікуючої ознаки не може бути довільним, а має витримувати певні вимоги змісту ознак та їх форми. Видається, вказівка законодавцем на одну з кваліфікуючих ознак, а саме вчинення злочину з використанням ЗМІ, є цілком виправданою, оскільки це дає змогу оперативно донести зміст закликів широкому колу людей. Водночас публічні заклики до вчинення дій, які спрямовані на порушення територіальної цілісності держави за завданням іноземних організації або їхніх представників, таки не варто відносити до однієї з кваліфікуючих обставин, позаяк такі дії охоплює склад злочину «державна зрада у формі надання допомоги іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам у проведенні підривної діяльності проти держави» (ст. 274 КК Азербайджану, ст. 305 КК Таджикистану).

Далі необхідно здійснити аналіз суб'єкта складів злочинів, за які регламентована кримінальна відповідальність за сепаратизм за кримінальним законодавством зарубіжних держав. Відтак констатуємо, що в окремих державах суб'єкт таких складів злочинів є загальним за своїми обов'язковими ознаками (ст.ст. 82, 83 КК Латвії, парагр. 98, ч. 1 парагр. 100 КК Данії, ст. 62 КК Естонії, ст.ст. 472, 475 КК Іспанії, ч. 2 парагр. 83 КК ФРН, ст. 127 КК Польщі, ч. 1 ст. 412¹ КК Швеції), а також спеціальним, який характеризується обмеженням кола осіб за ознаками «особою, наділеною публічною владою» (ч. 2 ст. 412-1 КК Швеції), «із використанням свого службового становища» (п. «в» ч. 2 ст. 307 КК Таджикистану), «раніше судимою особою» (ч. 2 ст. 170 КК Казахстану), «небезпечним рецидивістом» (п. «а» ч. 3 ст. 159 КК Узбекистану).

Окрім того, належить також встановити, з досягненням якого віку може наставати кримінальна відповідальність за прояви сепаратизму за КК зарубіжних держав. За кримінальним законодавством держав колишнього Радянського Союзу, відповідальності за сепаратизм підлягає особа, яка на момент вчинення злочину досягла шістнадцятирічного віку, оскільки у переліку складів злочинів, відповідальність за які настає у віці з 14 років, немає вказівки на відповідні статті (Азербайджан (ч. 2 ст. 20), Киргизстан (ч. 2 ст. 18), Вірменія (ч. 2 ст. 24), Казахстан (ч. 2 ст. 15), Таджикистан (ч. 2 ст. 23), Узбекистан (ст. 17)). Така схожість обумовлена загальністю походження та запозичення правових систем, позаяк у минулому ці країни мали практично ідентичне законодавство, адже були частинами однієї союзної держави.

Водночас варто зазначити, що у КК Австрії та Польщі взагалі відсутні норми щодо визначення віку, з якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Тимчасом у КК інших розглянутих держав такий вік є неоднаковим, зокрема: з тринадцяти років (ст. 122⁸ КК Франції), чотирнадцяти (ст. 11 КК Латвії, парагр. 19 КК ФРН), п'ятнадцяти років (ст. 10 КК Естонії, парагр. 15 КК Данії, ст. 6 КК Швеції). Лише у КК Іспанії вік, з якого особа може підлягати кримінальній відповідальності, значно вищий (вісімнадцять років). Зокрема, у ст. 20 задекларовано: якщо особа, яка не досягла вказаного віку, вчиняє злочин, то вона буде відповідати за законом про кримінальну відповідальність неповнолітніх. Наведені відмінності вікової ознаки суб'єкта складу злочину та й загалом кримінальної відповідальності за сепаратизм у державах, які є членами ЄС, обумовлена особливостями політичного і державного устрою, важливістю відповідних відносин у житті держави, а також національною специфікою законодавчої мови й техніки.

Видається, що встановлення законодавцем у КК окремих зарубіжних держав заниженого віку (13–15-річного), з якого може наставати кримінальна відповідальність, зокрема за прояви сепаратизму, є хибним рішенням. Це пояснюється тим, що власне у цьому віці особа не може повністю усвідомлювати суспільно небезпечний характер такого злочинного діяння та

свідомо діяти всупереч кримінально-правовій забороні. З цього приводу М. А. Рубашенко влучно зауважує, що таке усвідомлення присутнє у злочинах, які порушують загальні морально-етичні заборони, дотримання яких виховується в особи зі самого малку («не вбий», «не кради» тощо) [351, с. 179], тобто у посяганнях, які пов'язані з повсякденним життям людини.

Аналіз кримінального законодавства зарубіжних держав засвідчив, що суб'єктивна сторона складів злочинів, за які регламентована відповідальність за сепаратизм, характеризується виною у формі прямого умислу. Водночас, за правило, мета відторгнення окремої частини чи всієї території держави є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину (ст. 472 КК Іспанії, парагр. 1 ст. 127 КК Польщі, ст. 1 КК Швеції, ст. 308 КК Грузії, ч. 2 ст. 82 КК Латвії, п. 1 ч. 1 парагр. 82 КК ФРН, ст. 308 КК Грузії, ч. 2 ст. 62 КК Естонії, ст. 280 КК Азербайджану, ст. 296 КК Киргизстану, ст. 300 КК Вірменії, ст. 306 КК Таджикистану, ст. 169 КК Казахстан).

Варто зацентувати, що і в КК держав, які є членами ЄС (парагр. 243, 245 КК Австрії), і в КК деяких пострадянських держав (ч. 2 ст. 300 КК Вірменії) передбачено спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за сепаратизм. Його запровадження належить вважати позитивним кроком законодавця, зокрема як прояв гуманності та стимул для позитивної посткримінальної поведінки. За таких обставин особа охочіше «йтиме на контакт» із органом досудового розслідування, сприятиме у викритті інших співучасників та активному розкриттю відповідних злочинів тощо. Наприклад, за КК Австрії, умовами такого звільнення є: 1) добровільна відмова від вчинення злочинного діяння; 2) перешкодження його вчиненню, якщо у ньому беруть участь декілька осіб; 3) добровільне призупинення настання наслідків. Схоже положення міститься і в КК Вірменії (ч. 2 ст. 300).

Законодавцем також регламентуються умови звільнення від покарання за прояви сепаратизму. Скажімо, відповідно до ст. 480 КК Іспанії, звільняється від покарання та особа, яка, беручи участь у повстанні, повідомила про нього на момент, коли можливо призупинити наслідки. Дещо

відрізняються за змістом умови такого звільнення, які передбачені у парагр. 83а КК ФРН. Зокрема вказується, що суд на власний розсуд може пом'якшити покарання або його не застосовувати, якщо особа добровільно відмовиться від подальшого виконання діянннн й усунить відому їй небезпеку або перешкодить доведенню цього злочину до кінця.

Що ж до видів покарань за прояви сепаратизму, то у кримінальному законодавстві зарубіжних держав передбачена різна караність таких дій. Зокрема, за дії, що спрямовані на зміну меж території держави, передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до п'яти років або штрафу в розмірі до ста мінімальних місячних заробітних плат (ч. 2 ст. 83 КК Латвії), десяти років (ч. 1 парагр. 82 КК ФРН, ч. 2 ст. 62 КК Естонії), від п'яти до п'ятнадцяти років (ч. 1 ст. 308 КК Грузії), від десяти до п'ятнадцяти років (ст. 300 КК Вірменії), або довічного позбавлення волі (ст. 280 КК Азербайджану), від десяти до двадцяти років (парагр. 242 КК Австрії), від дванадцяти до двадцяти років (ст. 296 КК Киргизстану, ст. 306 КК Таджикистану).

Водночас найбільш сувора регламентація покарання за вчинення відповідних дій передбачена у КК Франції (позбавлення волі строком на тридцять років і штраф у розмірі три мільйони франків). Якщо ж злочин вчинено особою, яка наділена публічною владою, то покарання посилюється до довічного позбавлення волі і п'яти мільйонів франків штрафу (ст. 412¹). Цікавими є положення КК Данії, в якому за вчинення дій, що спрямовані на відокремлення будь-якої частини території від держави, передбачена міра покарання у виді тюремного ув'язнення на будь-який термін аж до довічного позбавлення волі (ч. 1 парагр. 98 КК Данії). Таку позицію законодавця складно зрозуміти, оскільки покарання має бути призначене насамперед у межах, встановлених санкцією статті кримінального закону. Такі межі є своєрідним орієнтиром, якого суд має дотримуватись для уникнення помилкового чи довільного призначення покарання. Варто також звернути увагу на КК Швеції (ст. 1 Глави 19), в якому за прояви сепаратизму передбачено покарання на строк десять років позбавлення волі або довічне позбавлення волі. Однак якщо

небезпека була незначною, то особа підлягає тюремному ув'язненню на строк не менше чотирьох і не більше десяти років. Таке формулювання також є сумнівним, позаяк небезпека є значною завжди, коли особа з наміром того, щоб Королівство Швеції або його частина була відторгнута, вчиняє певні злочинні дії. Навіть якщо припустити, що небезпека була справді незначною, то призначення покарання у виді десяти років позбавлення волі є занадто суворим.

Ще одним питанням, яке потребує вивчення, є розгляд караності злочинів, які полягають у публічних закликах до проявів сепаратизму та розповсюдження матеріалів з такими закликами. Відразу зазначимо, що покарання за вказані дії є менш суворим порівняно з покаранням, яке передбачено за вчинення дій, які посягають на територіальну цілісність держави, зокрема позбавлення волі строком: до трьох років (ст. 82 КК Латвії), до п'яти (парагр. 83 КК ФРН, ч. 1 ст. 281 КК Азербайджану, ч. 1 ст. 170 КК Казахстану, ч. 1 ст. 159 КК Узбекистану) чи шести років (парагр. 100 КК Данії), від трьох до восьми років (ч. 1 ст. 307 КК Таджикистану). У КК деяких держав передбачено також додаткове чи альтернативне покарання у виді штрафу (у розмірі шістдесяти мінімальних місячних заробітних плат – ст. 82 КК Латвії; від трьохсот до однієї тисячі місячних розрахункових показників або в розмірі заробітної плати чи іншого доходу засудженого за період від трьох до десяти місяців – ч. 1 ст. 170 КК Казахстану; до двохсот мінімальних розмірів заробітної плати – ч. 1 ст. 159 КК Узбекистану) чи конфіскації майна (ч. 1 ст. 307 КК Таджикистану).

Загалом дослідження зарубіжного досвіду регламентації кримінальної відповідальності за прояви сепаратизму дало змогу сформулювати певні висновки. Зокрема, невдалими вважаємо положення кримінального законодавства тих держав, в яких занижено вік (13–15 років), із якого може наставати кримінальна відповідальність, в тому числі й за прояви сепаратизму, оскільки через недостатній розвиток інтелектуальної сфери психіки така особа ще не спроможна усвідомлювати всієї складності змісту злочинності вказаного діяння.

Водночас позитивним є досвід КК Австрії (парагр. 243, 245 КК Австрії) та Вірменії (ч. 2 ст. 300) щодо передбачення можливості застосування судом спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за сепаратизм. Окрім того, вартим до запозичення вважаємо досвід кримінального законодавства держав, в якому в окремих статтях регламентується відповідальність за публічні заклики до вчинення дій, спрямованих на порушення територіальної цілісності держави, або розповсюдження матеріалів з такими закликами (ч. 1 ст. 82, ч. 1 ст. 83 КК Латвії, ч. 1 парагр. 100 КК Данії, ст. 281 КК Азербайджану, ст. 307 КК Таджикистану, ст. 170 КК Казахстану, ч. 1 ст. 159 КК Узбекистану). Видається, що таке рішення законодавця є виправданим, оскільки такі дії мають менший ступінь суспільної небезпечності порівняно з тими, що спрямовані на порушення територіальної цілісності і недоторканності держави.

Висновки до першого розділу

1. У результаті аналізу стану наукової розробленості питання кримінальної відповідальності за сепаратизм окреслено дискусійні аспекти: які суспільно небезпечні дії охоплює поняття «сепаратизм»; щодо: визначення способу вчинення злочину, передбаченого ст. 110 КК України; співвідношення понять «територіальна цілісність» і «недоторканність»; розуміння кількісної характеристики публічності; форм учинення злочину, передбаченого ст. 110² КК України; доцільності криміналізації змови до посягання на територіальний устрій як закінченого посягання. Встановлено, що досі є невирішеними або описані поверхнево, наступні питання: який зміст та обсяг поняття «сепаратизм»; як право народів і націй на самовизначення має кореспондувати з правом на територіальну цілісність держав; чи існує відмінність між загальноприйнятим визначенням поняття сепаратизму та кримінально-правовим; чи є деволуція (автономізація) однією з його форм; чи доцільно виводити в окремий склад злочину «фінансування сепаратизму» (ст. 110² КК України); чи можливий замах на

вчинення злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави; чи є відмінність між найманцем та співробітником приватної військової та охоронної компанії; як різняться поняття «підбурювання до вчинення злочину» та «публічні заклики до посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави» (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ст. 436 КК України).

2. Розглянуто поняття «сепаратизм» у широкому розумінні у рамках міждисциплінарного дослідження (як соціально-політичне явище; базується на прагненні деяких регіонів держави до відокремлення, набуття більшої політичної самостійності; призводить до дезінтеграції (розпаду, розділення) держави та порушує баланс її геополітичної безпеки).

Розмежовано поняття «сепаратизм» і «право народів і націй на самовизначення» (ідеї сепаратизму належать зовсім не народіві, а насаджуються ззовні; його метою є розділення території держави, руйнування її політичної, економічної, культурно-національної єдності, і аж ніяк не створення умов для процвітання народу. Тобто так звана «сепаратистська діяльність» не передбачена і не може регламентуватися нормами ні національного, ані міжнародного права. Право народів на самовизначення не може здійснюватись довільно, оскільки реалізація вказаного принципу ймовірна у разі дотримання чітких правових умов (процедури виходу зі складу держави) тільки на конституційних засадах. На відміну від суспільно небезпечного сепаратизму, воно повинно бути зреалізоване у порядку, передбаченому національним і міжнародним законодавством).

Визначено систему складів злочинів, які регламентують кримінальну відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави. До них запропоновано відносити: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України); фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення

конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110² КК України); державна зрада (ст. 111 КК України); пропаганда війни (ст. 436 КК України); планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України); найманство (ст. 447 КК України).

3. У результаті огляду історико-правових джерел, у яких регламентувалась відповідальність за прояви сепаратизму, встановлено, що протягом століть кримінально-правові норми, спрямовані на охорону територіальної цілісності і недоторканності, а також територіального устрою держави, розвивались поступово. Дійсна кримінально-правова регламентація проявів сепаратизму була передбачена лише в Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 р. Абстрактний характер формулювання норм про кримінально-правову охорону безпеки держави у пам'ятках кримінального права періоду XV-XIX ст. сприяв застосуванню найрізноманітніших репресій, оскільки багато діянь могли підпадати під дію відповідних статей. Існуючі норми у процесі генези кримінального законодавства продовжують розвиватись і нині, оскільки проблема створення оптимальної моделі відповідних кримінально-правових норм досі не вирішена.

4. Внаслідок вивчення кримінального законодавства деяких держав, які є членами ЄС, а також держав, які входили до складу Радянського Союзу, виокремлено положення, які є вартими до запозичення українському законодавцю, а саме досвід: Австрії (парагр. 243, 245 КК Австрії) та Вірменії (ч. 2 ст. 300) щодо передбачення можливості застосування судом спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за сепаратизм; Латвії (ч. 1 ст. 82, ч. 1 ст. 83 КК), Данії (ч. 1 парагр. 100), Азербайджану (ст. 281), Таджикистану (ст. 307), Казахстану (ст. 170), Узбекистану (ч. 1 ст. 159). У кримінальному законодавстві цих держав в окремих статтях регламентується відповідальність за публічні заклики до вчинення дій, які спрямовані на порушення територіальної цілісності держави або розповсюдження матеріалів із такими закликами. Такі злочини мають менший ступінь суспільної небезпечності порівняно з діями, що спрямовані на порушення

територіальної цілісності і недоторканності держави. Тимчасом є й невдалі положення, в яких занижено вік (13–15 років), із якого може наставати кримінальна відповідальність, в тому числі й за прояви сепаратизму, оскільки у зв'язку з недостатнім розвитком інтелектуальної сфери психіки така особа ще не спроможна усвідомлювати всієї складності змісту злочинності вказаного діяння.

РОЗДІЛ 2 КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СЕПАРАТИЗМУ

2.1 Об'єктивні ознаки складів злочинів про сепаратизм

Теоретична і практична значущість об'єкта складу кримінального правопорушення є безсумнівною для науковців, позаяк його точне встановлення дає змогу окреслити межі дії кримінально-правової норми, сприяє з'ясуванню характеру та ступеня суспільної небезпечності посягання, його правильній кваліфікації тощо. Попри це вчення про об'єкт складу кримінального правопорушення у теорії кримінального права залишається одним із найбільш дискусійних. П. П. Андрушко слушно зауважує, що проблеми концепцій об'єкта кримінального правопорушення не тільки є нерозв'язаними до кінця сьогодні, а й не будуть вирішеними у найближчому майбутньому, оскільки апіорі це неможливо зробити [10, с. 106].

У юридичній літературі існує чимала кількість концепцій щодо визначення об'єкта кримінального правопорушення. Водночас найбільш сталою є визнання об'єктом кримінального правопорушення суспільних відносин, які поставлені під охорону кримінального закону [249, с. 162; 25, с. 182; 287, с. 114; 31, с. 132; 394, с. 144–145]. Обґрунтовуються й інші позиції, відповідно до яких об'єктом кримінального правопорушення вважають правову норму [211, с. 175; 212, с. 23; 287, с. 45], правові блага [117, с. 72; 262, с. 180], соціальні цінності [433, с. 11; 434, с. 76; 399, с. 12; 144, с. 133], конкретні фізичні особи та інші соціальні громади [403, с. 237], охоронюваний кримінальним законом порядок відносин між людьми в суспільстві [189, с. 36; 214, с. 278–279], сфери життєдіяльності людей [142, с. 10]. Кожна з наведених позицій є належно обґрунтованою, а відтак варта уваги. Тимчасом найбільш виваженою та поширеною видається концепція про суспільні відносини як загальний об'єкт кримінального правопорушення, що становить основу побудови системи Особливої частини КК України. З цього приводу В. Я. Тацій

виправдано зазначає, що таке визначення об'єкта кримінального правопорушення ще не дає підстав вважати цю проблему до кінця вирішеною, оскільки впливають нові питання, які викликають суперечності у науці й потребують подальшого дослідження [394, с. 4].

У теорії кримінального права наводиться «вертикальна» класифікація об'єктів, відповідно до якої розрізняють зазвичай загальний (вся сукупність суспільних відносин, що поставлені під охорону кримінального закону), родовий (його ще називають груповим [241, с. 106–121], який охоплює певне коло тотожних або однорідних суспільних відносин, котрі відтак мають охоронятися єдиним комплексом кримінально-правових норм [394, с. 63]) та безпосередній [15, с. 32] (суспільні відносини, яким спричиняє шкоду конкретне кримінальне правопорушення) об'єкти, що відповідає філософській категорії «загальне – особливе – одиничне (окреме) [435, с. 140]. Поряд із такою класифікацією деякі вчені вказують також на видовий (підгруповий) об'єкт (порівняно невелика група суспільних відносин у межах родового об'єкта, спільна для кількох подібних кримінальних правопорушень [421, с. 87–88]), виділення якого не суперечить тричленній класифікації, а існує поряд із нею – для виокремлення груп суспільних відносин, які входять до родового об'єкта [394, с. 67]. Встановлення видового об'єкта у рамках нашого дослідження є необхідним, позаяк це дасть змогу чітко виокремити зі суспільних відносин, які складаються у сфері захисту територіальної цілісності та недоторканності держави, а також територіального устрою, певні особливості, які властиві лише деяким злочинам.

Загальний об'єкт складається з низки родових об'єктів і його виокремлення сприяє здійсненню науково обґрунтованої класифікації всіх злочинів та відповідних кримінально-правових норм (дає змогу об'єднати їх у межах конкретних розділів кримінального закону, якими закріплена відповідальність за посягання на тотожні або однорідні суспільні відносини) [455, с. 390]. У кримінально-правовій літературі давно побутує правило, за яким родовий об'єкт кримінального правопорушення

встановлюється через аналіз назви розділу Особливої частини КК України, в якому наявна стаття, що передбачає відповідальність за його вчинення. Відповідно, діяння, які містяться в одному розділі КК України, посягають на той самий родовий об'єкт [187, с. 83; 394, с. 85].

Однак виділення розділів у кримінальному законі – справа законодавчої техніки, яка містить загрози і суб'єктивного, і об'єктивного характеру. З одного боку, розміщення норм у певній структурній частині закону підпорядковане суб'єктивному баченню законодавця. І, на жаль, такі законодавчі рішення не завжди виважені та послідовні. У літературі, зокрема, зазначається, що поле змін кримінального закону окупували дилетанти [250, с. 404]. З іншого боку, суспільні відносини складні за своєю структурою, а тому розміщення норми про відповідний склад кримінального правопорушення у кримінальному законі об'єктивно може спричинити ситуацію, коли розділи закону одночасно «претендуватимуть» («конкуруватимуть») на розміщення такої у кожному з них. Наприклад, агресивна війна з боку іншої держави може бути також формою посягання на територіальну цілісність і недоторканність держави.

З огляду на це, норма про таку теоретично може претендувати і на розміщення серед злочинів проти основ національної безпеки України (зважаючи на мету агресивної війни), і серед злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (зважаючи на спосіб посягання). Вочевидь, що родові об'єкти об'єктивно не можуть бути на стільки незалежними один від одного, вони залишаються складовими загального складного об'єкта. А тому розміщення норми у тій чи іншій частині кримінального закону – це засіб законодавчої доцільності структурувати норми. Систематика закону не завжди є відображенням системи самого права як ідеального утворення. І те, що інколи норми про різні склади одного злочину «розкидані» у кримінальному законі і потрібно логічні процеси, щоб відшукати таку систему, є лише свідченням, що, незважаючи на суб'єктивні хиби чи об'єктивні причини, право є системним утворенням.

А тому не варто з надмірним благоволінням ставитися до родового об'єкта як такого, що його законодавець визначив виключно у назві відповідного розділу КК України, і шукати родовий об'єкт, цілковито покладаючись на законодавче розміщення норм. Видається, що родовий об'єкт кримінальних правопорушень потрібно розуміти як такий, що дійсно захищає групу однорідних суспільних відносин, однак, зважаючи на те, що суспільні відносини є елементом складного конгломерату усіх існуючих суспільних відносин, такий родовий об'єкт може тісно взаємодіяти з іншими об'єктами.

Видається доцільним наскрізно проаналізувати КК України для виокремлення усіх норм, які об'єктом охорони мають національну безпеку України як самостійні суспільні відносини і як частину міжнародної безпеки. Такі норми розміщені відповідно: Розділ I «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України» (ст. ст. 109, 110, 110², 111 (у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, а також надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України на шкоду територіальній цілісності та недоторканності); Розділ XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» (ст. ст. 436, 437, 447 (вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання у збройних конфліктах, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу чи порушення територіальної цілісності) КК України. Аналізуючи статті Розділу I Особливої частини КК України, можна дійти висновку передусім про те, що у ньому містяться юридичні склади злочинів, які посягають на національну безпеку, яка трактується як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [318]. Тобто відповідні злочини Розділу I посягають на різні об'єкти, з-поміж яких власне територіальна

цілісність та недоторканність України, а також територіальний устрій. Те саме стосується і злочинів, передбачених ст. ст. 436, 437, 447 КК України, які законодавцем віднесено до переліку таких, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок. Цій групі злочинів притаманний так би мовити «іноземний елемент», оскільки вони пов'язані з сучасним міжнародним кримінальним правом та посягають на відносини миру між державами, а відтак і на національну безпеку держави. Це твердження можна пояснити тим, що національна безпека діє не лише через систему відносин особа – суспільство – держава, а й через систему міждержавних відносин. Відповідно, національна безпека формується з урахуванням і внутрішніх загроз, які накопичуються в самому суспільстві, і загроз від агресії з боку зовнішніх ворогів держави, пов'язаних зі здійсненням посягання на суверенітет, територіальну цілісність та її недоторканність. Словом, забезпечення національної безпеки ґрунтується не лише на внутрішніх чинниках, а й безпосередньо пов'язане з міжнародною безпекою, яка передусім будується на політичних і правових засобах забезпечення миру у відносинах між державами. Тому поняття національної безпеки у Розділі XX КК України включено до системи міждержавної (міжнародної) безпеки [378, с.118].

Тимчасом національна безпека охоплює різні сфери регулювання, тобто є широкою за обсягом. У теорії кримінального права зазначається, що складові сфери національної безпеки України належать майже до всього кримінального закону (національна безпека виступає сукупним об'єктом кримінально-правової охорони) [158, с. 42]. В нашому випадку це поняття необхідно розглядати через призму політичної та військової сфер, що стосується власне територіальних питань. Приміром, у науковій літературі політична безпека розглядається як комплекс заходів, спрямованих на збереження конституційно легітимізованого політичного ладу тієї чи іншої держави, забезпечення державотворення та конструктивної політики [290, с. 260]. Зокрема, прийнято виокремлювати зовнішню та внутрішню безпеку [191, с. 217; 188, с. 75], де

основними загрозами є внутрішній (регіональний) та зовнішній (посягання на територіальну цілісність і недоторканність з боку інших держав) сепаратизм.

Що стосується поняття військової безпеки, то вона характеризує спроможність держави до захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності від посягань із застосуванням воєнної сили [294, с. 54]. Отже, родовим об'єктом аналізованих складів злочинів належить вважати охоронювані кримінальним законом суспільні відносини щодо забезпечення національної безпеки в політичній та воєнній сферах.

Далі доречно зупинитися на аналізі видового об'єкта, що є значущим у вирішенні питання про критерії, що окреслюють суспільну небезпечність злочинів, розмежування і правильну кваліфікацію та їх систематизацію [351, с. 24]. Відтак аналізовані злочини (ст. ст. 109, 110, 110², 111, 436, 437, 447 КК України) об'єднує те, що вони передбачають відповідальність за посягання на суспільні відносини у сфері забезпечення територіального суверенітету (територіальне верховенство), тобто недоторканність державної території і державних кордонів, політичну незалежність і цілісність держави. Водночас при з'ясуванні видового об'єкта складів злочинів, які регламентують кримінальну відповідальність за сепаратизм, їх необхідно поділити на дві групи.

Зокрема, перша група злочинів, а саме ті, юридичні склади яких містяться у ст. ст. 110, 110², 111, 436, 437, 447 КК України, посягають на відносини щодо забезпечення територіальної цілісності та недоторканності. Друга група злочинів за ст. ст. 109, 110² (має складний об'єкт) КК України, посягає на відносини щодо забезпечення територіального устрою.

Скажімо, відповідно до Конституції України, територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою (ст. 2). Найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу та обов'язком громадян є, зокрема, захист територіальної цілісності України (ст. 17, ст. 65). Власне територіальна цілісність є одним із ключових принципів міжнародного права, оскільки вона може бути порушена внаслідок і внутрішнього (відбувається в середині держави, тобто ініціатива

відокремлення чи автономії належить безпосередньо фізичним чи юридичним особам), і зовнішнього сепаратизму (напад іншої держави). Відтак можна виокремити дві групи відносин, які забезпечують територіальну цілісність і недоторканність держави: внутрішньодержавні (національні) та міждержавні [387, с. 71].

Перша група відносин (внутрішньодержавні) базується на нормах національного законодавства. Законний порядок зміни території передбачений Конституцією України, в якій зазначено, що це питання вирішується виключно всеукраїнським референдумом, який призначається ВРУ (ст. 73, ч. 2 ст. 85). Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менше трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області (ст. 72). Тобто єдиним легітимним способом зміни території України є призначення у встановленому законом порядку всеукраїнського референдуму. Всі інші способи слід вважати незаконними. Неконституційним, зокрема, можна назвати так званий «референдум», проведений в АРК на підставі Постанови «Про проведення загальнокримського референдуму» від 6 березня 2014 № 1702-6/14, на якому як одне з альтернативних питань розглядалось возз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта РФ. Про це вказується також у рішенні Конституційного Суду України від 14 березня 2014 р. № 1-13/2014, де наголошується, що на всеукраїнський референдум виносяться питання загальнодержавного значення, тобто вирішення яких впливає на долю всього Українського народу – громадян України всіх національностей. На місцевий референдум можуть виноситися виключно питання, що є у віданні органів місцевого самоврядування відповідної адміністративно-територіальної одиниці [345]. Схожу позицію також обстоює суддя Конституційного Суду України В. П. Колісник стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо

відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум». У ній зазначається: «питання щодо зміни території України, державно-територіального устрою України, правового статусу окремих адміністративно-територіальних одиниць, правового статусу мов тощо не належать до предметів відання та повноважень жодного з органів місцевого самоврядування, призначити місцевий референдум з цих питань жодна рада (у тому числі й обласна) не мала й не має повноважень. Навіть у разі ухвалення нового закону про місцеві референдуми таке право не може бути визнане за відповідними органами місцевого самоврядування, оскільки воно суперечило б і правовій доктрині, й Основному Закону України» [269]. Правильність наведеної думки не викликає жодних сумнівів, оскільки законодавством України не передбачено надання АРК повноважень у частині нормативного регулювання організації і проведення референдумів, в тому числі з питань зміни території. Окрім того, АРК не належить до суб'єктів міжнародного права, а відтак не наділена міжнародною правосуб'єктністю, елементом якої є суверенітет (верховенство в межах власної території і незалежність у зовнішніх зносинах).

Щодо міждержавних відносин, які забезпечують територіальну цілісність і недоторканність від посягань іноземних держав, то вони базуються на нормах міжнародного права. У ст. 1 Статуту ООН від 24 жовтня 1970 р. зазначено: «територія держави не повинна бути об'єктом військової окупації, що є результатом застосування сили в порушення положень Статуту. Територія держави не повинна бути об'єктом набуття іншою державою в результаті погрози силою або її застосування. Жодні територіальні надбання, що є результатом погрози силою або її застосування, не повинні визнаватися законними» [128]. Схожі положення також відображені у ст. III Декларації принципів Гельсінського Заключного акту Ради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р., де вказано про обов'язок держав-учасниць утримуватись від будь-яких посягань на кордони одна одної або вимог чи дій, спрямованих на захоплення й

узурпацію частини або всієї території [150]. Окрім того, деякі аспекти щодо територіальних питань регламентовані ЗУ «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 № 1906-VI6. Приміром, територіальні договори і такі, що стосуються державних кордонів, укладаються від імені України Президентом або за його дорученням (ст. 3). Вони підлягають ратифікації, яка здійснюється шляхом прийняття закону про ратифікацію, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору (ч. 1 ст. 9) та набирають чинності для України після надання нею згоди на обов'язковість міжнародного договору в порядку та в строки, передбачені договором, або в інший узгоджений сторонами спосіб (ст. 14) [316].

Отже, на підставі наведеного можна зробити висновок, що видовим об'єктом складів злочинів, передбачених ст. ст. 110, 110², 111, 436, 437, 447 КК України, є внутрішньодержавні та міждержавні суспільні відносини щодо охорони територіальної цілісності та недоторканності держави.

Далі необхідно проаналізувати також видовий об'єкт другої групи злочинів – за ст. ст. 109, 110² КК України. Такі посягання порушують правовий режим зміни суспільних відносин, які забезпечують територіальний устрій, право визначати і змінювати який належить виключно народові (через всеукраїнський референдум) і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами (ч. 2 ст. 5 Конституції). Всі інші способи зміни територіального устрою без участі або без урахування волі Українського народу слід вважати незаконними. З огляду на це, видовим об'єктом складів злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110² КК України, є внутрішньодержавні суспільні відносини щодо охорони територіального устрою держави.

Доречно буде зупинитися на аналізі ознак об'єктивної сторони складів злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави. Втім варто зауважити, що порядок зміни державної території може мати не лише незаконний характер, що є кримінально караним, а й законний. Серед правомірних, тобто таких, які не порушують принципу територіальної цілісності держави, власне підлягають

виокремленню такі способи зміни кордонів: цесія (передача частини території однієї держави іншій на підставі договору між ними, що зазвичай вимагає компенсації в грошовій чи іншій формі), плебісцит (всенародне голосування з питання приналежності державі певної території) та ад'юдикація (здійснюється за рішенням міжнародного судового органу) [338, с. 103–104].

Наведеним не обмежуються законні способи зміни державної території. До них ще прийнято відносити обмін територіями, відновлення історичних прав на територію, покарання держави за агресію, компенсацію за передану територію, самовизначення націй і народів [24, с. 121]. Не можна також забувати про зміну русел прикордонних річок, внаслідок яких протягом останнього десятиріччя Україна втратила десятки гектарів прикордонних із Республікою Білорусь територій усупереч своїй волі, однак із дотриманням норм міжнародного права [227, с. 140]. Ще одним прикладом законного порядку зміни державної території наведемо Рішення Міжнародного Суду ООН від 3 лютого 2009 р. з приводу встановлення єдиного морського кордону між Румунією та Україною в Чорному морі, розмежування їх континентального шельфу і виняткових економічних зон (ад'юдикація) [362]. Тривалі спроби цих держав вирішити зазначену проблему не дали бажаного результату. Відтак вона була врегульована Судом шляхом здійснення делімітації в північно-західній частині Чорного моря, яке на заході омиває узбережжя Румунії, а на півночі, сході та частково заході – узбережжя України. Суміжні узбережжя Сторін розділені крайньою точкою суходільного кордону, яка встановлюється у дельті річки Дунай. Міжнародний суд ООН визнав, що острів Зміїний не може вважатися частиною прибережної лінії України при визначенні серединної лінії при делімітації континентального шельфу та виключної економічної зони [116].

Відповідно до норм міжнародного права, посягання на територіальну цілісність і недоторканність держави полягає у вчиненні таких дій: дебелияція (завоювання, захоплення території за допомогою сили в результаті збройних конфліктів) та анексія (насильницьке приєднання державою території іншої

держави або народу) [453, с. 181]. Як приклад останнього доречно навести події 27 лютого 2014 р. в АРК, де за участю місцевих проросійських бойовиків російським спецназом було захоплено будівлю Ради міністрів і Верховної Ради Криму. Затрохи Рада РФ офіційно схвалила введення російських військ на територію України. Зокрема, 16 березня 2014 р. в АРК відбувся незаконний референдум, у результаті якого Президентом РФ та сепаратистськими лідерами АРК було підписано «Договір про прийняття Криму до складу Росії». Відтак в складі РФ утворилися нові суб'єкти – Республіка Крим і місто федерального значення – Севастополь [447].

У рамках аналізу ознак об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110, 110², 111, 436, 437, 447 КК України, їх необхідно згрупувати за типовими формами посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, а також на територіальний устрій. Зокрема, до таких належить віднести:

1) дії, які безпосередньо спрямовані на порушення територіальної цілісності та недоторканності, а також територіального устрою держави:

– вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, зокрема, територіального устрою держави (ч. 1 ст. 109 КК України);

– вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України (ч.1 ст. 110 КК України);

– державну зраду на шкоду територіальній цілісності та недоторканності України (ст. 111 КК України);

– ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій на порушення територіальної цілісності та недоторканності держави (ч. 2 ст. 437 КК України);

– участь найманця у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, чи порушення територіальної цілісності (ч. 4 ст. 447 КК України).

2) дії, які є підготовчими чи пособницькими щодо посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави:

– змову про вчинення дій з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, зокрема територіального устрою України (ч. 1 ст. 109 КК України), а також дій, спрямованих на планування, підготовку або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту (ч. 1 ст. 437 КК України);

– публічні заклики до посягання на територіальну цілісність та недоторканність (ч. 1 ст. 110, ст. 436 КК України), а також на територіальний устрій (ч. 2 ст. 109 КК України) та виготовлення матеріалів із закликами до посягання на територіальну цілісність та недоторканність з метою їх розповсюдження (ст. 436 КК України);

– розповсюдження матеріалів із закликами до посягання на територіальну цілісність та недоторканність (ч. 1 ст. 110, ст. 436 КК України), а також на територіальний устрій (ч. 2 ст. 109 КК України);

– фінансування дій, учинених з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією, а також дій, учинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу (чч. 1, 2 ст. 110² КК України);

– планування, підготовка або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту на порушення територіальної цілісності та недоторканності держави (ч. 1 ст. 437 КК України);

– вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, чи порушення територіальної цілісності (ч. 1 ст. 447 КК України).

З огляду на це, зупинімося детальніше на особливостях кожної з них.

Першою нормою, що покликана охороняти територіальний устрій держави, є ч. 1 ст. 109 КК України, яка регламентує відповідальність за дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу. Як попередньо зазначалось, його зміст охоплює широке коло цінностей, серед яких власне вирізняється територіальний устрій, однією з форм якого є національно-територіальна організація державної влади (наявність автономних утворень). Відомо, що право визначати і змінювати конституційний лад в Україні не може бути узурповано державою, її органами або посадовими особами, оскільки воно належить виключно народові. Отож посягання на територіальний устрій держави передбачає широкий спектр дій, серед яких власне можна виокремити: організацію масових заворушень з цією метою, участь у мітингу чи демонстрації на підтримку створення автономного утворення в злочинний спосіб, створення угруповань, метою яких є розподіл держави. З огляду на це, вчинення будь-якої дії, що спрямована на досягнення злочинної мети, яка передбачена ч. 1 ст. 109 КК України, фактично потрібно розглядати як закінчений злочин.

Історія нашої держави рясніє спробами незаконної автономізації окремих регіонів України. Так, 24 листопада 2014 р. сесія Луганської обласної ради більшістю голосів вирішила утворити Автономну Південно-Східну Українську Республіку та звернулася до Президента РФ за підтримкою. Сесія доручила голові Харківської облдержадміністрації Є. Кушнарьову функцію координації дій з деякими областями України з метою створення Південно-Східної автономії. При цьому у намірах делегатів різних рівнів було створення так званих загонів самооборони для опору українській владі [432, с. 43]. Тож бачимо, що мало місце посягання на конституційний лад держави в частині зміни її територіального устрою. Проте жодну особу не було покарано за вказані дії.

Наступною нормою, яка покликана охороняти територіальну цілісність і недоторканність України від проявів сепаратизму, є ч. 1 ст. 110 КК України. Вона сформульована доволі лаконічно, але водночас є бланкетною, оскільки

конкретний її зміст залежить від інших нормативних приписів [379, с. 112; 388, с. 380]. Зокрема, у ч. 1 ст. 110 КК України йдеться про порушення порядку, встановленого Конституцією України, у якій регламентуються положення щодо особливостей зміни меж території, а саме: за згодою Українського народу, вираженою на всеукраїнському референдумі, який призначається Верховною Радою України (ч. 2 ст. 5, ст. 73, ч. 2 ст. 85). Раніше порядок організації та проведення всеукраїнського референдуму був передбачений також ЗУ «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 р. № 5475-VI5, однак він втратив чинність на підставі рішення Конституційного Суду України від 26 квітня 2018 № 4-р/2018, у якому зазначено таке: «системний, грубий характер порушення конституційної процедури розгляду й ухвалення нормативного акта, а також істотний вплив цього порушення на остаточний результат його ухвалення є підставою для визнання цього акта неконституційним» [346].

Таким чином, керуючись положеннями Конституції України, злочинними, власне у широкому значенні, слід визнавати дії, вчинені з метою зміни меж території без згоди Українського народу, вираженої на всеукраїнському референдумі. При цьому принципово важливе значення має вирішення питання, чи матимуть дії особи ознаки складу злочину, передбаченого ст. 110 КК України, якщо вона вчиняє їх з метою зміни меж території в бік розширення кордонів держави, тобто збільшення території. З цього приводу у кримінально-правовій літературі наявні практично одностайні міркування, що такі дії полягають як у відокремленні від території певної держави й утворенні нової незалежної держави, так і відокремленні та приєднанні до іншої держави. Словом, йдеться про такі дії, метою яких є лише зменшення території України [17, с. 73; 366, с. 112, 113; 200, с. 55]. Свою позицію науковці обґрунтовують тим, що Україна будує свою зовнішньополітичну діяльність на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, а отже відмовляється від будь-якої територіальної експансії, оскільки нею ратифіковано положення міжнародно-правових актів

щодо відсутності територіальних претензій до інших суб'єктів міжнародного права [442, с. 264; 453, с. 179]. Така думка, безумовно, є правильною, однак нашою державою на міжнародному рівні також засуджуються й інші види злочинних діянь (наприклад, катування, жорстоке поводження тощо), і з огляду на це у КК України регламентується кримінально-правова заборона вчинення подібних дій. Загалом підтримуючи позицію науковців, що злочин за ст. 110 КК України вчиняється виключно з метою зменшення території держави, все ж зауважимо, що дії, спрямовані на приєднання території інших держав, повинні отримати кримінально-правову оцінку за ст. 437 «Планування, підготовка, розв'язання та ведення агресивної війни» КК України.

Законодавчо залишається неврегульованим питання приєднання частини території однієї держави до іншої, однак не способом ведення війни, а шляхом штучної зміни русла річки, завдяки чому збільшується державний кордон. Цікавим є той факт, що подібна проблема вже виникала у нашій державі, втім вона стосувалася зміни русел річок природнім шляхом. Так, у «Концепції державної політики щодо визначення лінії державного кордону у зв'язку з природними змінами русел прикордонних річок Західний Буг і Тиса та врегулювання питання користування територіями, що зазнали змін внаслідок таких явищ», схваленій КМУ 29 червня 2011 р. за № 630-р., зазначено, що за результатами спільної перевірки проходження лінії українсько-польського та українсько-румунського державного кордону виявлено природні зміни русел прикордонних річок Західний Буг (Республіка Польща) та Тиса (Румунія), що виникли внаслідок природних явищ. При цьому повернути русла річок до попереднього стану неможливо, тому, відповідно до міжнародних договорів України з Республікою Польща і Румунією та законодавства України, необхідно розв'язати проблему проходження лінії українсько-польського та українсько-румунського державного кордону у зв'язку з природними змінами русел прикордонних річок Західний Буг і Тиса, врегулювати питання користування територіями, що зазнали змін унаслідок таких явищ [183]. З цього приводу Адміністрація

Державної прикордонної служби звернулася до КСУ з конституційним поданням щодо офіційного тлумачення ст. 73 Конституції України, втім КСУ відмовив у відкритті провадження, залишившись осторонь у цьому питанні.

Однак далі у цій Концепції зазначається про те, що «у разі прийняття КСУ рішення, згідно з яким документи демаркації державного кордону України та міжнародні договори України про обмін територіями є підставою для зміни лінії державного кордону України без проведення всеукраїнського референдуму, передбаченого статтею 73 Конституції України, укласти Угоду між Україною та Республікою Польща про рівнозначний обмін частками державної території на ділянці річки Західний Буг і Угоду між Україною та Румунією про рівнозначний обмін частками державної території на ділянці річки Тиса. В основу зазначених Угод покласти принцип виключення можливості територіальних втрат обома державами та визначення у разі необхідності відповідної територіальної компенсації тій стороні, якій може відійти менша за площею і якістю територія» [183]. Втім, гадаємо, що шляхи і способи розв'язання проблеми демаркації державного кордону України без проведення всеукраїнського референдуму з цього питання не є легітимними, оскільки питання зміни меж території держави вирішується виключно всеукраїнським референдумом. А тому штучну зміну русел річки слід вважати прямим посяганням на територіальну цілісність держави та одним із різновидів сепаратизму, що потребує кримінально-правової оцінки.

Далі слід з'ясувати, які конкретно суспільно небезпечні дії охоплюються поняттям «зміни меж території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України». З цього приводу М. А. Рубашенко виокремлює два види таких злочинних дій, а саме: учинені щодо території України як фізичного простору; учинені щодо території України в юридичній площині [351, с. 92]. Власне в першому випадку йдеться про фактичне відторгнення частини території України (фактичний сепаратизм). У теорії кримінального права дискусійним залишається питання щодо визначення способу вчинення цього злочину, оскільки у диспозиції ст. 110 КК України

це не конкретизовано. Приміром, одні науковці вважають, що дії, вчинені з метою зміни меж території України, мають лише насильницький характер [17, с. 83], натомість інші переконані, що не виключені випадки відторгнення частини території держави й ненасильницьким способом [244, с. 123]. Видається, що цей аспект охоплює як насильницький, так і ненасильницький способи. Зокрема, як свідчить аналіз судової практики, прикладами першого способу вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну меж території України, є участь у бойових діях проти законних військових формувань та правоохоронних органів України (участь в збройному конфлікті на стороні незаконно створеного угруповання (організації) проти сил антитерористичної операції з метою відокремлення регіонів Донецької та Луганської областей від України [53], участь у збройному протистоянні з українськими військовослужбовцями на території Донецького аеропорту [52], чергування на блокпості з автоматичною зброєю разом із іншими бойовиками [54], участь у бойових діях у ролі снайпера [85] тощо. Окрім того, слід згадати й про діяльність незаконного сепаратистсько-терористичного угруповання (Бессарабська Народна Республіка), яке намагалося в насильницький спосіб відокремити Бессарабію від території України (у планах сепаратистів був підриг двох мостів для унеможливлення опору України та введення військ з Гагаузії і Придністров'я).

Натомість прикладом учинення ненасильницьких дій щодо території України як фізичного простору можна назвати спроби РФ окупувати о. Тузла шляхом будівництва дамби у Керченській протоці. Так, відповідно до Постанови ВРУ «Про усунення загрози територіальній цілісності України, що виникла внаслідок будівництва РФ дамби в Керченській протоці» від 23 жовтня 2003 № 1234-IV, зведення гідротехнічної споруди у Керченській протоці та відсутність належного реагування на звернення української сторони можна кваліфікувати як чергову загрозу територіальній цілісності України [337].

Що стосується дій щодо відторгнення частини території України в юридичній площині (юридичний сепаратизм), то в цьому разі йдеться про «юридичну фіксацію зміни фізичних параметрів території України і юридичне оформлення частини цієї території як належної іншому суб'єкту» [351, с. 94]. Такими діями, зокрема, слід вважати події, що трапилися 6 березня 2014 р., за яких ВР АРК начебто проголосувала за приєднання АРК до складу РФ та ухвалила «Декларацію незалежності Автономної Республіки Крим та міста Севастополь». На підставі зазначеного, а також незаконно проведеного референдуму 18 березня 2014 р. незалежно від волі Українського народу було укладено «Договір про приєднання до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів» [134]. Втім, можна говорити про те, що цей спосіб не є суто юридичний, а має так би мовити, змішаний характер, оскільки юридична фіксація зміни фізичних параметрів території України супроводжувалась вторгненням російських бойовиків. Відторгнення частини території України в юридичній площині можливе і тоді, коли держава на рівні власних законів, наприклад, визначає іншу межу по річці, яка протікає на кордоні двох держав. І при цьому це суперечить міжнародним актам. Тобто суто де-юре вона закріплює зміну меж кордонів у супереч міждержавним домовленостям. Отже, в такому разі мова ведеться про чисто юридичний сепаратизм.

Доречно зазначити, що відповідний склад злочину у першій формі (умисні дії, вчинені з метою зміни меж території України) його вчинення є усіченим, тобто таким, у якому момент закінчення злочину переноситься на стадію замаху на злочин або готування до злочину [12, с. 88]. Він сформульований в особливий спосіб, оскільки мета визначає зміст його об'єктивної сторони. Така позиція законотворця є цілком виправданою, позаяк аналізоване посягання належить до одного з найнебезпечніших. З огляду на це, для максимального захисту цінних об'єктів та активізації

боротьби з такого роду злочинними діями законодавець момент закінчення злочину переносить на більш ранню стадію.

Далі доцільно проаналізувати другу форму посягання на територіальну цілісність і недоторканність держави, а саме: дії, вчинені з метою зміни державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України (ст. 110 КК України). Відразу зазначимо, що у теорії кримінального права вченими неодноразово ставилось питання про доцільність вказівки у диспозиції статті на вказану форму вчинення злочину. Скажімо, В. С. Батиргарєєва та Н. В. Нетеса вважають, що, конструюючи диспозицію ч. 1 ст. 110 КК України за допомогою звороту «дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України», законодавець допустив порушення правил законодавчої техніки, у цьому разі – принципу мовної економії [22, с. 68]. Д. О. Олейніков зазначає, що формулювання мети цього злочину взагалі є суперечливим, оскільки порядок зміни меж кордону України формально не передбачено Конституцією України. Спершу змінюється територія із подальшою зміною меж кордону, а не навпаки [270, с. 133]. Видається, що зміна території одночасно передбачає зміну меж державного кордону. Принаймні, як фактичного діяння. Якщо ж ідеться про юридичну зміну меж державного кордону, то, звичайно, часово таке діяння може слідувати після фактичної зміни.

Основи правового регулювання статусу державного кордону України закріплені в Конституції України, відповідно до якої (ч. 2 та ч. 3 ст. 2) Україна є унітарною державою, а її територія в межах існуючого кордону є цілісною й недоторканною. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про державний кордон України», державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору [310]. Державний кордон України визначається Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний кордон України»).

Наявність чітко окреслених кордонів є обов'язковим атрибутом, на підставі якого формуються просторові межі державної території, визначається належність території певній державі та реалізується весь комплекс суверенних прав. Фактично посягання на державний кордон означає вчинення дій, спрямованих на зміну меж території, тобто відторгнення частини території держави. Або ж, в іншому разі, посягання на державну територію свідчить також і про зазіхання на існуючі кордони. Словом, недоторканність державного кордону передбачає недоторканність державної території і навпаки. Водночас видається, що перше поняття є похідним від другого, оскільки державний кордон визначають межі території України. У практичній діяльності суди, інкримінуючи винному ст. 110 КК України зазвичай не конкретизують, яка з перших двох форм учинення злочину зреалізована. Натомість вказують лише на юридичну конструкцію «вчинення дій, направлених на зміну меж території та державного кордону України» [79; 104; 55; 95; 42]. Тимчасом вважаємо, що варто чітко розмежовувати умисні дії, вчинені з метою зміни меж території та посягання на державний кордон України. Якщо, скажімо, інша держава захопила якусь неприкордонну область (наприклад, Сумську), то Державний кордон не змінений, а от межі території України (площа України) змінені.

Окрім сказаного, необхідно зосередитися на аналізі ознак об'єктивної сторони складу злочину «державна зрада», який вчиняється, зокрема, на шкоду територіальній цілісності та недоторканності. Визначення державної зради перейшло до нас ще з редакції КК УРСР 1960 р. З огляду на, так би мовити, «застарілу редакцію статті, яка не відповідає сучасним реаліям», неодноразово звучали пропозиції щодо внесення змін до неї. Приміром, не можна не згадати Проект Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України» від 18 березня 2014 р., у якому здійснено спробу внести кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність (умисне, добровільне співробітництво у будь-якій формі з окупаційною державою або її представниками на шкоду державним

інтересам України), що пропонувалось вважати державною зрадою [109]. Однак така ініціатива зазнала гострої критики через те, що не було зрозуміло, хто саме є суб'єктом колабораційної діяльності, а також дещо неоднозначним пропонувалось формулювання «співробітництво у будь-якій формі» [109].

В подальшому проектом Закону «Про внесення змін до КК України (щодо колабораціонізму та посилення відповідальності за державну зраду)» від 20 грудня 2017 р. № 7426 було запропоновано доповнити вказану статтю новими формами державної зради, як-от: усвідомлена та добровільна співпраця з державою-агресором, у її інтересах, зайняття посад, зокрема і виборних, в окупаційних органах держави-агресора [305]. Однак і до цього законопроекту не варто ставитися схвально, оскільки поняття співпраці є оцінним, що вочевидь може призвести до неоднозначності його тлумачення. Отож запровадження відповідних змін принесло би більше шкоди, аніж користі, оскільки «під прицілом» опиняться жителі АРК, Донецької та Луганської областей, які не захотіли залишати своїх домівок, майно і, звісно, змушені вступати «в контакт», «співпрацювати» з окупаційними органами держави-агресора задля забезпечення належних умов свого існування (працевлаштування, оформлення соціальних виплат тощо).

Повертаючись до аналізу об'єктивної сторони складу злочину «державна зрада», потрібно з'ясувати, вчинення яких саме суспільно небезпечних дій свідчатиме про перехід на бік ворога на шкоду територіальній цілісності та недоторканності. Однак найперше необхідно встановити, що треба розуміти під поняттям «ворог». Науковці вважають, що йдеться саме про зовнішніх (іноземна держава) чи внутрішніх (незаконні військові формування) військових супротивників [140, с. 26]. Відсутність офіційної дефініції цього поняття, здавалось би, не слід відносити до законодавчих огріхів, оскільки це не створюватиме труднощів у правозастосовній діяльності. Водночас, на противагу цій позиції, наведемо вирок Куйбишевського районного суду Запорізької області від 15 листопада 2017 р. Так, органом досудового розслідування особа обвинувачувалась у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2

ст. 409, ч. 1 ст. 111, ч. 1 ст. 258³ КК України. Під час виконання бойових завдань її було захоплено в полон військовослужбовцями Збройних Сил РФ, після чого разом з іншими полоненими доставлено до будівлі Сніжнянського МВ ГУ МВС України в Донецькій області та передано представникам терористичної організації «ДНР». Далі полонений добровільно вступив до складу терористичної організації «ДНР» та зобов'язався дотримуватися правил поведінки, встановлених у ній, і виконувати покладені на нього функції, тобто відмовився від несення обов'язків військової служби. Окрім того, підбурював шляхом умовлянь та погроз військовослужбовців ЗСУ, які перебували у полоні вступити до терористичної організації «ДНР» та брати участь у її діяльності, однак останні відмовились від його пропозиції. Тимчасом судом частина обвинувачення (державна зрада у формі переходу на бік ворога) була визнана необґрунтованою з таких підстав: 1) перехід на бік ворога полягає в наданні безпосередньої допомоги державі, з якою Україна перебуває в умовах воєнного стану або збройного конфлікту; 2) «ДНР» за своєю суттю є терористичною організацією і не має жодних ознак, притаманних державі. Крім того, вказане «утворення» не визнається як держава ані Україною, ані будь-якими іншими державами або міжнародними організаціями [67]. Таким чином, на думку суду, ворогом може бути лише інша держава або державне утворення. Така позиція видається не до кінця виваженою, оскільки, якщо відштовхуватись навіть від самого поняття «збройний конфлікт» (про це йтиметься далі), то доречно говорити про значно ширше коло суб'єктів, які охоплюються поняттям «ворог». Окрім того, у словнику української мови ворог трактується як той, хто перебуває в стані ворожнечі, боротьби з ким-небудь; недруг, супротивник [368, с. 739]. Тому під поняття «ворог» повинні підпадати ті суб'єкти, які ведуть збройну боротьбу проти України, зокрема не визнані (самопроголошені) держави ДНР і ЛНР.

У кримінально-правовій літературі вченими пропонується різна інтерпретація зазначеного способу державної зради. О. А. Чуваков трактує її як різноманітні форми співробітництва у воєнний час або в період збройного

конфлікту [454, с. 270]. На думку М. І. Хавронюка перехід на бік ворога передбачає надання громадянином України безпосередньої допомоги державі, з якою Україна у цей час перебуває у стані війни або збройного конфлікту (вступ на службу до військових чи інших формувань ворожої держави, надання допомоги агентам спецслужб іноземних держав тощо) [439, с. 32]. В. А. Ліпкан зазначає, що цей спосіб державної зради полягає у вступі громадянина України в контакт з військовим супротивником для сприяння йому в заподіянні шкоди суверенітету, територіальній цілісності і недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України [220, с. 160]. Таким чином, прояви переходу на бік ворога можуть бути різноманітними. Водночас науковці ототожнюють цей спосіб державної зради зі спричиненням шкоди різного характеру національній безпеці держави.

Вочевидь, поняття «перехід на бік ворога» не слід розглядати виключно у буквальному розумінні, оскільки йдеться не лише про перехід на територію ворожої держави, а й надання допомоги такій державі безпосередньо на території України. З огляду на це пропонується виокремлювати фізичний та інтелектуальний перехід [198, с. 23]. Однак доречно погодитись із Ю. В. Бауліним, що одне лише просте фізичне переміщення за лінію фронту не можна вважати державною зрадою, якщо такий перехід не підтверджений згодою громадянина України на співпрацю з ворогом [23, с.204].

Специфікою цього способу державної зради є те, що він може бути вчинений лише у період воєнного стану або збройного конфлікту. Так, у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII вказується, що воєнний стан є особливим правовим режимом, який вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для

відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб зі зазначенням строку дії цих обмежень [317]. Приміром, вперше за всю сучасну історію України у зв'язку із черговим актом збройної агресії з боку РФ, що відбувся 25 листопада 2018 р. у районі Керченської протоки проти кораблів Військово-Морських Сил ЗСУ, наявною загрозою широкомасштабного вторгнення в Україну збройних сил РФ, небезпекою державному суверенітету та незалежності України, її територіальній цілісності, було введено в десяти областях, що межують з РФ, воєнний стан у період з 26 листопада 2018 року строком на 30 діб – до 26 грудня 2018 р. [317].

Своєю чергою, збройний конфлікт розглядається як такий, що виникає між двома чи більше сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни [182]. При цьому прийнято розрізняти збройний конфлікт міжнародного (зіткнення збройних сил держав усупереч міжнародно-правовій забороні війни) та неміжнародного характеру (збройний конфлікт, що відбувається у межах території держави, де сторонами є Збройні Сили України та незаконні збройні формування) [17, с. 90; 27, с. 117]. Як приклад вчинення державної зради у формі переходу на бік ворога у період збройного конфлікту доречно навести вирок Оболонського районного суду м. Києва від 17 листопада 2015 р. Суд підтвердив наявність збройного конфлікту тим, що військова частина близько двадцяти днів була заблокована озброєними особами, одягненими у форму, схожу з формою військовослужбовців ЗС РФ, та військовою технікою, у військовій частині неодноразово оголошувалася бойова тривога, бійцям видавали зброю, готували військовою техніку до бойових дій, тобто військова частина ЗС України перебувала у безпосередньому зіткненні зі супротивником та у підготовці ведення бою

(бойової операції), а також вела погодженні дії з метою утримання важливих районів (рубежів) [83].

Другим способом державної зради є шпигунство, зміст якого розкривається у ст. 114 КК України, і яке полягає у передаванні або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Так, передача ворожій стороні відомостей, що становлять державну таємницю, розглядається як усне повідомлення (безпосередньо, телефоном), вручення певних документів чи інших матеріальних носіїв інформації (безпосередньо, через посередників, з використанням тайників) або їх пересилання (з використанням поштового, електронного зв'язку) безпосередньо адресату чи посереднику [17, с. 87; 254, с. 74]. Натомість збирання таких відомостей із метою їх передачі розглядають як пошук та здобуття останніх із подальшим їх зосередженням в одному чи кількох місцях [442, с. 244; 254, с. 87]. Н. С. Кончук задається питанням, чи охоплюється поняттям «збирання» зберігання відомостей, що становлять державну таємницю, і, відповідно, чи наставатиме відповідальність за шпигунство як спосіб державної зради. Автор зазначає, що такі дії можна розглядати як надання громадянином України допомоги іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам у проведенні підривної діяльності проти України, оскільки винний посприяв представникові іноземної держави чи організації шляхом укриття відомостей, які становлять державну таємницю, знаючи, що подальше використання ворожою стороною таких відомостей є загрозою для національної безпеки України [184, с. 94]. Водночас така позиція належно не обґрунтована, позаяк, видається, має місце сприяння у передачі відомостей, які становлять державну таємницю, представникові іноземної держави, тобто пособництво у шпигунстві (ст. 114 КК України).

Третім способом державної зради є надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Його ще називають загальним способом державної зради,

різновидами якого є перехід на бік ворога та шпигунство [184, с. 20; 149, с. 97]. З такою позицією не можна не погодитись, оскільки така діяльність характеризується широким спектром злочинних дій, адже: пов'язана зі спробою зміни системи вищих органів державної влади нелегітимним способом чи зміни території та спрямована на зниження обороноздатності [200, с. 57–58], сприянням таємним представникам іноземних розвідок, укриттям розвідника або його спорядження, наданням йому транспортних засобів, а також іншої техніки [195, с. 43], організацією чи виконанням конкретного злочину, схилянням до державної зради інших осіб, усуненням перешкод для вчинення певних діянь [138, с. 820], тобто з усіма можливими способами заподіяння шкоди державним інтересам України [186, с. 174]. Зважаючи на перелічене, зазвичай складно визначити, який спосіб державної зради зреалізовано. Виникає питання: якщо громадянин України завідомо зберігає відомості, що становлять державну таємницю, за вказівкою іншого громадянина України, який вчиняє державну зраду способом шпигунства, то як правильно кваліфікувати його дії: як виконавство державної зради способом надання допомоги іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам у проведенні підривної діяльності проти України чи пособництво у державній зраді, яка вчиняється шляхом шпигунства? Гадаємо, що у цьому разі особа виступатиме пособником державної зради, за умови, якщо вона усвідомлює, для чого зберігає такі відомості.

У ч. 1 ст. 111 КК України міститься чітка вказівка на тих суб'єктів, яким особа має надавати допомогу у проведенні підривної діяльності проти України (іноземна держава, іноземна організація або їхні представники). Такий перелік суб'єктів, вочевидь, не можна назвати повним. У науковій літературі на цій проблемі акцентувала З. А. Загинеї. Автор запропонувала внести зміни у відповідне формулювання ст. 111 КК України, вказавши на те, що допомога у проведенні підривної діяльності проти України може надаватися також і міжнародній організації чи її представникам [149, с. 95]. Така позиція, безумовно, варта уваги, оскільки міжнародні організації є похідними

суб'єктами міжнародного права, які мають свою структуру та виступають інструментами зовнішньої політики окремих держав. Більше того, такий досвід вже існує в деяких зарубіжних державах (КК Білорусії, КК Казахстану).

Однак наведеним не обмежуються пропозиції в цій частині. Зокрема, у проєкті Закону «Про внесення змін до статті 111 Кримінального кодексу України» від 15 березня 2017 р. № 6195 пропонується розширити перелік тих суб'єктів, за надання допомоги яким у проведенні підривної діяльності проти України передбачена відповідальність за державну зраду, а саме: окрім тих, що зазначені в ч. 1 ст. 111 КК України, доцільно вказати також на невизнані (самопроголошені) держави. На обґрунтування необхідності прийняття законопроекту вказується, що поточна редакція ст. 111 КК України не враховує сучасні обставини вчинення злочину, коли такі дії здійснюються в інтересах невизнаних або самопроголошених держав та, відповідно, не підпадають під поняття «іноземна держава», якщо це визначення тлумачиться як держава, що визнана ООН. Втім, видається, що зміни до ст. 111 КК, які запропоновані у вищевказаному законопроєкті, є дещо вразливі, оскільки відсутність вказівки у диспозиції цієї статті на невизнані державні утворення не означає, через те що відповідні злочинні дії не отримують кримінально-правової оцінки, оскільки їх можна кваліфікувати за іншими статтями про «сепаратизм».

Наступними злочинними діями, які безпосередньо спрямовані на порушення територіальної цілісності та недоторканності держави, є ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій, що передбачає управлінські дії з реалізації агресивних планів, зокрема загальне керівництво всіма задіяними у війні силами, проведення військових операцій. Такі дії вчиняються безпосередньо, як агресивна війна вже розв'язана, і можуть включати внесення змін до плану війни, створення нових планів розпочатої війни [199, с. 536]. У судовій практиці ведення агресивної війни означає: спостереження за полем бою, відшукування цілей і знищення їх вогнем у разі їх наближення, забезпечення своєчасного приведення свого танка в бойову готовність [51], спостереження та виявлення місць дислокації військової техніки,

військовослужбовців, правоохоронців та інших військових формувань України, виконання злочинних вказівок керівників ДНР, направлених на здійснення дій щодо залякування населення, охорону захоплених адміністративних будівель, а також перешкоджання проїзду через блокпости військової техніки, військовослужбовців, правоохоронців та інших військових формувань України [90], обстріл позицій Збройних Сил України [63].

Звідси випливає, що об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 437, а також ст. 110 (умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України) КК України, за ознакою злочинного діяння збігаються (вчиненого насильницьким способом), що є свідченням єдиної спрямованості посягань на територіальну цілісність і недоторканність держави. Тому пошук розмежувальних ознак аналізованих складів злочинів буде здійснений у наступних підрозділах.

До проявів сепаратизму, які безпосередньо націлені на насильницьку зміну або повалення конституційного ладу чи порушення територіальної цілісності, слід відносити й участь найманця у збройному конфлікті, воєнних чи насильницьких діях, що передбачає безпосередню участь у збройному зіткненні на будь-якій стороні та використання будь-якого виду зброї, боєприпасів, вибухових речовин (ч. 4 ст. 447 КК України). Така участь можлива як індивідуально, так і в складі групи найманців, підрозділу і може мати і одноразовий, і тривалий характер [261, с. 251; 210, с. 193]. Так, британське видання опублікувало інформацію про те, що російськими правоохоронними органами 13 січня 2000 р. було затримано жінку-снайпера, яка воювала на стороні Чеченської республіки проти РФ, котра прагнула приєднати її до себе [261, с. 254]. Свої «послуги» найманці надають у разі збройних та воєнних конфліктів, а також для вчинення насильницьких дій. При цьому збройні конфлікти можуть мати як міжнародний, так і неміжнародний характер (про це попередньо зазначалось у роботі). Прикладом першого можна назвати участь найманців із різних країн (громадян Білорусії, Казахстану, Узбекистану, Чехії, Сербії, Молдови, Італії),

які воюють на боці так званих ЛНР та ДНР проти України. Приміром, СБУ заявила про трьохсот «солдатів удачі» зі Сербії, які воювали або продовжують воювати на Донбасі. Названі навіть конкретні прізвища злочинців [359]. Окрім того, найманців можуть використовувати за відсутності конфліктних ситуацій між сторонами для внутрішньої дестабілізації держави, що зазвичай здійснюється за підтримки іншої держави (їдеться про перешкоди для вільної участі населення в голосуванні, руйнування інфраструктури, масові вбивства).

Незважаючи на те, що в Єдиному державному реєстрі судових рішень не знайдено жодного вироку за фактом вчинення злочину, передбаченого ст. 447 КК України, все ж можна говорити, що випадків участі найманців у збройних конфліктах є чимало, ба понад це, їхня кількість за останнє десятиріччя різко зросла. Водночас у практичній діяльності ця стаття допоки не застосовувалась з огляду на складність доказування самого факту найманства (зокрема, в частині ознак суб'єктивної сторони). Тож ці дії отримують кримінально-правову оцінку за різними статтями КК України (ст. 258³, ст. 260, ст. 110, ст. 447 КК України). Такий стан речей зумовлений схожістю та навіть тотожністю ознак об'єктивної сторони складів злочинів, що розглядаються, оскільки прояви сепаратизму спрямовані на порушення територіальної цілісності та недоторканності держави, а також її територіального устрою, що є свідченням єдиної спрямованості дій. З огляду на це практичну вагу має виділення ознак, які виконують роль розмежувальних, що буде здійснено у подальших підрозділах дослідження.

Другу групу складів злочинів утворюють дії, які є підготовчими чи пособницькими щодо посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави. Їдеться, зокрема, про змову до посягання на територіальний устрій (ч. 1 ст. 109 КК України). Кримінально караною також визнається змова до посягання на територіальну цілісність і недоторканність держави, в частині планування, підготовки або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту (ч. 1 ст. 437 КК

України). Варто зауважити, що при визначенні системи складів злочинів, які встановлюють кримінальну відповідальність за сепаратизм, такими запропоновано вважати сім. Водночас лише у двох із них змова на вчинення дій розглядається як закінчений злочин, що, вочевидь, обумовлено їх підвищеним ступенем суспільної небезпеки, а отже, намаганням законодавця убезпечитись від таких проявів сепаратизму. З огляду на зазначене доцільно дещо детальніше зупинитись на аналізі відповідної ознаки.

Отже, поняття «змова» трактується як таємна угода для досягнення певної мети [390, с. 341] про спільні дії проти кого-небудь із політичною або іншою метою [398, с. 155]. Тобто це поняття передбачає вчинення будь-яких дій, що обумовлені метою. У кримінально-правовій літературі змова розглядається як угода, досягнута між двома або більше особами, яка містить певні істотні умови щодо способу вчинення злочину, сил і засобів [442, с. 262]. Вона полягає у діяльності, що містить не лише бажання особи вчинити злочин, а й реальне виконання всіх необхідних дій, котрі створюють умови для безпосереднього посягання, яке в разі використання створених умов може призвести до вчинення повного злочину [167, с. 142]. При цьому зазначається, що наявність лише самої змови кількох осіб про спільне вчинення злочинних дій не може розглядатися як злочин, оскільки кримінальна відповідальність настає у випадку, коли воля людини виявляється у суспільно небезпечному діянні [220, с. 137]. Гадаємо, доречно погодитись із тим, що саме поняття «змова» у складах злочинів, передбачених ч. 1 ст. 109 та ч. 1 ст. 437 КК України, не слід розглядати виключно як саму домовленість в загальних рисах (обговорення лише окремих питань щодо вчинення злочину), адже вона має бути результативною та відображати попереднє узгодження спільних злочинних дій.

У КК України законодавець поняття «змова на вчинення злочину» застосовує також для позначення одного з різновидів готування до злочину. Скажімо, В. О. Навроцький вважає, що досягнення самої лише змови про спільне вчинення злочину без подальших дій (до початку виконання об'єктивної сторони

злочину) треба кваліфікувати як готування до злочину [255, с. 161–162]. Через це виникає питання: чи доцільною є криміналізація змови на вчинення злочину як закінченого посягання? У науковій літературі це питання також залишається дискусійним. Зокрема, Л. В. Мошняга зауважує, що така форма, як змова про вчинення відповідних дій, є нетиповою, оскільки її наявність суперечить такому принципу криміналізації, як системно-правова несуперечливість (призводить до окремої криміналізації створення будь-яких злочинних груп, передбачених ст. 28 КК України; натомість окремій криміналізації можуть підлягати лише організовані злочинні угруповання) [244, с. 11]. На противагу наведеній позиції Р. Л. Чорний зазначає, що встановлення відповідальності за змову про вчинення відповідних дій є свідченням високої суспільної небезпеки такої поведінки особи, тобто таку позицію законодавця формує з огляду превентивної ролі норм КК України [451, с. 190]. Кожна із наведених думок належно обґрунтована. Водночас пристати на одну з них беззастережно також не слід. Зокрема, не зрозуміло яким критерієм користувався законодавець, виокремлюючи змову як закінчений злочин в аналізованих складах злочинів. Очевидно, що не лише підвищеним ступенем їх суспільної небезпеки, оскільки у КК України є чимало норм, які спрямовані на охорону не менш важливих суспільних відносин, скажімо, геноцид (ст. 442), створення злочинної організації (ст. 255), масові заворушення (ст. 294). Окрім того, як відомо, посягання на територіальний устрій (ст. 109 КК України) та територіальну цілісність і недоторканність держави (ст. 110 КК України) є проявами сепаратизму. Тоді виникає запитання: чому у ч. 1 ст. 110 КК України не міститься безпосередньої вказівки на поняття «змова до вчинення дій з метою зміни меж території? Р. Л. Чорний з цього приводу зазначає, що під такими діями варто також розуміти й змову до вчинення аналізованого злочину [451, с. 190]. Фактично формулювання у ч. 1 ст. 110 КК України «умисні дії, вчинені з метою зміни меж території» свідчить про можливість притягнення до кримінальної відповідальності за лише одну змову. Якщо брати за основу цю позицію, то

виходить, що поняття «дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу» (ч. 1 ст. 109 КК України) також охоплює змову про вчинення посягання, а отже юридична конструкція «змова про вчинення таких дій» у цьому складі злочину є зайвою. Окрім того, сама по собі змова на вчинення проявів сепаратизму не може прирівнюватися до злочинних дій, які безпосередньо спрямовані на порушення територіальної цілісності і недоторканності, а також територіального устрою держави. Зокрема, аналіз судової практики засвідчує, що суди призначають покарання за змову про вчинення відповідних дій із врахуванням правил призначення покарання за незакінчений злочин [91; 49; 92]. Таким чином, видається, криміналізація змови за вчинення злочину як закінченого посягання не є доцільною у складі злочину, передбаченого ч.1 ст. 109 КК України. Отож ч. 1 ст. 109 КК України повинна мати такий зміст: «Дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади».

Наступними формами прояву сепаратизму є публічні заклики до посягання на територіальну цілісність і недоторканність (ч. 1 ст. 110, ст. 436 КК України), а також територіальний устрій (ч. 2 ст. 109 КК України) та виготовлення матеріалів із закликами до посягання на територіальну цілісність і недоторканність з метою їх розповсюдження (ст. 436 КК України). Розгляд зазначених форм учинення злочинів свідчить про суперечливість та невваженість законодавчого підходу до побудови диспозицій ч. 1 ст. 110 КК України порівняно з ч. 2 ст. 109 та ст. 436 КК України. У ч. 1 ст. 110 КК України публічні заклики до посягання на територіальну цілісність і недоторканність України за ступенем суспільної небезпеки прирівнюються до умисних дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України. Це впливає безпосередньо з аналізу ст. 110 КК України, де відповідні діяння зазначені як альтернативні форми злочину, за вчинення яких передбачено однакове покарання. Однак у ст. ст. 109, 436 КК України застосовано протилежний підхід. Так, публічні

заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, а також до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту є менш небезпечними діями у порівняно з учиненням безпосередніх дій з цією ж метою. При тому, що у ст. 109 КК України йдеться виключно про насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, у ст. 110 КК України натомість вказується на дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України, які можуть мати як насильницький, так і ненасильницький характер. Такий неоднаковий підхід до встановлення кримінальної відповідальності за публічні заклики видається невиправданим. Це саме стосується і такої форми вчинення злочину, як розповсюдження матеріалів зі закликами до вчинення певних дій.

КК України містить цілу низку статей, які регламентують кримінальну відповідальність за публічні заклики (ст.ст. 258-2, 295, 299, 442). Водночас здебільшого відповідальність за вказані дії передбачена в окремому складі злочину (винятком є ст. 299 – жорстоке поводження з тваринами). Отож покарання за публічні заклики до вчинення певних злочинних дій є менш суворим порівняно з покаранням за вчинення тих дій, до яких закликали. Такий підхід є справедливим, оскільки публічні заклики слід розглядати як готування у формі «іншого умисного створення умов для вчинення злочину». Публічні заклики до зміни меж території є лише, так би мовити, підготовчим процесом, який може і не продовжитись, якщо не буде «охочих виконавців». Отже, відповідальність за вказані дії має бути менш суворою.

Наведеним не вичерпується коло невирішених проблем. Скажімо, у ч. 2 ст. 109 та ч. 1 ст. 110 КК України кримінально караними є публічні заклики до вчинення певних злочинних дій чи розповсюдження матеріалів із такими закликами. Натомість у ст. 436 КК України законодавець поряд із зазначеними формами вчинення злочинів виділяє ще іншу – виготовлення матеріалів зі закликами до посягання на територіальну цілісність та недоторканність із метою їх розповсюдження, яке слід трактувати і як

авторство (створення текстів, виготовлення оригіналів), і як тиражування чи розмноження відповідної продукції з метою розповсюдження [143, с. 332].

Окрім того, в деяких статтях КК України виділяються ще інші альтернативні ознаки, які логічно підпорядковані одна одній, зокрема: виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з закликами до вчинення терористичного акту (ч. 1 ст. 258-2), до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку (ст. 295). Такий стан речей демонструє несистемність змісту окремих статей та термінологічні огріхи, що свідчить про недотримання техніки конструювання кримінально-правових норм. З цього приводу слушно висловлюється З. А. Тростюк, що кримінально-правовий термін вирізняється стійкістю. Якщо законодавець визнав за доцільне його ввести, то він повинен послідовно використовуватись у всьому тексті Особливої частини КК України. Окрім того, автор пише, що для кримінально-правового терміна характерною є системність, тобто взаємозв'язок з іншими термінами термінологічної системи [402, с. 16].

З огляду на те, що виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів зі закликами до вчинення сепаратистських дій не зазначені як форми посягання на територіальну цілісність і недоторканність (ч. 1 ст. 110 КК України), а також територіальний устрій України (ч. 2 ст. 109 КК України), вчинення вказаних діянь повинно отримати кримінально-правову оцінку як готування до розповсюдження таких матеріалів, оскільки має місце попередня злочинна діяльність. Натомість, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів зі злочинними закликами в інших статтях КК України визнається закінченим злочином (ч. 1 ст. 258-2, ст. 295). До того ж, останні за ступенем суспільної небезпеки є менш небезпечними порівняно зі злочинами, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави. За таких умов у складах злочинів, передбачених ч. 2 ст. 109 та ч. 1 ст. 110 КК України, законодавцеві не слід «обмежуватись» лише формулюванням «публічні заклики чи розповсюдження

матеріалів із закликами до вчинення таких дій», оскільки вказаним діям передують ще й інші дії, які перебувають у логічному підпорядкуванні (виготовлення, зберігання, розповсюдження).

А тому пропонуємо ч. 2 ст. 109 КК України викласти у такій редакції: «Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також виготовлення чи зберігання з метою їх розповсюдження або розповсюдження матеріалів з такими закликами». Окрім того, ч. 2 ст. 110 КК України слід викласти так: «Публічні заклики до посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, а також виготовлення чи зберігання з метою їх розповсюдження або розповсюдження матеріалів з такими закликами». Тоді ч. 1 ст. 110 КК України сформулювати так: «Умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України». Відтак чинні ч. 2 та ч. 3 ст. 110 КК України вважатимуться відповідно ч. 3 та ч. 4. Також за аналогією зміст ст. 436 КК України має бути таким: «Публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення чи зберігання матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів». Заразом зберігання матеріалів зі закликами до вчинення проявів сепаратизму потрібно розглядати як діяльність особи щодо утримання матеріалів, які згодом мають бути розповсюдженими, в цілості, забезпечення їх недоторканності та зовнішньої незмінності, недопущення ушкодження [136, с. 246; 442, с. 768].

Цим кримінально-правовим заборонам протиставлено право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ст. 34 Конституції України). Однак вказане право не є безмежним – воно може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку. В такому разі особа, протиправно закликаючи до вчинення дій із метою зміни меж території чи державного кордону України або

насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, так би мовити, виходить (зловживає) за межі наданого їй права, що відповідно тягне за собою кримінально-правові наслідки.

Очевидно, що криміналізація законодавцем зазначених дій обумовлена необхідністю присікти вже на ранніх стадіях готовність інших осіб до вчинення більш рішучих кроків, зокрема безпосереднього посягання на зміну меж території або державного кордону України. Як вдало підкреслює П. В. Пекар, публічні заклики виступають одним із методів стимулювання безпосередніх виконавців до вчинення злочину [283, с. 143]. Передусім, аналіз вказаних форм посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави вимагає вивчення семантичного змісту самого поняття «заклик», що трактується як: звернення до певної групи людей, у якому в стислій формі висловлено провідну ідею часу, політичну вимогу, завдання; відозва, гасло; прохання, вимога розгорнути яку-небудь діяльність, певним чином поводити себе [41, с. 395]. Водночас обов'язковою умовою притягнення до кримінальної відповідальності є публічний характер закликів. Так, термін «публічний» розглядається як прилюдний або такий, що відбувається в присутності публіки, людей; призначений для широкого користування, громадський [41, с. 930]. Метою публічних закликів є здійснення певного впливу на людей з використанням вербальних (через мовні знаки) та невербальних (конклюдентних – жестів, міміки; візуальних зображень) засобів [360, с. 125; 351, с. 114]. Тимчасом навряд чи вплив у формі використання візуальних засобів за відсутності висловлювань, які можуть містити інформацію про зміст відомостей, буде вважатися закликami. Нерідко з'ясування змісту самих закликів та доведення вини особи може ускладнювати правозастосовну діяльність. Прикладом цього є вирок Центрального районного суду м. Миколаєва від 18 липня 2014 р., відповідно до якого частина обвинувачення визнана необґрунтованою, оскільки текст «взагалі не спрямований на реакцію адресата..., в цілому не є закликом, його частина, вжита у тексті, відповідно

до правил російської (або української) мови, також не може бути кваліфікованою як заклик» [107]. Тому доцільно детальніше розглянути ознаки поняття «публічні заклики», на підставі яких можна говорити про злочинність та, відповідно, караність зазначених дій.

Так, по-перше, публічні заклики мають інформаційний характер, оскільки спрямовані на передачу певної інформації. При цьому її зміст повинен містити відомості про об'єкт посягання, зокрема територіальну цілісність і недоторканність України. Тобто така інформація не повинна мати, так би мовити, загальний характер (наприклад, «нам потрібно боротися, показати, що ми сильні»; «проявіть свою громадянську позицію, не будьте байдужими. Допоможімо здобути нашому регіону незалежність»), а мусить бути конкретизована та виражати протиправний характер дій, до вчинення яких закликають. Приміром, в одній зі справ підсудний закликав невизначене коло осіб до гуртування та активізації зусиль для звільнення України, об'єднання задля відбиття нападу української армії з метою недопущення захоплення нею територій ДНР та ЛНР, звільнення Донбасу від української влади та спільної побудови в майбутньому нової країни – Новоросії [48].

По-друге, відповідна інформація повинна бути адресована іншим особам, а точніше – їх широкому колу, та мати доступний для розуміння характер. У кримінально-правовій літературі зазначається, що заклики повинні відбуватися у присутності людей, у публічному місці [232, с. 31]. Саме ознака публічності дає змогу відрізнити заклик від підбурювання, оскільки в останньому випадку має місце схиляння конкретного адресата до вчинення злочинної дії. Водночас, зважаючи на те, що синонімами слова «публічний» називають «привселюдний», «гласний», «відкритий», «загальнодоступний» [114], обстановку публічності не слід розглядати як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони складу злочину, оскільки заклики можна виголосити без безпосередньої присутності людей, зокрема з використанням інформаційно-телекомунікаційних мереж (сайтів, форумів) тощо. Словом, «публічність» не свідчить лише про обов'язкову наявність людей, а означає, що заклики

здійснюються також у публічному місці (наприклад, поширення через Інтернет є публічним).

У науковій літературі тривають дискусії щодо розуміння кількісної характеристики публічності. Так, публічними визнають звернення, спрямовані до двох чи більше осіб [277, с. 45], невизначеного [427, с. 30] чи широкого кола осіб [351, с. 122], сприйняті хоча б однією людиною [161, с. 157]. О. О. Маслова з цього приводу зазначає, що головну роль у визначенні публічності відіграє не кількість осіб, що її утворюють, а загалом її безособовий характер [230, с. 99]. Така позиція має право на існування, тимчасом безособовий характер може свідчити про спонукання закликом до вчинення злочинних дій навіть однієї не відомої суб'єкту особи. Видається, що публічні заклики можуть бути звернені до широкого кола осіб – як визначеного (трудовий колектив), так і невизначеного (громадські місця, мітинги). Водночас діяння недоречно визнавати вчиненим в обстановці публічності за наявності лише двох осіб, бо ж матиме місце підбурювання до вчинення злочину. Окрім того, слушними є міркування М. А. Рубашенка, який наголошує, що дії, вчинені з метою зміни меж території України, потребують участі, як правило, багатьох осіб. Тож і заклики спрямовані до широкого кола осіб [351, с. 122].

По-третє, обов'язковою ознакою публічних закликів є доведення змісту закликів до свідомості людей, позаяк інакше не буде досягнуто їх мети. Скажімо, заклик був здійснений у присутності великої кількості людей, які, однак, не розуміли його змісту (той, хто закликав, наприклад, говорив на закарпатському діалекті).

По-четверте, метою публічних закликів є спонукання (схиляння) людей до вчинення ними протиправних дій з метою зміни меж території або державного кордону України чи територіального устрою. Саме вказана ознака свідчить про наявність у діях особи складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 чи ч. 1 ст. 110 КК України. Якщо ж особа передала певну інформацію широкому колу людей без наміру схилити їх до вчинення злочинних дій, то в

такому разі посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також на територіальний устрій держави не буде. Скажімо, поширення відомостей типу «скоро ми всі опинимося у складі Російської імперії» не охоплюватиметься складом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 110 КК України, адже, найімовірніше, відчуватиметься поширення неправдивих чуток, що можуть викликати паніку серед населення (ст. 173-1 КУпАП).

У кримінально-правовій літературі невирішеним залишається питання щодо визначення моменту закінчення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110 та ст. 436 КК України у цій формі. Така дискусія обумовлена тим, що в диспозиціях відповідних статей міститься вказівка на множинність вчинення публічних закликів. З огляду на це наголошено, що коли вчинено один акт заклику з наміром його повторити, то в діях особи має місце лише замах. У разі, якщо такого наміру не було, то складу злочину взагалі немає [161, с. 159]. Така позиція є доволі спірною, оскільки, видається, від кількості закликів не залежить «успішність» досягнення злочинного результату, позаяк навіть одиничний випадок може стати тією рушійною силою, яка породить виникнення бажання у людей вчинити протиправні дії. Тому доцільно підтримати погляди тих науковців, які вважають, що для визнання публічних закликів закінченим злочином достатньо одного публічного заклику [351, с. 129].

Кваліфікуючими об'єктивними ознаками злочинів, передбачених ч. 2 ст. 109 та ч. 1 ст. 110 КК України, є дії: а) вчинені з використанням ЗМІ; б) поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі. Особливо кваліфікованим видом злочину, визначеного ч. 1 ст. 110 КК України, є спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків. Розглянемо кожен із кваліфікуючих ознак детальніше.

Першою кваліфікуючою ознакою злочину за ст. 109 КК України, є його вчинення з використанням ЗМІ. Небезпека аналізованого посягання полягає власне в тому, що зміст злочинних закликів оперативно можна повідомити необмеженому колу людей. Відповідно до ст. 22 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 №2657-ХІІ, ЗМІ є засобами, що призначені для

публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації [315]. Держава гарантує всім суб'єктам інформаційних відносин рівні права і можливості доступу до інформації (ч. 1 ст. 7). Втім право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку (ч. 2 ст. 6). Судовій практиці відомі випадки вчинення цього злочину із використанням ЗМІ. Як приклад доречно навести вирок Шевченківського районного суду міста Києва від 2 липня 2014 р. Так, особа, перебуваючи в будівлі Луганської обласної ради (м. Луганськ, площа Героїв Великої Вітчизняної Війни), використовуючи ЗМІ (канал «LIFE NEWS»), виступила зі заздалегідь підготовленою промовою, в якій проголосила публічні заклики до насильницької зміни конституційного ладу в Україні, а саме: «Мы также готовим референдум об независимости, либо, так сказать, автономии Луганской области...» Відповідно до даних висновку судово-лінгвістичної експертизи, у фрагментах виступу підсудного містилися публічні заклики до таких дій, як підготовка до референдуму щодо автономії Луганської області, що може призвести до змін територіального устрою України. Отож особа вчинила публічні заклики до насильницької зміни конституційного ладу з використанням ЗМІ, а саме злочин, передбачений ч.3 ст. 109 КК України [105].

Наступною об'єктивною кваліфікуючою ознакою злочину за ч. 1 ст. 110 КК України є вчинення публічних закликів з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, поєднаних з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі. Власне під цим поняттям у кримінально-правовій літературі розуміють активні дії, вчинені для того, аби поширити в суспільстві чи окремих групах поглядів, що ґрунтуються на агресивно виражених почуттях ворожості, ненависті до людей за відповідними ознаками [200, с. 275]. Відтак розглядувана кваліфікуюча ознака має місце в тих випадках, коли змістом публічних закликів є

посилення серед населення певних ворожих настроїв, почуття сильної неприязні, огиди до інших релігійних чи етнічних груп [244, с.175].

У КК України передбачено окрему норму, яка регламентує кримінальну відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161). У зв'язку з цим виникає питання про співвідношення складів злочинів, передбачених ч. 2 ст. 110 та ст. 161 КК України, оскільки аналіз судової практики свідчить про неоднозначну позицію суду щодо кваліфікації відповідних злочинних дій. Скажімо, в одній справі вироком Ужгородського міськрайонного суду від 5 січня 2016 р. стосовно редактора громадсько-політичної газети більшовиків «Рабоче-крестьянская правда» було встановлено, що він розмістив на сторінках газети статтю «От сопротивления бандеровскому фашизму – к новой пролетарской революции», автором якої був сам, у якій містилися прямі публічні заклики до боротьби проти «сионо-американского капитала» та «бандеровской хунты», що повинно запалити «зарю социалистической революции на Украине и в России». Крім того, в подальшому підсудний розмістив ряд інших статей та публікацій, у яких робилися прямі публічні заклики до вчинення умисних дій з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України. Суд кваліфікував дії винного за сукупністю ч. 2 ст. 110 та ч. 1 ст. 161 КК України [103]. В іншій подібній ситуації, відповідно до вироку Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 30 вересня 2019 р., дії злочинця отримали кримінально-правову оцінку лише за ч. 2 ст. 110 КК України, а саме: публічні заклики до вчинення умисних дій з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, вчинені повторно, за попередньою змовою групою осіб, поєднані з розпалюванням національної ворожнечі [78]. Видається, що ст. 161 та ч. 2 ст. 110 КК України співвідносяться як частина і ціле, причому пріоритет має норма про ціле (ч. 2

ст. 110). Отож кваліфікація дій винного за сукупністю статей у першому випадку є помилковою.

Особливо кваліфікованим видом складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 110 КК України, є загибель людей або настання інших тяжких наслідків. У теорії кримінального права не існує сталої позиції щодо трактування поняття загибелі людей. Зокрема, одні вчені розуміють під цією кваліфікуючою ознакою смерть хоча б однієї людини [454, с. 280; 17, с. 86]. Таку ж позицію висловлює і Пленум Верховного Суду України [323]. Інші ж науковці вважають, що йдеться про загибель кількох осіб [252, с. 47]. У складі злочину за ч. 3 ст. 110 КК України загибель людей розглядається як один із різновидів тяжких наслідків, який, за твердженням М. А. Рубашенка, виділений за ознакою об'єкта (життя людини) [351, с. 203]. Тому вважаємо, що необхідно підтримати позицію тих авторів, які відносять смерть хоча б однієї особи до поняття «загибель людей». Що стосується злочинних наслідків у виді інших тяжких наслідків, то це поняття охоплює усі інші види таких наслідків, за винятком загибелі людей. З огляду на те, що поняття «інші тяжкі наслідки» є оцінним, його зміст визначається у кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин справи. Такими наслідками, зокрема, можуть бути: безпосереднє порушення територіальної цілісності і недоторканності держави, заподіяння фізичної (тілесних ушкоджень), матеріальної шкоди тощо.

Наступною формою прояву сепаратизму є розповсюдження матеріалів зі закликами до посягання на територіальну цілісність і недоторканність (ч. 1 ст. 110, ст. 436 КК України), а також територіальний устрій (ч. 2 ст. 109 КК України). Власне семантичний зміст поняття «розповсюдження» означає «роздавати», «передавати», «ознайомлювати», «поширювати серед багатьох» [41, с. 1265]. Воно полягає у доведенні змісту матеріалів до відома невизначеної або певної групи людей, тобто передбачає ознайомлення з такими матеріалами чи створення умов для такого ознайомлення; може здійснюватися шляхом роздачі книг, розміщення звернень, розклеювання листівок, плакатів на

стінах будинків, вітринах, підкинення листівок у поштові скриньки, розсилання листів певним групам адресатів тощо [442, с. 20–21; 143, с. 332; 198, с. 196].

З наведеного складно зрозуміти, за якими ознаками ця форма посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави відрізняється від попередньої (публічних закликів з цією ж метою). Судова практика з приводу цього питання також є спірною. Так, в одній справі розповсюдження закликів шляхом публікації у відкритих групах користувачів соціальної мережі «Вконтакте» повідомлень отримало одночасно кримінально-правову оцінку і як публічні заклики, і як розповсюдження матеріалів зі закликами [65]. В іншій справі звернення в такий же спосіб судом кваліфіковано як публічні заклики [64, с. 47].

Зважаючи на сказане, слід з'ясувати, які існують відмінності між зазначеними формами вчинення злочинів. Першою відмінністю є предмет злочинів, оскільки в разі публічних закликів повідомляється зміст інформації (тобто це безпредметний склад злочину), натомість під час розповсюдження матеріалів передається лише носій інформації (книга, диск) на якому вона зафіксована. Тобто особа, яка для прикладу, отримала листівку у поштовій скриньці, може її не відкрити та не ознайомитись із змістом матеріалу. Другою відмінністю є те, що в разі публічних закликів зміст інформації одночасно надходить до широкого кола людей (скажімо, під час мітингу, телерадіотрансляції), натомість при розповсюдженні інформацію зі закликами отримують окремі особи. Хоч їх чисельність з часом може бути дуже великою, однак немає цього фактору «одночасності», «негайності», що характерно для публічних закликів.

Аналіз КК України свідчить про те, що законодавець поряд із поняттям «розповсюдження інформації» використовує ще й юридичні конструкції «поширення інформації» (ст. 182, ст. 345-1 КК України) чи «поширення матеріалів» (ст. 299 КК України), що демонструє відсутність системного підходу до вживання термінології. Втім у Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 №2657-ХІІ реалізація права на інформацію передбачає,

зокрема, можливість її вільного поширення (ст. 5), що власне є одним із різновидів інформаційної діяльності (ст. 9) [315]. Тимчасом про поняття «розповсюдження» немає жодних згадок. Окрім того, відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 р. №1, розповсюдження інформації є одним із різновидів її поширення (п. 15) [333].

З огляду на це, варто запропонувати у КК України більш універсальне формулювання, а саме – поширення інформації, а не її розповсюдження. А тому з урахуванням усього наведеного пропонуємо ч. 2 ст. 109 КК України викласти у такій редакції: «Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також виготовлення чи зберігання з метою їх поширення або поширення матеріалів з такими закликами». Окрім того, ч. 2 ст. 110 КК України доцільно викласти так: «Публічні заклики до посягання на територіальну цілісність і недоторканість України, а також виготовлення чи зберігання з метою їх поширення або поширення матеріалів з такими закликами». Також за аналогією зміст ст. 436 КК України має виглядати так: «Публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення чи зберігання матеріалів зі закликами до вчинення таких дій з метою їх поширення або поширення таких матеріалів».

Наступною нормою, яка покликана охороняти територіальну цілісність і недоторканність України від проявів сепаратизму, є чч. 1, 2 ст. 110² КК України, що регламентує кримінальну відповідальність за фінансування дій, учинених із метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також дій, учинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. Такі посягання є відносно новими видами злочинів, оскільки законодавчо закріплені лише недавно (ЗУ «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної

відповідальності за фінансування сепаратизму» від 19 червня 2014 р.). Незважаючи на те, що метою прийняття цього Закону було попередження протиправної сепаратистської діяльності, яка є головною рушійною силою в розпалюванні конфліктів усередині держави [295], самостійна криміналізація таких дій зазнала гострої критики з огляду на те, що діяння, передбачені чч. 1, 2 ст. 110² КК України, є пособництвом у злочинах, окреслених у ст. 109 та ст. 110 КК України [466, с. 62; 263, с. 104]. З цього приводу обґрунтованим вважаємо міркування П. Л. Фріса: важлива юридико-кримінологічна підстава криміналізації полягає в тому, що вона доречна тільки тоді, коли немає правового механізму, який регулює відповідні відносини методами інших галузей права [437, с. 27].

Склади злочинів, передбачених чч. 1, 2 ст. 110² КК України, розроблені законодавцем на основі ст. 109 та ст. 110 КК України. Аналіз КК України вказує на те, що термін «фінансування» також вживається у ст. 258⁵ «Фінансування тероризму». Основні форми цього складу злочину спроектовані подібно до конструкцій складів, описаних у ст.ст. 258–258⁴ КК України, а, відповідно, диспозиція ст. 258⁵ КК України охоплює дещо ширше коло злочинних діянь. У зв'язку з цим виникає запитання: чи обґрунтовано звужено коло злочинних діянь, які описані у чч. 1, 2 ст. 110² КК України, оскільки законодавець встановив відповідальність за фінансування лише окремих дій, які передбачені ст. 109 та ст. 110 КК України (фінансування дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також дій, вчинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади)? Очевидно, що ні. Аналіз судової практики України свідчить про велику кількість вироків судів за публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій. З огляду на це, вчинення аналізованих злочинних дій вимагає певної підготовки та фінансових затрат (йдеться, скажімо, про великий тираж плакатів, у яких містяться заклики про вчинення злочинних дій, які передбачені ст.ст. 109, 110

КК України). Тому у диспозиції ч. 1 ст. 110² КК України слід також передбачити кримінальну відповідальність за фінансування публічних закликів, вчинених з метою зміни меж території на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також поширення матеріалів зі закликами до вчинення таких дій. Відповідно, у ч. 2 ст. 110² КК України аналогічно потрібно встановити відповідальність за публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також поширення матеріалів зі закликами до вчинення таких дій. За цих умов ч. 1 ст. 110² КК України матиме такий зміст: «Фінансування дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також фінансування публічних закликів чи поширення матеріалів зі закликами до вчинення таких дій». Також зміст ч. 2 ст. 110² КК України повинен виглядати так: «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також фінансування публічних закликів чи поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій».

Відповідно до примітки до ст. 110² КК України, фінансуванням дій, передбачених у цій статті, є дії, вчинені з метою їх фінансового або матеріального забезпечення. Такі дії мають, так би мовити, підготовчий характер, оскільки спрямовані на забезпечення умов для вчинення сепаратистських проявів. Звідси випливає, що об'єктивна сторона не є конкретизованою, бо відсилає до мети вчинення злочину. Виходячи з аналізу примітки до ст. 110² КК України, виділяти потрібно дві форми фінансування, зокрема: 1) у формі фінансового забезпечення; 2) у формі матеріального забезпечення. У теорії кримінального права немає єдності позицій щодо співвідношення зазначених двох форм фінансування. Приміром, Р. Л. Чорний пов'язує фінансове забезпечення з фінансовими ресурсами, а матеріальне – з будь-яким майном або іншими предметами, які в фінансово-правовому розумінні не є активом особи [452, с. 102]. В. І. Шакун та О. М. Грудзур

визначають фінансове забезпечення через дії з грошовими коштами у будь-якій валюті, а також із цінними паперами, коштовними металами чи іншими засобами оплати товарів і послуг, а матеріальне забезпечення – з речами матеріального світу (зброєю, лікарськими засобами, технікою, автомобільним транспортом) [456, с. 274]. До того ж, таке фінансування може надходити від законних джерел (це благодійні організації, законні форми бізнесу), внаслідок здійснення злочинної діяльності (контрабанди наркотичних засобів, вимагання тощо), від держав, які заохочують сепаратизм. Однак у разі, якщо фінансування сепаратизму здійснювалось завдяки коштам, отриманим злочинним шляхом, вчинене належить додатково кваліфікувати за окремою статтею КК України.

У КК України законодавець, використовуючи термін «фінансування», не дотримується однозначності термінології, оскільки в окремих випадках фінансування не охоплює матеріальне забезпечення (ч. 3 ст. 260, ч. 1 ст. 447 КК України). Для прикладу, об'єктивну сторону найманства складають такі форми: вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання у збройних конфліктах. Окрім того, у законодавстві України, як правило, поряд із термінами «фінансування» або «фінансове забезпечення» вживається термін «матеріально-технічне забезпечення». При цьому вони розглядаються як самостійні поняття (ст. 105 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 № 580-VIII, ч. 3 ст. 4 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 № 1698-VII, ст. 17 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 № 794-VIII, Розділ VI Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 № 4061-VI). Окрім того, у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 № 13 матеріально-технічне забезпечення розглядається в альтернативі з фінансовим [325]. Під матеріально-технічним забезпеченням розуміється надання необхідних приміщень, сприяння

в їх облаштуванні, забезпечення їх охороною, надання транспортних засобів і засобів зв'язку (з оплатою послуг на їх встановлення та підключення), обладнання, інвентаря, оргтехніки (ст. 51 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 № 4061-VI). Таким чином, видається, що поняття «матеріально-технічне забезпечення» порівняно з поняттям «матеріальне забезпечення» повніше відповідає обсягу тих дій, які свідчать про сприяння у вчиненні проявів сепаратизму. Водночас поняття «фінансування», яке, видається, включає в себе фінансове та матеріально-технічне забезпечення, не може охоплювати всього спектру дій, які характерні для аналізованого посягання. Іншими словами, створення умов для вчинення дій з метою зміни меж території, а також з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади не обмежується лише фінансуванням сепаратизму, а може мати й інші форми, зокрема надання певних послуг, скажімо, проведення за участю інструкторів заходів бойової підготовки сепаратистів, чи створення медичної частини, у якій медичні працівники систематично слідкують за станом їхнього здоров'я, тощо.

На підставі наведеного, пропонуємо ч. 1 ст. 110² КК України викласти у такій редакції: «Фінансування дій чи інші форми створення умов з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також фінансування публічних закликів чи поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій». Відповідно, ч. 2 ст. 110² КК України матиме такий зміст: «Фінансування дій чи інші форми створення умов з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також фінансування публічних закликів чи поширення матеріалів зі закликами до вчинення таких дій».

Для з'ясування обсягу дій, які полягають у фінансуванні сепаратизму, необхідно виокремити способи фінансового та матеріального забезпечення. У диспозиції ст. 110² КК України вони не конкретизовані. Щоправда у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. [298] та Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів,

одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14 жовтня 2014 р. [313] міститься роз'яснення способів фінансування тероризму, з-поміж яких вирізняється надання чи збір активів будь-якого роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для здійснення терористичної діяльності. Схожі позиції простежуються у кримінально-правовій літературі. Зокрема, під фінансуванням розуміють надання та постачання грошових коштів та матеріальних цінностей [464, с. 32], надання активів у розпорядження [452, с. 101–102] або передання предметів фінансування [456, с. 274].

Видається, що відсутність у диспозиціях чч. 1, 2 ст. 110² КК України вказівки на конкретні способи фінансування сепаратизму є виправданим з огляду на те, що способи фінансування сепаратизму бувають різними та можуть відрізнятися залежно від походження коштів, суб'єктів і джерела фінансування, а також форми передачі коштів. У судовій практиці України таке фінансування здійснюється шляхом учинення валютно-обмінних операцій [50], постачання з території РФ нафтопродуктів (олії моторної, бензину, дизельного палива) на тимчасово окуповану територію [106], перерахування грошових коштів на розрахунковий рахунок «Фонд допомоги Новоросії» [57]. Окрім того, способом фінансування сепаратизму може бути перевезення грошових коштів спеціальними кеш-кур'єрами, переведення коштів через неприбуткові організації, переміщення грошових коштів через фінансові установи за допомогою підставних осіб, з використанням офшорних зон, смерфінгу (відмивання доходів) тощо.

Водночас аналіз чч. 1, 2 ст. 110² КК України та примітки до неї дає можливість констатувати, що законодавець у поняття «дії, вчинені з метою їх фінансового або матеріального забезпечення» включає не лише конкретні способи такого забезпечення (збирання, надання, передачу тощо), які можна назвати «заклучними», а й інші дії, які цьому передують (наприклад, особа відкриває магазин з метою передавати дохід від підприємницької діяльності на фінансування проявів сепаратизму). З цього приводу М. А. Рубашенко

слушно зауважує, що такі формулювання злочинних дій охоплюють фактично будь-які дії на будь-якому етапі реалізації умислу. Тому за наявності будь-якої об'єктивованої зовні поведінки з відповідною метою формально є підстави для кваліфікації дій винного як закінченого злочину [354, с. 191]. Відтак, запроваджуючи відповідальність за фінансування сепаратизму, законодавець мав намір вже на ранніх стадіях прісікти будь-які дії, що створюють умови для забезпечення сепаратизму.

Потребує також з'ясування питання стосовно моменту закінчення злочинів, передбачених чч. 1, 2 ст. 110² КК України. У кримінально-правовій літературі зазначається, що аналізовані посягання характеризуються формальним складом, а отже вважаються закінченими з моменту вчинення будь-яких дій, передбачених відповідною статтею [180, с. 385; 292, с. 82; 223, с. 124; 458, с.112]. Водночас така позиція не єдина. Приміром, М. А. Рубашенко доволі вдало обґрунтовує, що ці склади за своєю конструкцією є екстраусіченими, оскільки вчинення не лише замаху, але й підготовчих дій зі створення умов для фінансового і матеріального забезпечення формально дає підстави для кваліфікації злочину як закінченого [354, с. 192]. Погоджуючись із позицією цього автора, хочемо зазначити, що момент закінчення таких злочинів не можна зводити лише до способу фінансування сепаратизму, оскільки злочинними є будь-які дії, метою яких є його фінансове або матеріальне забезпечення.

Кваліфікуючими об'єктивними ознаками складів злочинів, передбачених чч. 1, 2 ст. 110² КК України, є вчинення відповідних дій у великому розмірі, або якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди. Згідно з п. 2 примітки до ст. 110² КК України, фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, визнається вчиненим у великому розмірі, якщо розмір фінансового або матеріального забезпечення перевищує шість тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Задля з'ясування, чи здійснювалось фінансування сепаратизму у великому розмірі, доречно вдатися

до норм Закону України «Про державний бюджет України на 2020 рік» від 14 листопада 2019 р. Відповідно до ст. 7 цього Закону прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць для працездатних осіб у розмірі з 1 січня 2020 р. становить 2102 грн. З огляду на це, розмір податкової соціальної пільги складає 1051 грн. Таким чином, великий розмір фінансування у цьому складі злочину повинен перевищувати 6 306 000 грн.

Ще однією кваліфікуючою ознакою складів злочинів, передбачених чч. 1, 2 ст. 110² КК України, є заподіяння значної майнової шкоди. Втім, у примітці до вказаної статті не міститься роз'яснення того, яку майнову шкоду треба вважати значною. Очевидно, що мова мусить іти про шкоду, яка заподіяна не конкретній фізичній чи юридичній особі, а державі загалом. Втім, видається, важко сконструювати випадок, коли внаслідок фінансування сепаратизму спричиняються наслідки у виді значної майнової шкоди державі, оскільки вони перебувають, так би мовити, за межами цього складу злочину. Це пов'язано з тим, що саме фінансування дій, які передбачені у чч. 1, 2 ст. 110² КК України, лише сприяє злочинцям у вчиненні проявів сепаратизму. Натомість злочинні наслідки у виді значної майнової шкоди настають внаслідок дій самих сепаратистів, тобто тих осіб, які здійснюють безпосереднє посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави, а не особи, яка здійснює фінансування їхньої «діяльності». З огляду на зазначене, вважаємо, що використання кваліфікуючої ознаки у виді «заподіяння значної майнової шкоди» є зайвим у складі злочину, передбаченого ч. 3 ст. 110² КК України. Це ж саме можна сказати про таку особливо кваліфікуючу ознаку фінансування сепаратизму, як спричинення інших тяжких наслідків (ч. 4 ст. 110² КК України). Загалом поняття «інші тяжкі наслідки» законодавцем позначаються як альтернативні, тобто в поєднанні з іншими злочинними наслідками. Тому їхній обсяг залежить від тих суспільно небезпечних наслідків, із якими вони позначені. Тимчасом у нашому випадку «інші тяжкі наслідки» передбачені як безальтернативна ознака, що власне є наступною підставою для виключення цього поняття із ч. 4 ст. 110² КК України.

Особливо кваліфікованим видом злочину, передбаченого чч.1, 2 ст. 110² КК України, є його вчинення в особливо великому розмірі. У п. 3 примітки до ст. 110² КК України вказується, що фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, зміни меж території або державного кордону України, визнається вчиненим в особливо великому розмірі, якщо розмір фінансового або матеріального забезпечення перевищує вісімнадцять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Отже, під ч. 4 ст. 110² КК України підпадатимуть дії особи, яка здійснила фінансування сепаратизму у розмірі, що перевищує 18 918 000 грн.

Черговою нормою, яка покликана охороняти територіальну цілісність і недоторканність України від проявів сепаратизму, є ч. 1 ст. 437 КК України, що передбачає відповідальність за планування, підготовку або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту на порушення територіальної цілісності та недоторканності держави. Особливістю об'єктивної сторони цього складу злочину є бланкетність його ознак (агресивна війна, воєнний конфлікт), оскільки їх конкретний зміст залежить від норми, що належить до іншої галузі права. Злочин «агресивна війна» існує в двох вимірах: з точки зору міжнародного права та національного кримінального права [130, с. 98]. Водночас у національному кримінальному законодавстві вживається поняття агресивної війни, натомість нормами міжнародного права регламентується поняття злочину агресії, за що передбачено індивідуальну відповідальність на міжнародному рівні. Аналіз норм міжнародної та національної системи права дає змогу висновувати, що акти агресії можна розглядати як одну з форм посягання на територіальну цілісність і недоторканність держави. Такий висновок безпосередньо випливає з аналізу Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р. та Закону України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р., де до таких слід відносити: вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави чи будь-яку воєнну окупацію, або будь-яку анексію території іншої держави чи частини її із застосуванням сили; засилання державою або від імені держави

озброєних банд, груп і регулярних сил чи найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, або її значну участь у них. З аналізу вищевказаних положень випливає, що ці прояви сепаратизму мають, так би мовити, зовнішній вираз, оскільки зазіхають на міждержавні суспільні відносини щодо охорони територіальної цілісності та недоторканності держави.

Поняття «воєнний конфлікт» у національному законодавстві розглядається як форма розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили, основними видами якої є війна та збройний конфлікт [112]. При цьому у науковій літературі вказується, що у воєнному конфлікті обов'язковою є присутність політичних мотивів під час використання зброї (продовження політики з використанням воєнного насильства). Що стосується поняття війни як виду воєнного конфлікту, то його семантичний зміст трактується як: збройна боротьба між державами чи народами, між класами всередині держави [268, с. 80]; засіб боротьби за світову гегемонію та захист національних інтересів [290, с. 79]. У науковій літературі поняття «війна» розглядається як така, що пов'язана з докорінною зміною характеру відносин між сторонами та переходом їх від ненасильницьких способів боротьби до прямого застосування зброї та інших насильницьких засобів для вирішення певних суперечностей (територіальних, економічних, суспільно-політичних тощо) [363, с. 126]. Так, відповідно до ст. 1 Гаазької конвенції про початок військових дій від 18 жовтня 1907 р., учасником якої є Україна, початок військових дій між державами не повинен починатися без попереднього і недвозначного попередження у вигляді мотивованого оголошення війни або у формі ультиматуму з умовним оголошенням війни [115]. Формальний акт оголошення війни свідчить про те, що вона має чітко окреслені межі, оскільки діє спеціальний правовий режим. Саме за цією ознакою можна здійснити розмежування понять, що розглядаються. Окрім того, очевидно, що війну слід розглядати як найбільш небезпечну (крайню) форму воєнного конфлікту, оскільки вона, на відміну від останнього, характеризується

широкими просторовими межами (має масштабний характер), що загалом призводить до якісної зміни стану суспільства. В цьому разі йдеться про війну власне в широкому розумінні, оскільки це поняття також має свої різновиди (світова, вітчизняна, громадянська, інформаційна, гібридна тощо).

Суть збройного конфлікту зводиться до збройного зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт) [112]. При цьому держава не переходить в особливий стан, обумовлений як війна, і не вводить режим воєнного стану в країні або на частині її території, а збройна боротьба не виходить за межі операційного напрямку [131, с. 109]. До збройних конфліктів неміжнародного характеру слід відносити всі громадянські війни і внутрішні конфлікти, що виникають зі спроб державних переворотів тощо. Ці конфлікти відрізняються від міжнародних збройних конфліктів насамперед тим, що в останніх обидві воюючі сторони є суб'єктами міжнародного права (це держави, нації, народи, що борються за незалежність), натомість у громадянській війні воюючою стороною визнається лише центральний уряд [264, с. 57]. У науковій літературі основною відмінністю, яка відрізняє поняття воєнного та збройного конфліктів, вважають те, що для виникнення першого необхідні політичні мотиви, а для другого – застосування зброї [285, с. 144]. Таку позицію не можна назвати безспірною, оскільки застосуванню зброї повинні слугувати певні причини, мотиви, скажімо, на тлі територіальних протиріч між окремими державами або всередині держави. Саме ж по собі застосування зброї, найімовірніше, необхідно розглядати як збройний інцидент, який відбувається в результаті випадкового зіткнення за відсутності політичного впливу. Видається, що межа відмінності між поняттями воєнного та збройного конфліктів є доволі умовною, оскільки вони характеризуються однаковими ознаками (характером конфлікту, його сторонами, засобами).

Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 437 КК України, характеризується діями у таких формах: планування, підготовка, розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові (остання форма попередньо розглядалася у роботі як окреме посягання на територіальну цілісність і недоторканність держави). Так, планування агресивної війни чи воєнного конфлікту власне слід розглядати як розумову діяльність, яка здійснюється шляхом визначення порядку дій (виокремлення завдань), які необхідно здійснити для досягнення поставленої мети. При цьому вимагається чітка взаємодія осіб, що потрібна для визначення «сценарію» (стратегії) застосування сили, оцінювання наявних можливостей, визначення ролі і функції кожного учасника.

Заступник начальника департаменту контррозвідувального захисту в сфері інформаційної безпеки СБУ Юлія Лапутіна під час організованого круглого столу в Укрінформі на тему «Гібридна (інформаційна) агресія РФ. Відповіді України» у своїй доповіді повідомила, що планування агресивної війни проти України керівництвом РФ полягало в обґрунтуванні ідеї війни, розробки її політичної концепції, попереднього планування засобів ведення війни. Окрім того, вона наголосила, що одним із чинників, які можуть свідчити про спланованість дій керівництва РФ, є внесення змін до законодавства РФ, завдяки яким розширюються права на застосування військової сили за кордоном, зокрема для забезпечення захисту своїх громадян [137].

Аналіз поняття «планування» дає підставу для висновків, що його зміст фактично збігається з поняттям «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій». Це пов'язано з тим, що змова на вчинення злочинних дій не може визнаватись як така у випадку, коли хтось із учасників висловить пропозицію розв'язати агресивну війну, а інші її підтримають. Очевидно, що така змова має бути добре спланована, конкретизована та визначати характер злочинних дій, зокрема щодо розроблення певної ідеї та стратегії ведення війни, строків щодо її підготовки, тактики мобілізації тощо. Аналіз судової практики України в цій

частині свідчить, що розроблення злочинного плану, який передбачався для досягнення військово-політичних цілей РФ, охоплює, поряд із застосуванням військових, політичних, дипломатичних, економічних та інформаційних засобів, також застосування засобів прихованого характеру, які передбачають використання протестного потенціалу населення південно-східних регіонів України, формуванні під інформаційним впливом внутрішньої опозиції для створення постійного фронту по всій території України [51]. Тому видається, що формулювання у ч. 1 ст. 437 КК України «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій» є зайвим, оскільки охоплюється іншою формою посягання на територіальну цілісність і недоторканність держави (планування агресивної війни чи воєнного конфлікту).

Наступна форма вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 437 КК України, полягає у підготовці до агресивної війни чи воєнного конфлікту. Вона включає в себе дії, пов'язані з попереднім готуванням засобів ведення війни, нарощування військової сили, проведення розвідувальних заходів, накопичення запасів зброї, боєприпасів, схиляння населення до ненависті до народів інших держав, усунення можливих перешкод для вторгнення збройних сил на територію іншої держави [201, с. 403]. Тобто зазначена форма посягання характеризується більшою рішучістю дій. Натомість розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту полягає у пред'явленні ультиматуму іншій державі, створенні або інсценуванні конфліктної ситуації, в агресивно-провокаційних діях на кордоні [204, с. 1109]. Тимчасом розв'язання агресивної війни РФ з Україною відбулось без її оголошення, оскільки особовий склад РФ на початковій стадії не мав розпізнавальних знаків, діяв, так би мовити, під прикриттям. Водночас 20 лютого 2014 р., відповідно до Заяви «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків», схваленій Постановою Верховної Ради України від 21 квітня 2015 р., слід вважати днем початку збройного нападу Росії на Україну (коли були зафіксовані перші випадки порушення Збройними Силами РФ всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням РФ порядку

перетину державного кордону України в районі Керченської протоки та використання нею своїх військових формувань, дислокованих у Криму) [301].

Прикладом розв'язання воєнного конфлікту слугує також один із актів агресії РФ проти України (напад збройними силами держави на морські сили або морські флоти іншої держави), який відбувся 25 листопада 2018 р. у нейтральних водах. Зокрема, прикордонний корабель РФ «Дон» протаранив український рейдовий буксир «Яни Капу», а також проти ВМС України була застосована зброя, внаслідок чого українські військовослужбовці отримали поранення та були захоплені в полон.

Останньою нормою, яка покликана охороняти територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави від проявів сепаратизму, є ч. 1 ст. 447 «Найманство» КК України. Власне кримінально караними визнаються вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу чи порушення територіальної цілісності, тобто такі дії, які є підготовчими чи пособницькими щодо посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави.

Власне вербування найманців розглядається як запрошення та набір громадян для участі у збройних конфліктах інших держав або у насильницьких діях за певну винагороду, а також створення з них груп, загонів [442, с. 1012; 203, с. 1129]. Також існують інші визначення, за якими вербування є угодою між наймачем і тим, хто наймається, згідно з якою перша сторона зобов'язується надати якусь вигоду в обмін на участь найманця у збройному конфлікті або воєнних діях [210, с. 192; 207, с. 113]. Водночас дискусійним залишається визначення моменту закінчення найманства при вчиненні зазначеної форми злочину. З цього приводу можна виокремити дві позиції. Представники першої вважають, що вербування вважається закінченим злочином з моменту укладення угоди про участь потенційного найманця у збройному конфлікті [248, с. 231; 171, с. 44].

Натомість представники другої – з моменту вчинення дій, які передують такій угоді (запрошення, набір, агітація) [203, с. 1129]. Видається, доречніше погодитися з першою позицією, оскільки дії, які полягають у запрошенні чи наборі осіб для участі як найманців у збройних конфліктах, найімовірніше, мають підготовчий характер. Власне поняття «вербувати» трактується як «наймати, набирати людей на роботу» [41, с. 326]. Відтак найманство у цій формі слід вважати закінченим злочином безпосередньо з моменту домовленості (угоди) про участь у вчиненні злочинних дій, передбачених ст. 447 КК України.

Наступними формами найманства є його фінансування та матеріальне забезпечення. Їх треба розглядати у сукупності, оскільки поняття «фінансування» охоплює як фінансове, так і матеріальне забезпечення (про це йшлося попередньо у роботі). Такий висновок випливає безпосередньо з аналізу ч. 1 ст. 258⁵ КК України, у якій міститься роз'яснення цього поняття. Окрім того, у Міжнародній конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 р. [237] не передбачено вказівки на поняття «матеріальне забезпечення» як одну з форм вчинення найманства. Отже, поняття «фінансування» в аналізованому складі злочину слід розглядати як забезпечення найманців коштами для виплати регулярної матеріальної винагороди, одноразової допомоги, закупівлі зброї, військової техніки (фінансове забезпечення) [203, с. 1129; 210, с. 193], постачанням їх обмундируванням, транспортом, іншим майном (матеріальне забезпечення) [210, с. 193]. У теорії кримінального права немає одностайності щодо визначення моменту закінчення найманства у формі його фінансування. Зокрема, одні автори вважають, що таким моментом є отримання коштів найманцем [248, с. 232], натомість інші – фактичне використання коштів за призначенням [170, с. 53]. Вважаємо, що в цьому випадку момент закінчення аналізованого посягання у формі фінансування не можна зводити до використання коштів за призначенням, оскільки найманець може або їх не використовувати протягом тривалого часу, приміром, накопичувати чи

заощаджувати або ж використовувати, але не за призначенням (наприклад, відіслати родичам). Очевидно, що не всі отримані найманцем кошти йдуть на забезпечення його злочинної діяльності, адже в такому разі не було б його особистої вигоди. Тому моментом закінчення злочину у формі фінансування є отримання коштів найманцем.

Що стосується поняття «навчання найманців з метою використання у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях», то воно розглядається як передача в різній формі знань, умінь та навичок з питань будови воєнної техніки, використання зброї, тактики ведення бою тощо, спрямована на досягнення злочинного результату, оскільки таке навчання відбувається з розрахунком на те, що найманець візьме безпосередню участь у воєнних або насильницьких діях [261, с. 251; 248, с. 233]. Воно є необхідним в силу забезпечення високого рівня фізичної тренуваності найманця, володіння ним сучасними зразками бойової техніки, для виживання в екстремальних умовах і загалом для успішного вирішення конфлікту (здобуття перемоги). А. О. Купріянов зазначає, що склад навчання вважається закінченим тоді, коли у найманця сформовано навички застосування засобів збройної боротьби, достатні для використання його стороною збройного конфлікту чи воєнних дій для досягнення мети збройного конфлікту або воєнних дій або вирішення конкретних бойових завдань [210, с.192]. Така позиція видається спірною, позаяк навчання є певним шляхом оволодіння знаннями, вміннями та навичками, тому навіть разовий факт передачі необхідної інформації охоплюється процесом навчання, а отже повинен розглядатися як закінчений злочин.

Під використанням найманця слід розуміти безпосереднє залучення його до бойових операцій або акцій військового характеру як у районі бойових дій, так і за його межами, керівництво ним у збройному конфлікті з вирішення різноманітних завдань [365, с. 154; 203, с. 1129]. Використання найманця у воєнних або насильницьких діях здійснюється на підставі віддання наказу про вчинення відповідних злочинних дій стороною, яка його

найняла. Тому найманство у цій формі слід вважати закінченим злочином з моменту участі найманця у воєнних або насильницьких діях.

Особливо кваліфікованим видом цього злочину є спричинення злочинних наслідків у виді загибелі людини (ч. 3 ст. 447), під якими треба розуміти смерть щонайменше одного потерпілого. Втім, гадаємо, що в наведеній статті це поняття не доречно розглядати буквально. Такий висновок впливає безпосередньо з аналізу санкції ч. 3 ст. 447 КК України, яка передбачає найбільш суворе покарання за вказані дії – позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі, що є свідченням того, що поняття «загибель людини» також охоплює спричинення смерті двом чи більше особам.

Підсумовуючи викладене, констатуємо таке: виокремлено систему норм, які об'єктом охорони мають національну безпеку України, як самостійні суспільні відносини і як частину міжнародної безпеки. Їх об'єднує те, що вони передбачають відповідальність за посягання на суспільні відносини у сфері забезпечення територіального суверенітету (територіальне верховенство). Склади злочинів про сепаратизм згруповано за типовими формами посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, а також на територіальний устрій: дії, які безпосередньо спрямовані на порушення територіальної цілісності та недоторканності, а також територіального устрою держави; дії, які є підготовчими чи пособницькими щодо посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави.

2.2 Суб'єктивні ознаки складів злочинів про сепаратизм

Для кримінально-правової оцінки суспільно небезпечного діяння особи – деліктоздатності, передусім, розкривають її осудність та відображають внутрішнє ставлення до дій, котрі вона вчиняє. Перша група ознак

досліджується під час аналізу суб'єкта складу кримінального правопорушення, натомість друга – його суб'єктивної сторони [389, с. 160]. Характеристика суб'єкта складу кримінального правопорушення має важливе значення з огляду на те, що у ньому відображена велика кількість інформації для кваліфікації діяння. Його умовно називають ще основним елементом складу кримінального правопорушення, оскільки саме суб'єкт, посягаючи на об'єкт кримінального правопорушення, вчиняє суспільно небезпечне діяння [357, с. 289]. Тому правильне визначення ознак суб'єкта нерідко сприяє у встановленні ознак об'єктивної та суб'єктивної сторони відповідного складу кримінального правопорушення, а також у його розмежуванні зі суміжними посяганнями.

Суб'єктом кримінального правопорушення, відповідно до КК України, є фізична осудна особа, котра вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18). Відсутність в особі однієї з необхідних ознак (їх ще називають обов'язковими) виключає можливість визнання її суб'єктом кримінального правопорушення, а отже, унеможливорює застосування щодо неї заходів кримінальної відповідальності. У теорії кримінального права поряд із обов'язковими ознаками суб'єкта складу кримінального правопорушення виокремлюють ще й додаткові, наявність яких дає змогу охарактеризувати його як спеціальний [424, с. 256; 26, с. 146; 16, с. 22].

Вивчення норм КК України про відповідальність за прояви сепаратизму дає змогу зробити висновок, що окремі види посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави належать до злочинів зі спеціальним суб'єктом (ч. 3, ст. 109, ч. 2 ст. 110, ч. 1 ст. 111, ч. 2, 4 ст. 447). Суб'єкт же злочинів, передбачених чч. 1, 2 ст. 109, ч.1 ст. 110, 110², 436, 437, ч. 1 ст. 447 КК України, – загальний.

Найперше потрібно дослідити зміст загальних ознак і з'ясувати, чи існує їх специфіка щодо осіб, які вчинили злочини, що посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій

держави. Стосовно першої обов'язкової ознаки суб'єкта складу злочину, то ним може бути лише фізична особа. Така позиція, попри те що неодноразово піддавалася критиці [123, с. 45; 281, с. 6; 208, с. 8], все ж є загальноновизнаною у теорії кримінального права, оскільки збігається з принципами особистої відповідальності та індивідуальної кваліфікації. Водночас необхідно зважати на те, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» [302] від 23 травня 2013 № 314-VII Загальна частина КК України була доповнена новим розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», у якому передбачено підстави для їх застосування. У юридичній літературі зазначається, що відповідальність юридичних осіб пов'язується виключно з настанням випадків, спеціально передбачених законом про кримінальну відповідальність [438, с.344]. Так, у ст. 96³ КК України окреслено перелік складів злочинів, які можуть бути вчинені від імені чи в інтересах юридичної особи. З-поміж них власне вирізняються ті, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави (ст.ст. 109, 110, 436, 437, 447 КК України).

Натомість заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб не можуть застосовуватись за вчинення фізичними особами злочинів, які передбачені у ст. 110² та ст.111 КК України. Така позиція законодавця видається не до кінця виваженою (принаймні в частині невіднесення до відповідного переліку ст. 110² КК України). Ці висновки впливають із ось таких фактів. По-перше, склади злочинів, передбачені ч. 1, 2 ст. 110² КК України, розроблені законодавцем на основі ст. 109 та ст. 110 КК України. По-друге, аналіз диспозиції ст. 110² КК України свідчить, що таке фінансування також може здійснюватись фізичною особою від імені та в інтересах юридичної особи. Прикладом слугує вирок Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 8 жовтня 2015 р., за даними якого ПАТ «Петрокомерцбанк України» надало добровільну згоду на фінансування дій,

вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, що в подальшому виразилось у вчиненні валютно-обмінних операцій задля фінансового та матеріального забезпечення не передбаченого законом збройного формування [50]. Водночас судом під час постановлення вироку не ставилось питання про застосування щодо ПАТ «Петрокомерцбанк України» заходів кримінально-правового характеру. Така позиція є законною, оскільки фінансування дій, учинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, відповідно до ст. 96³ КК України, не віднесено законодавцем до злочинів, які можуть вчинятися від імені та в інтересах юридичної особи. По-третє, такий підхід не можна назвати системним, позаяк законодавець, опустивши у ст. 96³ КК України аналізований склад злочину, не залишив поза увагою ст. 258⁵ КК України, яка регламентує кримінальну відповідальність за фінансування тероризму. До того ж, склади злочинів, передбачені ст. 110² КК України, спроектовані подібно до конструкцій складів, описаних у ст. 258⁵ КК України. З огляду на зазначене, є потреба у внесенні змін до ст. 96³ КК України. Зокрема, ч. 4 цієї статті доцільно викласти у такій редакції: «вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого зі злочинів, передбачених статтями 109, 110, 110², 113, 146, 147...». Водночас у кримінально-правовій літературі звертається увага на те, що довести факт учинення злочину від імені чи в інтересах юридичної особи доволі складно через надмірний формалізм українського правосуддя [172, с. 135]. Ця позиція, безсумнівно, є небезпідставною, оскільки в Єдиному державному реєстрі судових рішень України не знайдено жодного вироку, в якому б містилось посилення на застосування щодо юридичної особи заходів кримінально-правового характеру за вчинення уповноваженою особою, від імені чи в інтересах юридичної особи одного зі злочинів, за які регламентована кримінальна відповідальність за прояви сепаратизму (ст.ст. 109, 110, 436, 437,

447 КК України). Однак такий стан речей недоречно списувати виключно на «формалізм українського правосуддя», оскільки норма ст. 96³ КК України не позбавлена недоліків та передбачає положення, які складно реалізувати на практиці (скажімо, в частині доказування вчинення злочину від імені чи в інтересах юридичної особи).

Ще однією обов'язковою ознакою суб'єкта злочину є встановлення законом віку, з досягненням якого може наставати кримінальна відповідальність. За загальним правилом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років (ч. 1 ст. 22 КК України). Попри це законодавцем наведено вичерпний перелік кримінальних правопорушень, за вчинення яких підлягають відповідальності значно раніше – у віці з чотирнадцяти років. Водночас у ч. 2 ст. 22 КК України не передбачено злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави, що свідчить про те, що такі суб'єкти не підпадають під нижчу вікову межу, з якої може наставати кримінальна відповідальність, у разі вчинення одного зі злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110, 110², ч. 1 ст. 111, 436, 437, 447 КК України [202].

М. З. Вовк зазначає, що за віковими особливостями суб'єктів складу кримінального правопорушення їх необхідно поділяти на три групи: 1) ті, мінімальний вік яких можна визначити шляхом аналізу ст. 22 КК України; 2) ті, мінімальний вік яких установлений у нормативно-правових актах або його можна визначити шляхом їх аналізу; 3) ті, мінімальний вік яких законодавчо не визначений [111, с. 227]. Видається, що в нашому випадку суб'єктів проявів сепаратизму треба відносити до всіх трьох груп, оскільки в одних випадках за деякі злочини відповідальність може наставати у віці від вісімнадцяти років, про що не оговорено в законі, в інших – лише міжгалузевий аналіз правових норм та КК України може дати відповідь на питання щодо вікових особливостей суб'єктів.

Не викликає сумніву, що особи, винні у вчиненні одного зі злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110, 110², 436, 437, ч.1 ст. 447 КК України, можуть притягатися до кримінальної відповідальності за загальним правилом (із досягненням шістнадцятирічного віку). Однак, зважаючи на специфіку деяких посягань, складно уявити, як може особа у віці шістнадцяти років, скажімо, здійснювати фінансування чи навчання найманців (ч. 1 ст. 447 КК України) для їх участі у збройних конфліктах. Те ж саме можна сказати і про суб'єкта складу злочину «державна зрада» (ст. 111 КК України) та «найманство» (ч. 3. ст. 447 КК України). В цьому разі сумнівною постає можливість усвідомлення фактичного характеру злочинного діяння та його протиправності. Водночас таку можливість категорично відкидати не можна, оскільки за твердженням Б. В. Здравомислова, «паспортний» і «соціальний» вік не завжди збігаються, отож застосування вікового стандарту правосуб'єктності у низці випадків не відповідає рівню психофізичної зрілості особи, на основі яких він був установлений законом [155, с. 37]. З огляду на це, встановлення шістнадцятирічного віку, з досягненням якого може наставати кримінальна відповідальність за окремі види злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальній устрій держави, є виправданим кроком, бо вони характеризуються високим ступенем суспільної небезпеки та розмаїтістю проявів. Тому наука і законодавство мають бути готовими до різного роду сценаріїв, а отже працювати на випередження.

Тимчасом аналіз питань, пов'язаних з віковими особливостями суб'єктів злочину, засвідчує, що в деяких випадках встановлено і вищу вікову межу, з досягненням якої може наставати кримінальна відповідальність. Приміром, суб'єктом аналізованих посягань в окремих випадках може виступати представник влади (ч. 3 ст. 109, ч. 2 ст. 110) чи службова особа (ч. 2 ст. 447). Не вдаючись у дискусії з приводу питання про вік, із досягненням якого може наставати кримінальна відповідальність за вчинення службовою особою злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також

територіальний устрій держави, оскільки це питання давно «протоптане» науковцями, все ж зазначимо, що більш прийнятною та аргументованою є позиція щодо визнання особи службовою тільки після досягнення нею вісімнадцяти років (виконання службовою особою відповідних обов'язків зазвичай пов'язане з укладенням договору про повну матеріальну відповідальність, який може бути укладений з особою, котра досягла вісімнадцятирічного віку; полягає у здійсненні функцій представника, яким за цивільним законодавством може бути тільки повнолітня особа; оцінка дій як протиправних і кримінально караних не завжди доступна розумінню неповнолітньої особи) [127, с. 27; 251, с. 60; 36, с. 49; 148, с. 119].

Вік особи, що вчинила злочин, за правило, пов'язують із ознакою осудності, оскільки вони взаємообумовлюють одна одну в складі злочину і становлять обов'язкову передумову для визначення вини, а значить і кримінальної відповідальності [178, с. 104]. Згідно з ч. 1 ст. 19 КК України, осудною слід визнавати особу, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Зважаючи на це, виокремлюють два критерії осудності: юридичний (здатність особи під час учинення кримінального правопорушення усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку діяння та його наслідків, а також керувати своїми діями (бездіяльністю)) і медичний (характеризує наявність в особі психічного здоров'я під час вчинення кримінального правопорушення, що не виходить за рамки «психічної норми») [407, с. 130–132]. Власне здатність особи під час вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110, 110², ч. 1 ст. 111, 436, 437, 447 КК України, усвідомлювати свої дії (бездіяльність), означає правильне розуміння того, що вона посягає на суспільні відносини щодо охорони територіальної цілісності та недоторканності держави, а також її територіального устрою, що є загрозою для національної безпеки. Окрім того, вона мусить також керувати своїми вчинками задля досягнення злочинної мети (наприклад, участь у збройному протистоянні з українськими військовослужбовцями на території Донецького аеропорту).

Окремо слід зупинитись на розгляді питання щодо суб'єктів складів злочинів, які регламентують відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України) та планування, підготовку, розв'язання у ведення агресивної війни (ст. 437 КК України). У попередньому підрозділі дисертації зазначено, що за ознаками об'єктивної сторони складу злочину аналізовані посягання є однаковими, і це дещо створює труднощі під час здійснення кримінально-правової кваліфікації. Тож очевидно, що відмінності потрібно відшукувати у суб'єкті. Видається, що, відповідаючи на поставлене запитання, треба виходити з того, чи ця особа діє від імені (на замовлення) іншої держави, чи все ж таки діє від свого імені чи інших суб'єктів (національних меншин, політичних сил). Відповідь можна віднайти у ст. 1 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р., в якій зазначено, що агресією вважається застосування сили однієї держави проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави (держав). Окрім того, у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх взаємин і співпраці між державами відповідно до Статуту ООН від 24 жовтня 1970 р., констатується, що кожна держава зобов'язується утримуватись від загрози силою або її застосування з метою порушення чинних міжнародних кордонів іншої держави або як засобу вирішення територіальних суперечок [128].

Тобто ведення агресивної війни проти однієї держави можливе виключно за підтримки та контролю з боку іншої. Така думка впливає також з аналізу безпосереднього об'єкта складу злочину, яким виступають суспільні відносини, що забезпечують мир поміж державами. Натомість дії особи мають отримати кримінально-правову оцінку як посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України) у разі, якщо така підтримка йде зсередини держави (національних меншин, релігійних угруповань тощо) або ж особа проявляє ініціативу. Таким чином, суб'єкти аналізованих складів злочинів за своїми обов'язковими ознаками є загальними. Водночас вони характеризуються обмеженим колом осіб,

оскільки діють від імені іншої держави, тобто мають певний зв'язок із представниками державної влади (ст. 437), чи від свого імені або інших суб'єктів (ч. 1 ст. 110).

У теорії кримінального права залишається дискусійним питання щодо того, хто виступає суб'єктом складу найманства (ч. 1 ст. 447 КК України). Зокрема, одні автори вважають, що такий суб'єкт загальний, адже у диспозиції цієї статті не вказані ознаки спеціального суб'єкта [248, с. 235]. Натомість інші переконані, що суб'єкт аналізованого складу злочину все ж таки спеціальний – уповноважені на це державними органами чи органами воєнного управління особи, які діють як на стороні вербуєної держави, так і за своєю ініціативою без відповідного доручення [181, с. 795], особа, яка одержала повноваження на вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 447 КК України, від сторони збройного конфлікту або воєнних дій [210, с. 194]. Вважаємо доцільним підтримати позицію представників першого підходу, оскільки, відповідно до ст. 2 Міжнародної конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 р., таким суб'єктом визнається будь-яка особа, яка вербує, використовує, фінансує або навчає найманців. Видається, зовсім не обов'язково, наприклад, для використання найманців отримання дозволу від сторони збройного конфлікту або воєнних дій. Цілком можливо, що їх участь у воєнних діях може фінансуватися особою «далекою від політики», скажімо, бізнесменом, який відстоює свої інтереси (намагається захистити частину території держави, на якій розміщено його бізнес, від окупантів). Окрім того, як приклад на користь зазначеної позиції можна навести збройний конфлікт у Боснії 1994 р., під час якого найманці уклали угоди не з армійськими підрозділами, а зі сербськими громадами міст, які збирали грошові кошти та переводили на їхній рахунок [258, с. 156].

Наведені ознаки особи належать до таких, які визначають її як загального суб'єкта злочину. Спеціальним же суб'єктом є той, який має додаткові ознаки, що передбачені в статтях КК України та інших

нормативних актах, притаманні йому на момент учинення злочину. Наявність таких ознак означає, що кримінальній відповідальності підлягає більш вузьке та конкретизоване коло осіб [18, с. 4; 33, с. 231]. Ознаки спеціального суб'єкта окремих складів злочинів, які регламентують кримінальну відповідальність за прояви сепаратизму, прямо впливають з диспозицій статей КК України (ч. 3, ст. 109, ч. 2 ст. 110, ч. 1 ст. 111, чч. 2, 4 ст. 447). Тому розглянемо кожну з них.

Передусім треба зупинитись на ознаках спеціального суб'єкта складів злочинів, передбачених ч. 3 ст. 109, ч. 2 ст. 110 (представник влади) та ч. 2 ст. 447 (службова особа) КК України. На загал у науковій літературі нема особливих складнощів зі встановленням змісту цих понять. Відповідно до ч. 3 ст. 18 КК України, представники влади належать до одного з різновидів службових осіб, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням. У п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 р. № 5 зазначається, що до представників влади належать, зокрема, працівники державних органів та їхнього апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незважаючи на їх відомчу належність чи підлеглість [336]. Заразом слід погодитись із усталеною позицією у кримінально-правовій літературі, що вчинення посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави особою, яка є представником влади, відбувається лише тоді, коли службова особа використовує при цьому владні повноваження [17, с. 116; 254, с. 91]. До представників влади пропонують відносити осіб, які безпосередньо реалізують владу (депутати, судді), а також тих, які володіють владними повноваженнями щодо непідлеглих фізичних осіб і організацій, тобто наділені владними повноваженнями публічного характеру [228, с. 78–79].

Власне поняття представника влади є складовою поняття «службова особа», які співвідносяться між собою як частина і ціле, рід і вид. КК України не робить жодних відмінностей у статусі представників влади і всіх, без винятку, залічує до службових осіб як можливих суб'єктів злочину [228, с. 77]. Своєю чергою, дефініцію поняття службової особи наведено у ч. 3, 4 ст. 18 КК України. Окрім того, зміст ознак цього поняття детально розкритий у кримінально-правовій літературі. З огляду на це, видається, немає потреби аналізувати кожну з них.

Далі необхідно розкрити ознаки спеціального суб'єкта складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України, яким є громадянин України. Відповідно до п. 1 ст. 1 Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р., ним є особа, котра набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України. Законодавство України не визнає подвійного громадянства. Тому добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття, є підставою для втрати українського (ч. 1 ст. 19). Особами, які мають належність до громадянства України, відповідно до положень цього Закону вважаються: всі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України постійно проживали на території України; особи, які на момент набрання чинності Закону України «Про громадянство України» проживали в Україні і не були громадянами інших держав; особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 р.; особи, які набули громадянства України відповідно до законів України та міжнародних договорів України. Водночас підстави набуття громадянства України для визнання особи суб'єктом злочину «державна зрада» значення не мають (ст. 3) [309].

Окремого аналізу потребує визначення ознак поняття «найманець» (ч. 4 ст. 447 КК України), які чітко окреслені у примітці до цієї статті. Тож найманцем власне слід іменувати особу, яка: спеціально завербована в Україні чи за її межами особа; бере участь у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях з метою одержання будь-якої особистої вигоди; не є ні громадянином

(підданим) сторони, що перебуває у конфлікті, ні особою, яка постійно на законних підставах проживає на території, яка контролюється стороною, що перебуває у конфлікті; не входить до особового складу збройних сил держави, на території якої здійснюються такі дії; не послана державою, яка не є стороною, що перебуває у конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особи, котра входить до складу її збройних сил.

Така особа, відповідно до норм міжнародного права, не має права на статус комбатанта (особи, що на законних підставах бере участь у воєнних діях), а отже й військовополоненого. Міжнародні документи (Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., які стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, прийнятий 8 червня 1977 р. [135]; Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 р. [237]) також наводять ознаки найманця, однак не всі вони збігаються з тими, які перелічені у примітці до ст. 447 КК України. Власне однією з цих ознак є те, що такій особі обіцяно стороною або за дорученням сторони, що перебуває в конфлікті, матеріальну винагороду, що істотно перевищує винагороду, яка обіцяна чи сплачується комбатантам такого ж рангу і функцій, котрі входять до особового складу збройних сил цієї сторони (п. «с» ст. 47; ч. 1 ст. 1). Якщо буквально тлумачити зміст цих норм, то виходить, що особа не може визнаватись найманцем, якщо обіцяна винагорода є рівнозначною або не перевищує винагороду військовослужбовця того ж рангу і функцій, на боці якої він воює. Таке положення є явно сумнівним, оскільки, гадається, що в заданому випадку, характеризуючи ознаки цього суб'єкта складу злочину, не слід виходити з розміру отриманої ним вигоди. Визначальним є те, що така вигода його влаштовує, і він, керуючись бажанням її одержати, бере участь у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або порушення територіальної цілісності.

Ідентифікуючи поняття «найманець», потрібно здійснити його відмежування від поняття «доброволець», оскільки вони за деякими ознаками збігаються (беруть участь у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях). Отже, основною відмінністю між вищевказаними поняттями є те, що доброволець входить до особового складу однієї з воюючих сторін (носить формений одяг та інші розпізнавальні знаки (погони з гербом, нашивки у вигляді національного прапора), отримує матеріально-технічне забезпечення та заробітну плату на рівні з військовослужбовцями регулярних збройних сил), тобто його статус офіційно легітимізовано державою, на стороні якої він воює, і вона несе відповідальність за таку особу. У разі, якщо доброволець потрапляє в полон, то він набуває статусу військовополоненого. Окрім того, вступаючи на службу, доброволець передусім керується ідеологічними чи моральними почуттями, а от у найманця є лише бажання особистої наживи. «Діяльність» добровольця не виходить за рамки законної, натомість найманець визнається «поза законом» і він не обмежений у своїх злочинних діях. Так, за результатами опитування науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру НУЦЗУ (94 військовослужбовців, які пережили ситуацію військового полону) 39,4 % військовополонених засвідчили, що під час допиту військові, які їх утримували, залучали найманців для проведення допиту, з причини небажання виступати в ролі ката, неготовності застосовувати тортури, навіть до ворога та зняття відповідальності зі себе та свого підрозділу за скоєння військового злочину. Допит професійними найманцями характеризувався насильством, тортурами, вбивствами військовополонених з метою демонстрації сили. Характерною особливістю допиту, який проводився представниками банд формувань, була нажива, а задля прискорення викупу або обміну полоненого військовослужбовця до нього застосовувалися побиття, знущання та шантаж [459, с.314].

Донедавна в Україні не було законодавчо врегульовано питання правового статусу добровольців, які беруть участь у захисті територіальної

цілісності та недоторканності держави. У Пояснювальній записці до проекту закону України «Про правовий статус і соціальні гарантії учасників добровольчих збройних формувань в Україні» від 23 грудня 2015 р. йдеться про вкрай негативну тенденцію щодо неможливості надання державної матеріальної та медичної допомоги добровольцям і родинам загиблих добровольців, коли такі учасники добровольчих збройних формувань гинули та отримували тяжкі каліцтва унаслідок поранень (це відбувалося за таких обставин, коли їх підрозділи ще не увійшли до складу утворених за законами України правоохоронних і військових формувань, або самі добровольці не були включені до складу таких формувань офіційно, проте є очевидні докази їх участі у захисті територіальної цілісності й суверенітету України) [322]. Цей закон так і не був прийнятий, однак на підставі Закону України від 7 квітня 2015 р. № 291-VIII були внесені зміни до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», де ч. 1 ст. 6 було доповнено п. 20, а відтак запропоновано учасниками бойових дій визнавати також осіб, які у складі добровольчих формувань брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, за умови, що в подальшому такі добровольчі формування були включені до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів [331].

Тимчасом такі зміни не розв'язують усіх проблем. За твердженням Н. В. Кулак, існує широкий перелік обставин, які стоять на заваді добровольцям здійснити офіційну реєстрацію для того, щоби бути включеними до складу законних воєнізованих формувань, а саме: небажання офіційних керівників мати у підпорядкуванні «ненадійні», «важкокеровані» добровольчі підрозділи, несвідоме ставлення керівників добровольчих формувань до питань, що створюють майбутні соціально-правові гарантії складу добровольчого формування, неусвідомлення правових наслідків

неузгодження власного адміністративно-правового положення в умовах бойових дій самими добровольцями тощо [209, с. 85]. З огляду на це під сумнів ставиться не лише можливість реалізації добровольцями свого конституційного права на соціальний захист, а й виникає загроза кримінальних репресій щодо них у їхніх державах (у разі, якщо ними виступають іноземці).

Останнім та водночас невід'ємним елементом будь-якого складу кримінального правопорушення є його суб'єктивна сторона, яка розглядається як внутрішня сторона складу кримінального правопорушення, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості й волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків [196, с. 148; 122, с. 173; 348, с. 141]. Основна роль суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення зводиться до того, що вона спрямовує та координує об'єктивну сторону посягання, впливає на вирішення питань щодо кримінально-правової кваліфікації, оскільки виконує функцію розмежування складів кримінальних правопорушень і дає змогу відмежувати протиправну поведінку від невинно заподіяної шкоди. У кримінально-правовій літературі зазначається, що найбільші труднощі виникають під час аналізу конкретних складів кримінальних правопорушень у зв'язку з установленням суб'єктивної сторони, доведення якої в будь-якому випадку не так і не настільки надійно, як встановлення об'єктивних властивостей і характеристик кримінального правопорушення, що породжує велику частину помилок, які допускаються у правозастосовній діяльності [32, с. 176].

Суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення утворюють три елементи: вина (є основною ознакою), мотив і мета (факультативні ознаки, які можуть стати обов'язковими в разі, якщо законодавець безпосередньо їх відобразить у диспозиції статті КК України). Вина, як психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, а також її наслідків, виражене у формі умислу або необережності, може бути безпосередньо вказана у

кримінально-правовій нормі, встановлюватися завдяки викладу диспозиції статті в тексті КК України або впливати з аналізу ознак складу кримінального правопорушення [148, с. 143–144; 11, с. 151].

Законодавець, з'ясовуючи умисел, використовує зміст інтелектуального (усвідомлення суспільної небезпеки вчинюваних дій; передбачення настання суспільно небезпечних наслідків і причинного зв'язку між діянням і такими наслідками) і вольового (бажанням особи настання суспільно небезпечних наслідків або припущенням їх настання) елементів психіки [196, с. 151–152]. З огляду на це доцільно зупинитись на аналізі ознак, які характеризують психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння і його наслідків. Водночас зміст інтелектуального та вольового моментів умислу є різним у матеріальних і формальних складах кримінальних правопорушень.

Слід зазначити, що розглядувані злочини зазвичай описані як такі, що мають формальний чи усічений (екстраусічений) склад (виняток становить ч. 3 ст. 110, ч. 3, 4 ст. 110², чч. 3 ст. 447 КК України). У теорії кримінального права побутує думка, що злочини з формальним складом можуть вчинятися виключно з прямим умислом, а формула для визнання вини є такою: особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер вчинюваної дії й хотіла її вчинити [35, с. 74; 278, с. 97; 15, с. 49; 370, с. 358]. Отже, в такому разі вольова ознака умислу зводиться до бажання суб'єкта вчинити один зі злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави.

Тимчасом така позиція не є єдиною: висловлюються міркування, що у злочинах із формальним складом вина має вияв у психічному ставленні не тільки до дій, а й до наслідків, що безпосередньо впливає з аналізу ст. 23 КК України [196, с. 140; 284, с. 147; 184, с. 124]. Незважаючи на те, що у злочинах із формальним складом суспільно небезпечні наслідки «виведені за його межі», особа в будь-якому разі оцінює не лише суспільну небезпеку своїх дій, а й наслідки, що можуть настати, оскільки безнаслідкових злочинів

не буває. Скажімо, здійснюючи посягання на територіальну цілісність і недоторканність держави шляхом розв'язання агресивної війни чи воєнного конфлікту, винний не лише усвідомлює злочинність своїх дій, але й передбачає суспільно небезпечні наслідки та прагне їх настання (наприклад, щодо анексії території іншої держави). З огляду на це, визначення ставлення особи до злочинних наслідків є обов'язковим у кожному конкретному випадку.

Наявність формального складу злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави, не вважається основним аргументом на користь твердження, що такі злочини вчиняються з умисною формою вини. Вирішуючи питання про обов'язкові ознаки суб'єктивної сторони складів злочинів, які регламентують кримінальну відповідальність за прояви сепаратизму, насамперед потрібно наголосити, що в одних диспозиціях статей законодавець прямо зазначає про умисний характер злочинних дій (ч. 1 ст. 110, ст. 111 КК України), в інших – умисна форма вини впливає з його мети, що свідчить про цілеспрямований характер дій (ч. 1 ст. 109, ч. 2 ст. 110², п. 1 примітки до ст. 447 – насильницька зміна чи повалення конституційного ладу; ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 110² – зміна меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України; ст. 111 – шкода територіальній цілісності; п.1 примітки до ст. 447 – порушення територіальної цілісності). Окрім того, на умисну форму вини вказує насильницький спосіб зміни чи повалення конституційного ладу у складах злочинів, передбачених ст. 109 та чч. 1, 2, 3 ст. 447 КК України. Лише в ст. 436 та ст. 437 КК України не вказано про форму вини відповідних посягань.

Інтелектуальний момент умислу полягає у тому, що винний усвідомлює, що вчиняє злочини проти національної безпеки держави (посягає на суспільні відносини, які забезпечують охорону територіальної цілісності та недоторканності держави, а також її територіальний устрій), що робить таке посягання через умисні дії, вчинені з метою зміни меж території (ст. 110 КК України), пропаганди війни (ст. 436 КК України) чи

використання найманців у збройних конфліктах (ст. 447 КК України). Особа також розуміє, що її дії становлять загрозу не лише для окремої особи чи групи осіб, а створюють небезпеку життєво важливим інтересам громадян, суспільства і держави. Приміром, особа усвідомлює, що сприяння в організації та проведенні так званого «загальнокримського референдуму» з питань входження АРК до РФ вважається посяганням на територіальну цілісність України, наслідком якого є відторгнення частини території держави.

Зрештою, інтелектуальний момент умислу передбачає також усвідомлення особою того, що на ній лежить обов'язок захисту незалежності й територіальної цілісності України. Нехтуючи ним, особа зраджує інтереси держави, створюючи, насамперед, загрозу політичній та військовій сферам, що стосується власне територіальних питань, а також міждержавним відносинам, які забезпечують територіальну цілісність і недоторканність від посягань іноземних держав. Таким чином, якщо особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння – розуміє, що вона здійснює посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави, то нема сенсу заперечувати, що вона діє з прямим умислом, адже припустити, що вона не бажала заподіяти шкоду національній безпеці держави, – навряд чи можливо. Показово, що за результатами проведеного анкетування 93,5 % респондентів вважають, що аналізовані посягання вчиняються виключно з прямим умислом, натомість 6,5% переконані, що може мати місце як прямий, так і непрямий умисел (ДОДАТОК А, Б).

А. М. Орлеан зазначає, що, усвідомлюючи фактичну та соціальну сторону своєї поведінки, суб'єкт усвідомлює її шкідливість для охоронюваних законом суспільних цінностей, благ та інтересів. Отож відображення у психіці суб'єкта шкідливості його діянь є усвідомленням їх суспільної небезпечності [274, с. 139]. Йдеться про те, що суб'єкт мусить розуміти, що його дії з боку суспільства засуджуються та оцінюються як суспільно небезпечні. У теорії кримінального права побутує думка, що усвідомлення суспільно небезпечного характеру дій відбувається зазвичай за

умови розуміння суб'єктом їхньої протиправності. Однак у цьому разі не йдеться про обізнаність злочинця щодо існування тієї чи іншої кримінально-правової норми, оскільки незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності [184, с. 128]. Скажімо, особі не обов'язково розуміти, що, вчиняючи дії з метою відторгнення частини території від держави, вона в такий спосіб порушує приписи Конституції України чи норми міжнародного права. Однак обов'язковим є розуміння того, що такі дії є злочинними та суперечать букві закону, а отже, є кримінально караними. Приміром, найманець усвідомлює, що перебуває «поза законом», оскільки його «діяльність» є формою зовнішнього втручання у внутрішні справи держави з метою особистої наживи. Тому він не має права на статус комбатанта чи військовополоненого. Зважаючи на це, розглядувані злочини переважно описані як такі, що мають формальний чи усічений (екстраусічений) склад, вольовий момент умислу характеризується бажанням особи вчинити певне діяння на шкоду територіальній цілісності та недоторканності держави, а також її територіальному устрою.

Окремі види аналізованих посягань сконструйовані як злочини з матеріальним складом, об'єктивна сторона яких передбачає суспільно небезпечні наслідки у виді загибелі людей або інших тяжких наслідків (ч. 3 ст. 110), значної майнової шкоди, (ч. 3 ст. 110²), інших тяжких наслідків (ч. 4 ст. 110²), загибелі людини (ч. 3 ст. 447). З огляду на це виникає потреба з'ясування ставлення винної особи до заподіяння відповідної шкоди. Аналіз об'єктивної сторони зазначених складів злочинів дає змогу стверджувати, що психічне ставлення до зазначених суспільно небезпечних наслідків може характеризуватися як умислом, так і необережністю. Скажімо, у випадку загибелі військовослужбовців у зв'язку зі здійсненням обстрілів сепаратистами з установки «Град» у бік місця розташування блокпоста, де перебували загиблі, ставлення винних до таких наслідків характеризується виключно умисною формою вини. Окрім того, винний, здійснюючи посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також

територіальний устрій держави, може і не передбачати можливості настання наслідків у виді загибелі людей чи інших тяжких наслідків, або ж, передбачаючи їх настання, легковажно сподіватися на їх відвернення. Така ситуація може бути в разі обстрілу нежитлової зони, внаслідок чого гине мирний житель, який випадково там опинився.

О. Ф. Бантишев та О. В. Шамара зазначають, що ставлення до наслідків, передбачених ч. 3 ст. 110 КК України, може бути тільки необережним, оскільки наявність умислу призводить до кваліфікації за сукупністю злочинів [17, с. 87]. Така позиція не є безапеляційною, адже поняття «інші тяжкі наслідки» недоречно зводити лише до фізичної шкоди. Зокрема, під іншими тяжкими наслідками у складі злочину, передбаченого ч. 3 ст. 110 КК України, слід також розуміти фактичну втрату частини території України. Така позиція підтверджується судовою практикою України. Приміром, за вироком Луцького міськрайонного суду Волинської області від 23 липня 2016 р. особу було визнано винуватою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 110 КК України. Дії винного за попередньою змовою з іншими особами призвели до анексії РФ АРК Крим та м. Севастополя, тобто спричинили тяжкі наслідки у виді втрати частини території держави. Згідно з вироком суду, ставлення засудженого до заподіяних наслідків характеризується прямим умислом. Його навіть було нагороджено медаллю міністерства оборони РФ «За повернення Криму» [74].

Видається, що у разі умисного заподіяння фізичної шкоди здоров'ю внаслідок проявів сепаратизму кваліфікація за сукупністю не потрібна. Ключ для розв'язання цього питання криється у санкціях ч. 3 ст. 110 та ч. 3 ст. 447 КК України, якими передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі (ч. 3 ст. 110 КК України). Таким чином, зважаючи на санкції відповідних статей, відпадає потреба додаткової кваліфікації у випадку загибелі людей внаслідок проявів сепаратизму, позаяк вони «поглинають» санкції про умисне вбивство або є з ними співрозмірними.

В. І. Кучер наголошує, що об'єктивна сторона складу злочину не має чіткого розмежування зі суб'єктивною, оскільки поділ злочинного діяння на зовнішнє і внутрішнє є умовним. Насправді зміст об'єктивної сторони становить її суб'єктивну сторону [213, с. 76]. Така позиція є справедливою, водночас нерідко, незважаючи на наявність видимих ознак злочину, складно визначити, чи умислом винного охоплювалось бажання здійснити посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави. Наприклад, інструктор, навчаючи тактики ведення бойових дій у різних умовах, помилково вважає, що тренує працівників приватних охоронних компаній чи добровольців, натомість насправді відбувається навчання найманців. Направду не виключені випадки, коли у діях, які зовні підпадають під об'єктивну сторону фінансування сепаратизму, відсутні ознаки суб'єктивної сторони відповідного складу злочину. Скажімо, підприємці, які живуть та мають бізнес на тимчасово окупованих територіях, іноді змушені надавати фінансове чи матеріальне забезпечення сепаратистам із метою запобігання спричиненню шкоди їм, їхнім близьким або ж для того, щоби зберегти свій бізнес. У зв'язку з цим виникає запитання, чи підпадатимуть їхні дії під ознаки складу злочину, передбаченого ст. 110² КК України. Власне це питання треба розглядати у двох аспектах. Якщо особа добровільно без будь-якого примусу здійснює фінансування сепаратизму для того, аби убезпечити себе від загрози припинення підприємницької діяльності, в такому разі відсутній факт вимушеності надання таких коштів, оскільки особа свідомо робить крок на шкоду територіальній цілісності та недоторканності держави чи її територіальному устрою, що свідчить про наявність ознак складу злочину, передбаченого ст. 110² КК України. З іншого боку, якщо вона фактично діє не з власної волі, а під психічним примусом фінансує сепаратистів (погроза розправи над нею чи її близькими), то в такому разі взагалі немає підстави для притягнення до кримінальної відповідальності.

Додатковими ознаками суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення вважаються мотив і мета, які є лише в умисних

кримінальних правопорушеннях. Власне мотив відповідає на запитання, що спонукає людину до руху, а мета – куди спрямовано її рух [443, с. 45]. Аналіз складів злочинів, які регламентують кримінальну відповідальність за прояви сепаратизму, засвідчує, що мета виступає обов'язковою ознакою складів злочинів, передбачених ст. 109 (насильницька зміна чи повалення конституційного ладу, зокрема територіального устрою держави), ст. 110 (зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України), ч. 4 ст. 447 (одержання будь-якої особистої вигоди) КК України. Окрім того, в деяких диспозиціях статей, які мають забезпечувати кримінально-правову охорону територіальної цілісності і недоторканності держави, а також її територіального устрою, містяться формулювання «на шкоду територіальній цілісності та недоторканності» (ч. 1 ст. 111 КК України), «спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу... чи порушення територіальної цілісності» (ч. 1 ст. 447 КК України), що вочевидь засвідчує суб'єктивну спрямованість дій винного.

У теорії кримінального права дискусійною є позиція щодо того, скільком формам об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ст.ст. 109 та 110 КК України, притаманна спеціальна мета. З цього приводу можна виокремити два підходи. Власне представники першого вважають, що кожна з дій, про які йдеться в ст. 109 та ст. 110 КК України, передбачає наявність спеціальної мети (ст. 110 – зміна меж території або державного кордону України; ст. 109 – насильницька зміна чи повалення конституційного ладу, зокрема територіального устрою) [17, с. 161; 133, с. 14; 244, с. 77–78], ігнорування якої може спричиняти притягнення громадян до кримінальної відповідальності за інакодумство, безвідповідальну балаканину як за злочин проти основ національної безпеки України [17, с. 161].

Натомість представники другого підходу переконані, що для публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу (або зміни меж території чи державного кордону України), а також для

розповсюдження матеріалів зі закликами до вчинення таких дій не є обов'язковою спеціальна мета [220, с. 140; 442, с. 228; 351, с. 170; 454, с. 367], оскільки характер суспільної небезпечності таких дій визначається тим, що вони створюють можливість заподіяння відповідної шкоди іншими особами внаслідок впливу на них [351, с. 170–171]. Доеднуючись до представників другого підходу, зазначимо, що такий висновок передусім випливає зі законодавчого формулювання аналізованих складів злочинів. Окрім того, аналіз судової практики України демонструє непоодинокі випадки притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110 КК України, у формі розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення певних злочинних дій без наявності спеціальної злочинної мети [99; 107]. Так, вироком Новозаводського районного суду м. Чернігова від 27 червня 2017 р. особу було засуджено за ч. 2 ст. 109 та ч.1 ст.110 КК України за те, що розповсюдив текстову публікацію «Наш дім ОСОБА_4», водночас «шкодує, що так сталось, запевняє, що він патріот України, розповсюджував, оскільки не мав роботи» [82].

Що ж стосується мотиву вчинення злочину, то він виокремлений законодавцем як обов'язкова ознака лише у складі злочину, передбаченому ч. 3 ст. 110² КК України (корисливий). У всіх інших нормах про сепаратизм ці мотиви можуть бути різними (помста, ненависть до влади, користь, ідеологічні спонування тощо), а отже на кваліфікацію не впливають. Водночас вони враховуються при встановленні міри покарання, оскільки можуть належати до обставин, які пом'якшують чи обтяжують покарання (наприклад, вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої належності).

У попередніх підрозділах наголошено, що окремі склади злочинів за ознаками об'єктивної сторони збігаються, передусім посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України) та планування, підготовка, розв'язування й ведення агресивної війни (ч. 1 ст. 437 КК України). Окрім того, за цими ж ознаками доволі часто збігаються

такі склади злочинів, як «найманство» (ч. 4 ст. 447 КК України) та «створення терористичної групи чи терористичної організації» (ч. 1 ст. 258³ КК України), а також «створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» (ч. 4 ст. 260 КК України). Не викликає заперечень той факт, що у конфлікті на Донбасі на боці так званих «народних республік» в рядах бойовиків воюють найманці з різних держав світу. Водночас у єдиному державному реєстрі судових рішень не знайдено жодного вироку в такій справі. Це зумовлено тим, що існує складність у встановленні ознак суб'єктивної сторони складу найманства, зокрема в частині доведення мети одержання будь-якої особистої вигоди. З огляду на це правозастосовні органи відверто уникають застосування ст. 447 КК України. Прикладом слугує вирок Печерського районного суду м. Києва від 25 січня 2017 р., відповідно до якого уродженця м. Сан-Паулу Федеративної Республіки Бразилія за активну участь у збройному протистоянні зі Збройними Силами України у зоні проведення антитерористичної операції на боці самопроголошених «ДНР» та «ЛНР» було визнано винуватим у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 258³, ч. 2 ст. 260 КК України. Зі слів засудженого, він отримав відеоповідомлення про те, що народу України потрібна допомога, та, будучи введеним на той час в оману ЗМІ, прибув до Луганської області, де вступив до «Першого козацького полку Всевеликого Війська Донського ім. М. Платова» і брав участь у бойових діях у районі населених пунктів Вергулівка, Первомайське, Горлівка, Старобешеве, Дебальцеве, в боях під Донецьким аеропортом [88]. Така кваліфікація дій винного є справедливою, оскільки суду не надано доказів, які би свідчили, що громадянин Федеративної Республіки Бразилія брав участь у воєнних діях з метою одержання будь-якої особистої вигоди. У іншому разі такі дії суб'єкта отримали б також кримінально-правову оцінку за ч. 4 ст. 447 КК України.

Потрібно проаналізувати кваліфікуючі суб'єктивні ознаки складів злочинів про сепаратизм, які власне підкреслюють умисний характер вини особи. Ними є дії, вчинені: а) повторно (ч. 3 ст. 109, ч. 2 ст. 110, ч. 3 ст. 110²

КК України); б) організованою групою (ч. 3 ст. 109, ч. 4 ст. 110² КК України); в) за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 110, ч. 3 ст. 110² КК України). Окремі кваліфікуючі ознаки (вчинення злочину з корисливих мотивів (ч. 3 ст. 110² КК України)) вже було піддано аналізу. Розглянемо кожен з них детальніше.

За ч.1 ст. 32 КК України, повторністю кримінальних правопорушень визнається вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини цього Кодексу. Втім, у ч. 2 та ч. 4 цієї ж статті наводяться випадки, коли повторності немає, зокрема: при вчиненні продовжуваного кримінального правопорушення, який складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним кримінально протиправним наміром, а також тоді, коли за раніше вчинене кримінальне правопорушення особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, або якщо судимість за це кримінальне правопорушення було погашено або знято, а також після відбуття покарання за вчинення кримінального проступку. З огляду на перелічене, наприклад, для визнання повторності публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 3 ст. 109 КК України) недоречно керуватися встановленням лише одного факту повторення вчинення такого ж злочину.

Іншим кваліфікованим видом злочинів, передбачених ч. 3 ст. 109, ч. 4 ст. 110² КК України, є їх учинення організованою групою. Так, у ч. 3 ст. 28 КК України вказано, що кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (троє і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке угруповання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. У кримінально-правовій літературі наголошено, що спільна злочинна діяльність

у всіх випадках підвищує суспільну небезпеку діяння, порівняно зі злочином, учиненим самотійно однією особою. Окреслений стан речей пояснюється тим, що за таких умов послаблюється вплив стримуючих чинників поведінки, зростає готовність винних до вчинення тяжких злочинів і застосування дедалі зухваліших способів [348, с. 152]. Утім науковці неодноразово висловлювали сумніви у доцільності використання юридичної конструкції «організована група» у кримінальному законодавстві України. Свою позицію обґрунтовують тим, що це поняття не має формалізованих критеріїв, оскільки вони багато в чому збігаються за ознаками як з групою осіб, котрі діють за попередньою змовою, так і зі злочинною організацією [147, с. 10; 169, с. 556–557]. Не вдаючись у дискусії з цього приводу, зазначимо, що наявність відповідної кваліфікуючої ознаки є виправданою, оскільки організована група характеризується стійкістю об'єднання (стабільністю її складу та узгодженістю дій співучасників), високим рівнем організованості та ретельною підготовкою злочинів. Закріплення у ст. 109 та ст. 110² КК України цього кваліфікованого виду злочину відповідає реаліям сьогодення, позаяк, скажімо, вчинення публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, як правило, вимагає залучення співучасників (те ж саме можна сказати і про фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території чи державного кордону України). Ним, передусім, є організатор, який виявляє ініціативу у підготовці злочину та здійснює керівництво процесом. Водночас відбувається тривала і ретельна підготовка до вчинення злочину. Кожен із учасників знає свої обов'язки, оскільки ролі чітко розподілені. Приміром, якимись співучасниками розробляється підготовка тексту для здійснення публічних закликів, іншими – способи його реалізації, рештою – засоби вчинення злочину (технічні, транспортні тощо).

Наступним кваліфікованим видом злочинів, передбачених ч. 2 ст. 110, ч. 3 ст. 110² КК України, є їх учинення за попередньою змовою групою осіб

(якщо його спільно вчинили декілька осіб (двоє або більше), котрі заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення (ч. 2 ст. 28 КК України). Підвищений ступінь суспільної небезпеки вчинення аналізованого посягання полягає в тому, що внаслідок поєднання зусиль кількох співучасників створюється «більш надійний злочинний механізм» спричинення шкоди об'єкту посягання.

У науковій літературі не простежується єдиного підходу до розуміння поняття «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб», бо одні автори розглядають це поняття як співвиконавство [2, с. 117], натомість другі вважають, що відповідна форма співучасті припускає можливість розподілу ролей між співучасниками [7, с. 18; 265, с. 49]. У постановах Пленуму Верховного Суду України також не надано однозначної відповіді на поставлене питання, оскільки в одних випадках передбачається можливість розподілу ролей між співучасниками [332], в інших – кожна з осіб незалежно від того, яку роль вона виконувала, підлягає кримінальній відповідальності як співвиконавець [334]. Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду з цього приводу зазначив, що домовитися про спільне вчинення злочину заздалегідь означає дійти згоди щодо його скоєння до моменту виконання його об'єктивної сторони. Учасники вчинення злочину такою групою діють як співвиконавці. При цьому можливий технічний розподіл функцій, за якого кожен співучасник виконує певну роль [266, с.24].

Видається, що аналізовану кваліфікуючу ознаку все ж слід розглядати крізь призму співвиконавства двох або більше осіб. У цьому руслі слушними є міркування В. О. Навроцького, що у групі, яка вчиняє злочин за попередньою змовою, кожен її учасник відповідає як виконавець, незалежно від характеру виконуваної в спільному злочині ролі [255, с. 403].

Таким чином, аналіз суб'єктивних ознак складів злочинів про сепаратизм дає підстави зробити висновок, що посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави можуть вчинятися як загальним, так і спеціальним суб'єктом. Для таких злочинів

характерна умисна форма вини у виді прямого умислу, про що свідчить законодавчий спосіб описання суспільно небезпечних діянь. Лише у тих складах злочинів, об'єктивна сторона яких передбачає суспільно небезпечні наслідки (ч. 3 ст. 110², ч. 4 ст. 110², ч. 3 ст. 447), психічне ставлення до них може характеризуватися як умислом, так і необережністю.

Висновки до другого розділу

1. Констатовано, що злочини Розділу I (ст.ст. 109, 110, 110², 111) посягають на різні об'єкти, з-поміж яких вирізняються власне територіальна цілісність та недоторканність України, а також територіальний устрій держави. Те саме стосується і злочинів, передбачених ст. ст. 436, 437, 447 КК України, які законодавцем віднесено до переліку таких, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок. Доведено, що у цій групі злочинів присутній так би мовити «іноземний елемент», оскільки вони пов'язані зі сучасним міжнародним кримінальним правом і посягають на відносини миру між державами, а отже, й на національну безпеку держави.

Обґрунтовано, що видовим об'єктом складів злочинів, передбачених ст.ст. 110, 110², 111, 436, 437, 447 КК України, є внутрішньодержавні та міждержавні суспільні відносини щодо охорони територіальної цілісності та недоторканності держави. Видовим об'єктом складів злочинів, визначених ст.ст. 109, 110² КК України, є внутрішньодержавні суспільні відносини щодо охорони територіального устрою держави.

Доведено, що порядок зміни державної території може мати не лише незаконний характер, що є кримінально караним, а й бути законним (цесія, плебісцит, ад'юдикація, обмін територіями, відновлення історичних прав на територію, покарання держави за агресію, компенсація за передану територію, самовизначення націй і народів, зміна русел прикордонних річок).

2. Вивчено зміст загальних та спеціальних ознак суб'єкта аналізованих складів злочинів та констатовано, що заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб не можуть застосовуватись за вчинення фізичними особами злочинів, які передбачені у ст. 110² та ст. 111 КК України. Обґрунтовано необхідність включити у ст. 96³ КК України склад злочину, визначений ст. 110² КК України, з огляду на те, що фінансування сепаратизму може здійснюватись фізичною особою від імені та в інтересах юридичної особи.

Встановлено, що особи, винні у вчиненні одного зі злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110, 110², 436, 437, ч.1 ст. 447 КК України, зазвичай, можуть притягатися до кримінальної відповідальності за загальним правилом (після досягнення шістнадцятирічного віку). Однак, зважаючи на специфіку деяких посягань (ч.1 ст. 447, ст. 111, ч 3. ст. 447 КК України), видається постає можливість усвідомлення фактичного характеру злочинного діяння та його протиправності у віці шістнадцяти років.

Відмежовано поняття «найманець» від поняття «доброволець» (статус добровольця офіційно легітимізовано державою, на стороні якої він воює, і вона несе відповідальність за таку особу; доброволець передусім керується ідеологічними чи моральними почуттями, на противагу йому у найманця є лише бажання особистої наживи).

Обґрунтовано, що суб'єктивна сторона переважної більшості проявів сепаратизму характеризується прямим умислом (винний усвідомлює, що вчиняє злочини проти національної безпеки держави (посягає на суспільні відносини, які забезпечують охорону територіальної цілісності та недоторканності держави, а також її територіальний устрій); особа також розуміє, що її дії становлять загрозу не лише для окремої особи чи групи осіб, а створюють небезпеку життєво важливим інтересам громадян, суспільства та держави). Інтелектуальний момент умислу передбачає також усвідомлення особою того, що на ній лежить обов'язок захисту незалежності й територіальної цілісності України. Нехтуючи ним, особа зраджує інтереси

держави, створюючи, насамперед, загрозу політичній та військовій сферам, що стосується власне територіальних питань, а також міждержавним відносинам, які забезпечують територіальну цілісність і недоторканність від посягань іноземних держав.

Здобуто переконливі аргументи на користь того, що, обов'язковою ознакою складів злочинів, які регламентують кримінальну відповідальність за прояви сепаратизму (ст.ст. 109, 110, ч. 4 ст. 447 КК України), виступає мета. Окрім того, в деяких диспозиціях статей, які покликані забезпечувати кримінально-правову охорону територіальної цілісності і недоторканності держави, а також її територіального устрою, містяться формулювання «на шкоду територіальній цілісності та недоторканності» (ч. 1 ст. 111 КК України), «спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу... чи порушення територіальної цілісності» (ч. 1 ст. 447 КК України), що вочевидь визначає суб'єктивну спрямованість дій винного.

Констатовано, що мотив виокремлений законодавцем як обов'язкова ознака лише у складі злочину, передбаченого ч. 3 ст. 110² КК України. У всіх інших нормах про сепаратизм ці мотиви можуть бути різними: помста, ненависть до влади, користь, ідеологічна спонука тощо, а отже на кваліфікацію вони не впливають.

РОЗДІЛ 3 КАРАНІСТЬ ТА ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ПРО СЕПАРАТИЗМ

3.1 Караність сепаратизму за Кримінальним кодексом України

Кожен факт учинення кримінального правопорушення передбачає відповідну реакцію з боку держави, що є необхідною умовою забезпечення реалізації правових норм та запобігання їх порушенням у майбутньому. Наслідки вчинення того чи іншого посягання визначаються у кримінально-правовій санкції [259, с. 113], яка становить законодавчу оцінку небезпечності діяння, що передбачене в конкретній нормі [160, с. 19], а також відображає позитивні та негативні аспекти діяльності зі соціального конструювання у правовій сфері, досягнення та невдачі законодавця, оскільки вона є її кінцевим результатом [275, с. 2]. Таким чином аналіз караності за вчинення кримінальних правопорушень, зокрема тих, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави, має важливе значення, оскільки надає можливість дослідити вид і розмір покарання, його справедливість та ефективність.

Питання щодо караності сепаратизму за КК України доречно розглядати поетапно:

- 1) встановити ступінь тяжкості аналізованих злочинів, з'ясувати види покарань, а також обґрунтованість визначення їх меж;
- 2) розглянути співвідношення покарання за сепаратизм та інші однотипні злочини.

Найперше потрібно визначити належність учиненого злочину до певної категорії тяжкості, що зумовлює потребу врахування його характеру (якісна характеристика суспільної небезпеки, яка визначається передусім важливістю суспільних відносин, на які посягає злочин) та ступеня

суспільної небезпеки (спосіб учинення злочину, форма вини, мотив і мета, характер і ступінь тяжкості наслідків тощо). Про це, зокрема, йдеться у Постанові Пленуму ВСУ «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 № 7, де у п. 3 зазначено, що визначення ступеня тяжкості злочинів здійснюється із врахуванням положень ст. 12 КК України, а також особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення [326].

Із положень ст. 12 КК України випливає, що за ступенем суспільної небезпеки прояви сепаратизму є нетяжкими злочинами (чч. 2, 3 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 110², ст. 436 КК України), тяжкими (ч. 1 ст. 109, ч. 2 ст. 110, чч. 2, 3, 4 ст. 110², чч. 1, 4 ст. 447 КК України) та особливо тяжкими (ч. 3 ст. 110, ч. 1 ст. 111, ст. 437, чч. 2, 3 ст. 447 КК України). Натомість таких видів посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіального устрою держави, які б самі собою становили кримінальні проступки, у КК України не передбачено. Такий стан речей можна пояснити тим, що захищеність території є однією з умов розвитку держави та суспільства загалом. Інакше кажучи, прояви сепаратизму виступають як внутрішні та зовнішні загрози у всіх сферах функціонування держави, що підривають не лише забезпечення її сталого розвитку, а й умови реалізації конституційних прав і свобод людини. З огляду на це вони характеризуються високим ступенем суспільної небезпеки.

В подальшому необхідно визначити види покарань, а також обґрунтованість установлення їх меж. Відразу наголосимо, що за прояви сепаратизму зазвичай встановлені покарання, які передбачають ізоляцію від суспільства (ч. 1 ст. 109, ст. 110, ст. 110², ст. 111, ст. 437, ст. 447 КК України), що вкотре підкреслює важливість об'єкта кримінально-правової охорони. Лише в окремих статтях як альтернатива покаранню у виді позбавлення волі за сепаратизм передбачено обмеження волі (чч. 2, 3 ст. 109 КК України), виправні роботи або арешт (ст. 436 КК України). Окрім того, законодавець щодо осіб, які визнані винними за вчинення одного зі злочинів, що посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій

держави, передбачає можливість застосування декількох покарань одночасно, тобто окрім основного – ще й додаткове, а саме: позбавлення волі з конфіскацією майна (ст. 109, ч. 1, 2 ст. 110, ст. 111, ч. 2 ст. 447 КК України), позбавлення волі або довічне позбавлення волі з конфіскацією майна (ч. 3 ст. 110, ч. 3 ст. 447 КК України), позбавлення волі з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та з конфіскацією майна (ст. 110² КК України).

У теорії кримінального права санкції класифікують за такими критеріями: за наявністю чи відсутністю додаткових покарань (прості та кумулятивні); за можливістю обрання судом покарання (абсолютно визначені та відносно визначені); за кількістю основних видів покарань (одиничні та альтернативні) [13, с. 180–181; 404, с. 125]. Отож із аналізу санкцій статей за прояви сепаратизму констатуємо, що вони є простими, тобто такими, які містять лише основне покарання без наявності додаткових покарань (ст. 436, ст. 437, чч. 1, 4 ст. 447 КК України), кумулятивними, які поряд з основним покаранням передбачають ще й додаткове (ст.ст. 109, 110, 110², 111, чч. 2, 3 ст. 447 КК України), одиничними, які містять лише одне основне покарання, що виключає можливість суду обрати інший вид покарання (ч. 1 ст. 109, чч. 1, 2 ст. 110, ст. 110², ст. 111, ст. 437, чч. 1, 2, 4 ст. 447 КК України), альтернативними, тобто такими, які містять вказівку на два або більше видів основних покарань (чч. 2, 3 ст. 109, ст. 436, ч. 3 ст. 447 КК України) та відносно визначеними, у яких передбачено покарання із визначенням його мінімальної та максимальної (або лише максимальної) межі покарання (ст. 109, чч. 1, 2 ст. 110, ст. 110², ст. 111, ст. 436, ст. 437, чч. 1, 2, 4 ст. 447 КК України).

При побудові санкцій кримінально-правових норм законодавець має керуватися певними принципами та дотримуватися низки обов'язкових вимог, яких висувається чимало [164, с. 37]. З огляду на це, вирішуючи питання щодо обґрунтованості визначення меж покарання за прояви сепаратизму, доцільно вдатися до правил конструювання кримінально-

правових санкцій, що надасть змогу простежити неточності чи прорахунки законодавця в цій частині, а також визначити, чи встановлені санкціями аналізованих статей КК України види й розміри покарань враховують характер і ступінь суспільної небезпечності діяння.

Щодо більшості злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави, як засіб диференціації кримінальної відповідальності та покарання, законодавець використовує кваліфікуючі та (чи) особливо кваліфікуючі ознаки, що, порівняно з основним складом злочину, суттєво підвищує рівень суспільної небезпечності злочину. Зважаючи на це, видається закономірним, що в такому випадку покарання повинно лише посилюватись. Водночас як виняток у такому випадку може бути наявність самостійних складів злочинів, які, так би мовити, є незалежними одне від одного (ч. 1 та ч. 2 ст. 109, ч. 1 та ч. 2 ст. 110², ч. 3 та ч. 4 ст. 447 КК України), а тому конструкції санкцій у цьому разі є обґрунтованими.

Власне одним із правил конструювання кримінально-правових санкцій є таке: «драбина» санкцій за основний, кваліфікований та особливо кваліфікований склади злочину повинна залежати від особливостей конкретного складу злочину. При цьому максимальний розмір покарання за злочин із основним складом одночасно може бути й мінімальним розміром покарання за злочин із кваліфікованим складом [165, с. 140; 217, с. 246; 164, с. 41; 129, с. 36].

Аналіз санкцій статей, які регламентують кримінальну відповідальність за прояви сепаратизму, дає підстави для висновків, що це правило законодавець врахував при побудові санкцій ст. 110 (ч. 1 – від трьох до п'яти років; ч. 2 – від п'яти до десяти років; ч. 3 – від десяти до п'ятнадцяти років) та ст. 110² (ч. 1 – від трьох до п'яти років; ч. 2 – від п'яти до семи років) КК України.

Утім в інших випадках наведену вимогу законодавцем порушено. Прикладом слугує санкція ст. 437 КК України. Так, за дії, які полягають у плануванні, підготовці або розв'язуванні агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій,

передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років позбавлення волі. Натомість за ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій таким покаранням є позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Схожа ситуація простежується і в санкції статті 447 (ч. 1 – від п'яти до десяти років; ч. 2 – від семи до дванадцяти років; ч. 3 – від десяти до п'ятнадцяти років) КК України. Такий стан речей є свідченням невдалої побудови санкцій, оскільки не повністю дотримано логіки окремих розмірів покарання. З огляду на це не слід виключати можливість призначення судом за вчинення менш тяжкого злочину однакового або більш суворого покарання, ніж за тяжкий злочин.

Наступним правилом побудови кримінально-правових санкцій є положення, відповідно до якого введення додаткових покарань необхідно проводити за схемою: санкція без додаткового покарання (ч.1), санкція з факультативним додатковим покаранням (ч.2), санкція з імперативним додатковим покаранням (ч. 3) [217, с. 234–236]. Це правило не було враховано законодавцем при конструюванні санкцій аналізованих статей, оскільки в окремих випадках, як і в основному, так і в кваліфікованому та особливо кваліфікованому складах злочинів передбачено додаткові покарання у виді конфіскації майна (чч. 2, 3 ст. 109, ст. 110, ст. 110², чч. 2, 3 ст. 447 КК України) та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 110² КК України). Втім, видається, це правило не слід вважати універсальним, оскільки закономірно, що воно може не «спрацьовувати» у тих злочинах, які характеризуються підвищеним ступенем суспільної небезпеки, де вже в основному складі злочину передбачено безальтернативне покарання у виді позбавлення волі. Водночас доводиться констатувати, що встановлення додаткового покарання у виді конфіскації майна не у всіх випадках є виправданим кроком законодавця, оскільки суперечить положенням Загальної частини КК України. Зокрема, у ч. 2 ст. 58 КК України вказується, що конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ

національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості. Водночас чч. 2, 3 ст. 447 «Найманство» КК України не підпадає під цю категорію, що є свідченням порушення законодавчих правил встановлення покарання.

Ще одним правилом побудови санкцій кримінально-правових норм є положення, відповідно до якого санкції норм, які передбачають однорідні за характером і ступенем суспільної небезпеки діяння, мають бути узгоджені [129, с. 32; 436, с. 93; 440, с. 99]. Зокрема, аналізуючи види та міри покарання за прояви сепаратизму, є підстави вважати, що санкції окремих кримінально-правових норм не відповідають типовій суспільній небезпеці злочину, що свідчить про невваженість караності таких діянь. Приміром, простежуються, м'яко кажучи, неточності у конструюванні санкцій за злочини, передбачені ч. 2 ст. 109 та ч. 1 ст. 110 КК України. Якщо здійснювати їх порівняння, то виходить, що за публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, зокрема територіального устрою, передбачено менш суворе покарання (ч. 2 ст. 109 – обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк з конфіскацією майна або без неї), аніж за публічні заклики до вчинення дій з метою зміни меж території або державного кордону України (ч. 1 ст. 110 – позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією майна або без неї). Такий стан речей не можна назвати виправданим, оскільки, відповідно до санкцій аналізованих статей, самі по собі дії, які посягають на територіальний устрій держави, є більш небезпечними (ч. 2 ст. 109 – позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без неї), ніж ті, що зазіхають на її територіальну цілісність і недоторканність (ч. 1 ст. 110 – позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією майна або без неї). Як бачимо, відмінність у санкціях статей є істотною. Попередньо у роботі висувалась пропозиція передбачити відповідальність за публічні заклики до посягання на територіальну цілісність і недоторканність України як окремий склад

злочину у ч. 2 ст. 110 КК України, оскільки ці злочинні дії не є рівнозначними з тими, які прямо посягають на відповідні суспільні відносини. А тому, гадаємо, покарання за вказані злочинні дії повинно полягати у виді обмеження волі на строк до двох років або позбавлення волі на той самий строк з конфіскацією майна або без неї.

Свідченням невиваженого підходу до конструювання кримінально-правових санкцій є також санкція ст. 110² КК України. Нагадаємо, що ця стаття була введена в дію Законом від 19 червня 2014 № 1533-VII з метою запобігання підтримці сепаратистських настоїв і фактичного посилення відповідальності за фінансування таких дій. Назагал фінансування проявів сепаратизму є нічим іншим як пособництвом у злочинах, передбачених ст. 109 та 110 КК України, або їх організацію. Проте за відсутності цієї статті у КК України такі дії отримали би кримінально-правову оцінку за ст. 109 чи 110 КК України з урахуванням інституту співучасті (ч. 3 або 5 ст. 27). Так, санкція ч. 1 ст. 110² КК України практично перегукується зі санкцією ч. 1 ст. 110 КК України, яка регламентує кримінальну відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, оскільки вид та розмір покарання є однаковим (позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; як додатковий обов'язковий вид покарання передбачено позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що не можна сприйняти схвально. Зокрема, з аналізу диспозиції ст. 110² КК України випливає, що фінансування сепаратизму не пов'язане із використанням особою свого службового становища, оскільки у ній відсутня вказівка на спеціальний суб'єкт (службову особу або представника влади), а тому застосування такого виду покарання є алогічним.

Аналіз санкції ч.2 ст. 110² КК України, яка регламентує кримінальну відповідальність за фінансування дій, учинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, дає змогу констатувати, що законодавець її послабив порівняно зі санкцією «материнської» статті (ч. 1 ст. 109 КК України). Зокрема, за фінансування сепаратизму (посягання на

територіальний устрій) передбачено основне покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до семи років, натомість безпосереднє посягання на територіальний устрій карається суворіше (ч. 1 ст. 109 – позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років).

Дещо схожа ситуація трапляється і під час аналізу караності подібних діянь за ознакою спричинення тяжких наслідків. Їх настання внаслідок умисних дій, учинених із метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна чи без неї (ч. 3 ст. 110 КК України). Натомість за спричинення тяжких наслідків через фінансування таких дій передбачено менш суворе основне покарання (ч. 4 ст. 110² – позбавлення волі на строк від восьми до десяти років). Зі сказаного випливає, що введення в дію ст. 110² КК України фактично свідчить про послаблення кримінальної відповідальності за прояви сепаратизму, оскільки за її відсутності такі б дії карались суворіше. Отже, невваженість санкцій цієї норми, а також фактично повторна криміналізація дій, передбачених ст. 109 та ст. 110 КК України у виді фінансування сепаратизму, засвідчує недоцільність існування ст. 110² у КК України, отож вона мусить бути виключена.

Таким чином, прояви сепаратизму за ступенем суспільної небезпеки є нетяжкими, тяжкими та особливо тяжкими злочинами. Кримінальним проступкам, як найменш небезпечній категорії, немає місця у відповідній системі посягань, оскільки захист територіальної цілісності і недоторканності, а також територіального устрою держави належить до найважливіших її функцій та є пріоритетом національних інтересів. Водночас доводиться констатувати про порушення законодавчих правил встановлення покарання за деякі прояви сепаратизму, оскільки санкції окремих кримінально-правових норм не відповідають типовій суспільній небезпеці злочину, що є свідченням того, що законодавець при їх конструюванні не врахував характеру і ступеня суспільної небезпечності діяння.

3.2 Окремі питання застосування норм Кримінального кодексу України про сепаратизм

Розгляд окремих питань застосування норм КК України про сепаратизм доцільно здійснювати у декілька етапів:

- 1) вивчити питання кваліфікації проявів сепаратизму;
- 2) дослідити, чи можливе стосовно осіб, які вчинили посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави, застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності;
- 3) проаналізувати особливості призначення покарання за вчинення відповідних злочинів;
- 4) встановити, чи можливе щодо осіб, які вчинили аналізовані посягання, застосування інституту звільнення покарання чи його відбування.

Аналіз особливостей кримінальної відповідальності за посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави буде неповним, якщо не розглянути питання їх кваліфікації, що є основою процесу застосування кримінально-правових норм. Кваліфікація кримінальних правопорушень є правильною лише тоді, коли встановлено повну відповідність фактичних ознак вчиненого діяння саме тій нормі, яка регламентує кримінальну відповідальність за певне посягання. Від правильного застосування кримінально-правових норм у правозастосовній діяльності багато в чому залежить не тільки зміцнення законності, підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, а й обґрунтоване притягнення громадян до кримінальної відповідальності, призначення їм справедливого покарання [108, с. 173]. Тимчасом помилки у кваліфікації кримінальних правопорушень перешкоджають реалізації принципів кримінально-правової політики (диференціації та індивідуалізації відповідальності і покарання, об'єктивності, справедливості тощо) та

призводять до порушення прав та законних інтересів особи. Наслідком цього є несправедливе призначення покарання, незастосування чи необґрунтоване застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання, а також його відбування, строків погашення судимості тощо [381, с. 100].

В. О. Навроцький зазначає, що кримінально-правова кваліфікація підпорядковується певним правилам, із-поміж яких він пропонує виділяти загальні (поширюються на кримінально-правову оцінку будь-якого діяння), типові (стосуються кваліфікації певних типів злочинних діянь), конкретні (застосовуються при кваліфікації окремих видів злочинів, які є специфічними для окремих посягань) [255, с. 78]. Гадаємо, що під час заданої категорії злочинів доречно вдатися до типових правил кримінально-правової кваліфікації, серед яких автором вирізняються: кваліфікація попередньої злочинної діяльності; співучасті у відповідних злочинах; сукупності злочинів [255, с. 98]. Відтак у контексті нашого дослідження аналіз питань кримінально-правової кваліфікації проявів сепаратизму базуватиметься на концептуальних підходах та рекомендаціях, розроблених В. О. Навроцьким.

Передусім потребує розгляду питання щодо визначення стадій учинення злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави. У теорії кримінального права зазначається, що їх наявність не означає, що всі злочини, які вчиняються з прямим умислом, обов'язково проходять усі стадії або що вони є обов'язковими для кожного умисного злочину [156, с. 5]. З огляду на це слід з'ясувати, щодо яких проявів сепаратизму неможлива кваліфікація з урахуванням стадій їх учинення. Відповідь на це питання безпосередньо відображена законодавцем у кримінально-правовій нормі. Зокрема, однією з форм посягання на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу (ч. 1 ст. 109 КК України), а також планування, підготовки або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту (ч. 1 ст. 437 КК України) є змова про вчинення таких дій, що за ч. 1 ст. 14 КК

України є одним із різновидів готування до злочину. Однак домовленість про спільну злочинну діяльність у майбутньому у вказаних статтях вже визнається законодавцем закінченим злочином. Окрім того, відповідальність з посиланням на ст. 14 КК України не може наставати за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 437 КК України, оскільки дії, які полягають у плануванні чи підготовці агресивної війни або воєнного конфлікту, характерні для готування до вчинення злочину.

В усіх інших випадках стадія готування до проявів сепаратизму є можливою. В. М. Бурдін зауважує, що специфіка стадії готування полягає в тому, що діяння, які вчиняються, не пов'язані з безпосереднім заподіянням шкоди, оскільки створюються лише умови для подальшої успішної реалізації злочинного наміру винного. З огляду на це, за його твердженням, дуже складно обґрунтувати суспільну небезпеку стадії готування до злочинного посягання з урахуванням лише об'єктивних чинників [37, с. 17–18]. Така позиція є справедливою, оскільки справді існує складність процесу доказування фактів готування до вчинення злочинів, зокрема і тих, що посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальній устрій держави. Це змушує правоохоронні органи зволікати зі затриманням винних осіб та очікувати на більш «рішучі» кроки з їхнього боку. Втім судова практика демонструє непоодинокі випадки притягнення до кримінальної відповідальності за готування до проявів сепаратизму. Як приклад, можна навести створення умов для незаконного проголошення суверенного державного утворення «Народна Рада Бессарабії» з фактичним виходом зі складу України окремих її територій (підшукування співучасників, планування протестних акцій з метою донесення до широких верств населення хибних поглядів щодо виправдання та схвалення подальшого незаконного відділення від території України окремих регіонів) [93; 100; 101]. Що стосується стадії готування до вчинення інших проявів сепаратизму, то гіпотетично вона може проявлятися, наприклад, тоді, коли виготовляються чи зберігаються матеріали (звернення, плакати,

листівки), у яких відображено ідеї чи вимоги щодо відторгнення частини території України (ч. 1 ст. 110 КК України), чи надання певній частині держави автономії (ч. 2 ст. 109 КК України), або, скажімо, підшуковуються приміщення, інструктори для навчання найманців з метою їх використання у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях (ч. 1 ст. 447 КК України).

Далі потрібно з'ясувати, чи можливий замах на вчинення злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави. Л. С. Щутяк зауважує, що теоретично замах можливий на будь-який злочин, який може бути вчинений з прямим умислом [460, с. 6]. Дещо іншу позицію займає В. О. Навроцький, констатує, що існує низка суспільно небезпечних діянь, які взагалі не можуть мати стадії замаху (злочин вчинено з необережності або з непрямим умислом чи у стані сильного душевного хвилювання; коли заподіюється шкода при перевищенні меж необхідної оборони; злочин містить дві форми вини) [255, с. 126].

Відповідаючи на задане питання, передусім треба виходити з того, що прояви сепаратизму є злочинами з матеріальним (ч. 3 ст. 110, чч. 3, 4 ст. 110², ч. 3 ст. 447 КК України), формальним (чч. 2, 3 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ст. 111, ст. 436, ст. 437, чч. 1, 2, 4 ст. 437 КК України), усіченим (ч. 1 ст. 109, ч. 1 ст. 110 КК України) та екстраусіченим (чч. 1, 2 ст. 110² КК України) складом. Слід зазначити, що злочини, передбачені ч. 3 ст. 110, чч. 3, 4 ст. 110², ч. 3 ст. 447 КК України, є злочинами з подвійною формою вини (ставлення до наслідків характеризується необережністю). Зважаючи на це, підтримуємо позицію В. О. Навроцького щодо неможливості замаху у таких злочинах, оскільки, відповідно до положень Загальної частини КК України, замах на злочин може мати місце лише з прямим умислом. Окрім того, особливості конструкції складів злочинів, передбачених ч. 1 ст. 109 (у першій його формі) та ч. 1 ст. 110 (у першій та другій формах) КК України, фактично засвідчують про неможливість кваліфікації дій винного за вказаними статтями з посиланням на

ст. 15 КК України. Такий висновок впливає зі законодавчого формулювання «дії, вчинені з метою...», що власне охоплює вчинення злочинних дій з метою відторгнення частини території держави чи отримання певною частиною держави автономії на будь-якому етапі реалізації злочинного умислу. Те ж саме можна сказати і про склад злочину, який передбачений чч. 1, 2 ст. 110² КК України. Зокрема, юридична конструкція «фінансування дій, вчинених з метою...» фактично вказує на можливість вчинення будь-яких злочинних дій на різних етапах реалізації умислу.

Що стосується злочинів з формальним складом, то, за твердженням В. О. Навроцького, він неможливий у тому випадку, коли об'єктивна сторона охоплює лише одну обов'язкову дію або бездіяльність. Обґрунтовується ця позиція тим, що якщо така дія ще не почала виконуватися, то має місце лише готування до злочину, однак коли ж вона виконана, то в такому разі йдеться про закінчений злочин [255, с. 126]. Втім, у більшості злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави, об'єктивна сторона охоплює декілька альтернативних діянь (чч. 2, 3 ст. 109, ч. 1 ст. 110 (у третій і четвертій формах), ст. 111, ст. 436, ч. 1 ст. 447 КК України), що свідчить про можливість учинення замаху на той чи інший злочин. При цьому виняток становлять склади злочинів, передбачені ч. 2 ст. 437 та ч. 4 ст. 447 КК України, у яких об'єктивна сторона охоплює лише одну обов'язкову дію.

Як приклад замаху на вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 110 КК України, доречно навести вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 24 листопада 2017 р. Злочин було вчинено за таких обставин. Ю. за завданням та фінансуванням М. організував проведення «фейкової» протестної акції на тему «Легалізація бурштину», біля входу в Рівненську обласну державну адміністрацію з використанням залучених близько 100 студентів навчальних закладів Рівненської області та так званих «стрімерів», які через можливості мережі Інтернет транслювали хід проведення акції в соціальній мережі «Facebook». Метою зазначеного фейкового мітингу було

привернення уваги світової спільноти до формування хибної громадської думки про наявність конфлікту між мешканцями Рівненської області, з однієї сторони, та представниками центральних органів державної влади України та органів місцевого самоврядування – з іншої сторони, щодо заборони видобутку бурштину сирцю на території Рівненської області та підтримки її жителями автономного устрою, що мало призвести до зміни меж території й державного кордону України, а саме виведення з-під юрисдикції України окремих адміністративно-територіальних одиниць Рівненської області, тобто створення за допомогою ЗМІ так званої «картинки». Однак учасники акції передчасно залишили місце її проведення у зв'язку зі затриманням Ю. працівниками поліції. Органом досудового розслідування та вироком суду дії Ю. кваліфіковано за ч. 2 ст. 15 – ч. 2 ст. 110 КК України як закінчений замах на вчинення умисних дій з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, за попередньою змовою групою осіб [94]. Тимчасом така позиція суду видається спірною, оскільки у вирокі зазначено, що Ю. було виконано всі дії з організації та проведення інсценованої акції. Окрім того, зазначено, що «фейкова» акція все ж була розпочата о 14 год. 30 хв. В її ході учасники використовували плакати провокаційного і агітаційного характеру та листівки з написами «Рівненська народна республіка», а також листи із зображенням трьохколірного прапора з написами «Рівненська республіка». Це все відбувалося у публічному місці. Такі дії трансливалися ЗМІ РФ і в окремих районах Донецької та Луганської областей, теле-, фоторепортажах під назвою «В украинском Ровно митинговали за создание республики». За таких умов видається, що Ю. виступив як організатор антиукраїнської публічної акції. Отож його дії мають отримати кримінально-правову оцінку за ч. 3 ст. 27 та ч. 2 ст. 110 КК України, а саме: організація публічних закликів до вчинення умисних дій за попередньою змовою групою осіб, із метою зміни меж території або державного кордону України.

Сучасний стан злочинності в державі характеризується цілою низкою несприятливих тенденцій, однією з яких, за твердженням О. О. Кваші, є збільшення кількості злочинів, які вчиняються у співучасті, що свідчить про наявність багатьох проблем, пов'язаних із протидією найбільш небезпечним формам злочинної діяльності [169, с. 5–6]. Окремі статті, які регламентують кримінальну відповідальність за прояви сепаратизму, передбачають як кваліфікуючу ознаку вчинення злочину у співучасті (організованою групою – ч. 3 ст. 109 КК України; за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 110, ч. 3 ст. 110² КК України). У разі ж її відсутності вчинення злочину у співучасті слід відносити до обставин, які обтяжують покарання.

Судові практики відомі випадки проявів сепаратизму, вчинених у співучасті. Як приклад, можна навести пособництво чи організаторство у посяганні на територіальну цілісність України (надання бойовикам ДНР послуг із перевезення їх особового складу на незаконні блокпости, які були виставлені по Донецькій області представниками ДНР, із доставки бойовикам продуктів харчування, побутових речей, лікарських засобів [52]; створення та редагування тексту, оформлення макета листівок зі закликами до зміни меж території України [68]; віддання наказу на вторгнення підрозділів ЗС РФ на територію України [59]). У такому випадку кваліфікація дій особи, яка сприяла у вчиненні аналізованих посягань, не становитиме особливих труднощів, оскільки вони отримають кримінально-правову оцінку за ч. 2 чи ч. 5 ст. 27 та відповідною статтею Особливої частини КК України.

Особливо багато питань виникає, коли здійснюється кваліфікація злочинів зі спеціальним суб'єктом, учинених у співучасті, оскільки специфіка таких посягань полягає в тому, що їх можуть вчинити лише особи, наділені ознаками спеціального суб'єкта [29, с. 131]. У зв'язку з цим дискусійним залишається питання, чи можуть виступати як співучасники особи, які не мають ознак спеціального суб'єкта. У кримінально-правовій літературі з цього приводу побутують доволі різні підходи. Втім, у науковому дискурсі домінує думка, що якщо особа, яка не є суб'єктом злочину зі спеціальним складом, брала участь у

вчиненні злочину, передбаченого цією статтею, то вона підлягає кримінальній відповідальності за підбурювальні, організаторські чи пособницькі дії [1, с. 34; 175, с. 28; 429, с. 34]. Така позиція узгоджується із практикою застосування положень КК України. Як приклад наведемо вирок Святошинського районного суду м. Києва від 18 березня 2019 р., за яким громадянина РФ було засуджено за ч.4 ст. 27 – ч. 1 ст. 111 КК України, а саме – вчинення дій, спрямованих на деморалізацію та схиляння військовослужбовців офіцерського складу Військово-Морських Сил України до державної зради на користь РФ шляхом умовлянь, підкупу та погроз [96].

Окремого розгляду потребує питання відмежування підбурювання до вчинення злочину від публічних закликів до посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ст. 436 КК України), оскільки фактично заклик можна розглядати як спосіб підбурювання до вчинення злочину. Як попередньо зазначалось у роботі, основною відмінністю між вказаними поняттями є те, що результатом інформаційного впливу під час публічних закликів є широке коло осіб, натомість у разі підбурювання має місце схиляння конкретного адресата. Окрім того, для підбурювання як виду співучасті характерною є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину, зате при публічних закликах немає жодних «узгодженостей» між «носіями» інформації та їх «отримувачами», тобто не обговорюється питання про спільне вчинення злочину, що характерно для співучасті. В. О. Навроцький зауважує, що невдале підбурювання кваліфікується як готування до вчинення злочину, тоді як заклики є злочином незалежно від їх ефективності [253, с. 33].

Наступним питанням, яке потребує розгляду, є кваліфікація злочинів, що посягають на територіальну цілісність і недоторканність держави, а також її територіальний устрій, учинених за сукупністю. Відповідно до ст. 33 КК України сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше посягань, передбачених різними статтями, кожне з яких підлягає

кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини. У Постанові Пленуму ВСУ від 4 червня 2010 р. № 7 «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» зазначається: «Якщо у складі злочину передбачене діяння, окремі прояви якого у поєднанні з відповідними обставинами утворюють склад іншого злочину, то такі прояви, як правило, повинні отримувати окрему кваліфікацію» [324]. Скажімо, якщо особа здійснює публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу (зокрема, територіального устрою), а також розповсюдження матеріалів зі закликами до вчинення умисних дій з метою зміни меж території або державного кордону України, то її дії повинні отримати кримінально-правову оцінку за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 109 та ч. 1 ст. 110 КК України. Або ж якщо особа, воюючи на стороні бойовиків так званих ЛНР та ДНР, брала участь у бойових діях проти ЗСУ та водночас здійснювала фінансування груп проросійських бойовиків, то відповідні дії особи, поряд зі ст. 110 КК України, слід кваліфікувати за ст. 110² КК України. Втім помилково було би вважати, що кваліфікація злочинів за сукупністю не викликає труднощів у правозастосовній діяльності. Прикладом цьому слугує вирок Оболонського районного суду м. Києва від 24 січня 2019 р., за яким колишнього президента України визнано винним у вчиненні державної зради у формі надання іноземній державі (РФ) та її представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України (ч. 1 ст. 111 КК України) та пособництва у веденні агресивної війни (ч. 5 ст. 27 – ч. 2 ст. 437 КК України). Згідно з вирокком, засуджений, прибувши на територію РФ, вступив у змову з представниками влади РФ, які вирішили використати його як пособника ведення агресивної війни, відвівши йому роль у спільному плані, що полягала у вчиненні ним протиправних дій від свого імені як начебто легітимного президента України щодо спроби легітимізації вторгнення підрозділів Збройних Сил РФ на територію півострова Крим та виправдання окупації цієї території України.

Усвідомлюючи явну протиправність власних дій, він склав, підписав та звернувся з письмовою заявою до президента РФ з проханням використати Збройні Сили цієї держави на території України. Таким чином, засуджений сприяв представникам влади та службовим особам Збройних Сил РФ у забезпеченні військової окупації території півострова АРК шляхом ведення агресивної війни.

Органом досудового розслідування дії злочинця отримали кримінально-правову оцінку також за ч. 5 ст. 27 – ч. 3 ст. 110 КК України. Однак, на думку суду, надані стороною обвинувачення докази не доводять вини обвинуваченого у пособництві в умисних діях з метою зміни меж території та державного кордону України, вчинених представниками влади, за попередньою змовою групою осіб, які призвели до тяжких наслідків. Свою позицію суд обґрунтовує тим, що стороною обвинувачення не надано суду достатніх доказів, які би свідчили, що засуджений усвідомлював, що його дії спрямовані на зміну меж території України, всупереч встановленому в Конституції України порядку, шляхом незаконного приєднання частини території України до іншої держави (анексію РФ частини України: АРК та м. Севастополя) [84]. Гадаємо, така позиція суду є справедливою, однак аргументи, які наведені на її користь, видаються сумнівними. У попередніх підрозділах зазначалось, що ознаки об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ст. 110 та ст. 437 КК України, є однаковими, що створює труднощі під час здійснення кримінально-правової кваліфікації. Водночас зазначені посягання різняться в ознаках суб'єкта. Відповідно до обставин учиненого злочину, самоусунений президент України сприяв у веденні агресивної війни проти України та діяв від імені (на замовлення) іншої – РФ. З огляду на це кваліфікація дій за ст. 110 КК України є неможливою у цьому разі, позаяк підтримка злочинних дій засудженого відбувалась не зі середини держави України (національних меншин, релігійних угруповань тощо), що є характерним для цього злочину.

Під час вивчення питань застосування норм КК України про сепаратизм потрібно з'ясувати, чи можливе стосовно осіб, які вчинили аналізовані посягання, застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Відразу зазначимо, що до таких осіб в окремих випадках не може бути застосований загальний вид звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки аналізовані посягання належать до злочинів нетяжких, тяжких та особливо тяжких, а, відповідно до ст. 45, 46 КК України, умовою такого звільнення є вчинення кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину. Втім у випадку вчинення окремих проявів сепаратизму (чч. 2, 3 ст. 109, ч.1 ст. 110, ч. 1 ст. 110², ст. 436 КК України) така можливість передбачена, оскільки вони належать до нетяжких злочинів (ст.ст. 47, 48 КК України). До того ж, можливим є звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності у випадку пропаганди війни (ст. 436 КК України) та найманства (ст. 447 КК України). Інші ж прояви сепаратизму не підпадають під дію ст. 49 КК України, оскільки нею встановлена заборона застосування давності у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки (ст.ст. 109, 110, 110², 111 КК України), а також проти миру та безпеки людства (ст. 437 КК України). Такий підхід законодавця є виправданим, позаяк відповідні посягання несуть загрозу не лише життєво важливим інтересам конкретної особи, а й національній безпеці загалом, а також світовій спільноті, оскільки порушують правила людського співжиття, а отже, мають серйозний та руйнівний вплив.

Утім, видається сумнівним «упущення» законодавцем у системі посягань, щодо яких давність не застосовується, власне злочинів за ст. 436 та ст. 447 КК України. Зокрема, аналіз ст. 49 КК України засвідчує, що законотворець за публічні заклики до умисних дій, вчинених з метою зміни меж території (ч. 1 ст. 110 КК України), допускає можливість застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі закінченням строків, натомість за пропаганду війни, що включає в себе

застосування збройних сил іншої держави проти територіальної цілісності іншої держави, така можливість не передбачена. Те ж саме можна сказати і про найманство, яке за ступенем суспільної небезпеки «не поступається» тим злочинам, щодо яких встановлена заборона застосування давності, на що вказує спрямованість дій «особи-наймача» та найманця, зокрема насильницька зміна чи повалення конституційного ладу і порушення територіальної цілісності. Такий підхід законодавця виглядає однобічним та не до кінця виваженим. З огляду на це необхідно доповнити перелік складів злочинів, щодо яких існує заборона застосування давності, вказавши у ч. 5 ст. 49 також на ст. 436 та ст. 447 КК України.

Що стосується спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, то вони можуть бути застосовані у разі вчинення злочинів, передбачених ч. 5 ст. 110², ч. 2 ст. 111 та ч. 5 ст. 447 КК України. Виходячи з аналізу вказаних статей, умови такого звільнення мають імперативний характер, що свідчить про обов'язок суду, а не його право застосувати відповідний інститут. Водночас кримінальним законом встановлено певні обмеження щодо кола осіб, до яких може бути застосований спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, до вказаної категорії не потрапляють керівник організованої групи, яка здійснювала фінансування проявів сепаратизму (ч. 5 ст. 110² КК України), а також особа «наймач», котра здійснювала вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях, а також їх використання (ч. 5 ст. 447 КК України). Така позиція законодавця є виправданою, оскільки фактично за організаційної діяльності вказаних осіб відбувається «реалізація» подальших злочинних дій.

Слід зазначити, що окремі умови звільнення від кримінальної відповідальності за посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави збігаються, як-от: добровільна заява про вчинене (ч. 5 ст. 110², ч. 2 ст. 111 та ч. 5 ст. 447 КК України); сприяння у припиненні злочину (ч. 5 ст. 110², ч. 5 ст. 447 КК України); відсутність в діях

особи складу іншого злочину (ч. 5 ст. 110², ч. 5 ст. 447 КК України). Водночас «упущенням» законодавця слід вважати відсутність вказівки у ч. 5 ст. 447 КК України на адресат повідомлення про участь найманця у конфлікті, воєнних або насильницьких діях. Очевидно, що такий підхід не доречно назвати схвальним, оскільки, якщо буквально тлумачити зміст цієї норми, то виходить, що відповідне повідомлення може бути адресоване будь-кому, зокрема й пересічному громадянину, що не виключатиме можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності. З огляду на вказане, переконані, існує необхідність зміст ч. 5 ст. 447 КК України викласти у такій редакції: «...повідомив про свою участь у конфлікті, воєнних або насильницьких діях органам державної влади...». Заразом вважаємо, що не потрібно вдаватись до конкретизації адресата, оскільки органи державної влади беруть участь у виконанні функцій держави та наділені владними повноваженнями. Відтак слушною видається позиція Ю. В. Бауліна: якщо за певних обставин особа зробила добровільне повідомлення не правоохоронному, а іншому державному органу, то це не виключатиме можливості звільнення її від кримінальної відповідальності, оскільки зазначені органи зобов'язані передати зроблене повідомлення до відповідних правоохоронних органів [23, с. 246–247].

Однією з умов звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 111 КК України є невчинення жодних дій на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їхніх представників. Такий припис видається сумнівним, оскільки в тому разі, якщо особа не вчинила жодних суспільно небезпечних дій, які передбачені ч. 1 ст. 111 КК України, то немає підстав для притягнення її до кримінальної відповідальності. Окрім того, судова практика України не завжди узгоджується з наведеним положенням. Прикладом слугує ухвала Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 20 квітня 2017 р., відповідно до якої особу було звільнено від кримінальної відповідальності за вже розпочату злочинну діяльність (пройшла курс військово-диверсійної

підготовки на території РФ для подальшого проведення підривної діяльності проти України з метою спричинення шкоди територіальній цілісності та недоторканності держави) [430]. Очевидно, що в цьому випадку, відповідно до положень ч. 2 ст. 111 КК України, відсутня перша умова звільнення від кримінальної відповідальності, отож дії особи мали отримати кримінально-правову оцінку за ч. 1 ст. 14 – ч. 1 ст. 111 КК України.

У цьому контексті доцільно підтримати Н. С. Кончук, яка обґрунтовує необхідність передбачити наступну умову звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду: припинення вчинення діяння, спрямованого на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, якщо була можливість доведення злочину до кінця та не завдано шкоди національній безпеці України [184, с. 182, 183]. Таку позицію слід сприйняти схвально, оскільки вона узгоджується зі «супутніми» умовами звільнення від кримінальної відповідальності та відповідає положенням судової практики. Очевидно, що запровадження відповідних змін збільшить кількість охочих «віддатись у руки правосуддю», що, гадаємо, сприятливо впливатиме на зменшення питомої ваги вчинення відповідних посягань та відверненню заподіяння можливих суспільно небезпечних наслідків.

Розгляд окремих питань застосування норм КК України про сепаратизм потребує також аналізу практики призначення покарання за вчинення злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави. Нами було проведено аналіз звітності основних показників роботи органів досудового розслідування, підготовленого Генеральною прокуратурою України (про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування) за період 2017–2020 рр. Зокрема, у 2017 р. за вчинення злочину за ст. 109 КК України зареєстровано 52 кримінальних правопорушень; за ст. 110 – 136; ст. 110² – 29; ст. 111 – 89; ст. 436 – 1; ст. 437 – 8; ст. 447 – 0). У 2018 р. за вчинення злочину за ст. 109 КК України зареєстровано 72 кримінальних

правопорушень; за ст.110 – 165; ст.110² – 37; ст.111 – 127; 436 – 0; 437 – 4; 447 – 0. У 2019 р. – за ст.109 – 52; ст.110 – 135; ст.110-2 – 41; ст.111 – 123; ст.436 – 1; ст.437 – 6; ст.447 – 1. У 2020 р. їх число порівняно з 2019 р., переважно зросло (ст.109 – 76; ст.110 – 140; ст.110-2 – 29; ст.111 – 145; ст.436 – 3; ст.437 – 4; ст.447 - 36) [374].

Окрім того, проаналізовано судову статистику, яка ведеться Державною судовою адміністрацією України, за період 2017-2019 рр. (звіти про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання). Так, у 2017 р. за вчинення злочину за ст. 109 КК України засуджено 10 осіб; за ст. 110 – 59 осіб; ст. 110² – 1 особа; ст. 437 – 2 особи. Окрім того, за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110) було виправдано одну особу [152]. У 2018 р. на загал відбулося збільшення питомої ваги засуджених осіб зазначеної категорії порівняно з 2017 р. (за ст.109 – 3 особи; 110 – 80 осіб; 110² – 7 осіб; ст.111- 8 осіб; ст.437 – 7 осіб) [153]. Врешті у 2019 р. за ст.109 КК України засуджено 8 осіб; за ст.110 – 168; ст.110² – 7 осіб; ст.111 – 6 осіб; ст.437 – 2 особи [154].

Суд, призначаючи покарання за вчинення злочинів, зокрема і тих, що посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави, враховує певні положення, які передбачені ч. 1 ст. 65 КК України, зокрема призначати покарання: 1) у межах, установлених у санкції статті Особливої частини; 2) відповідно до положень Загальної частини КК України; 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання.

З аналізу наведених показників можна зробити висновок, що суди більш схильні до призначення покарання, нижчого від найнижчої межі санкції відповідної статті (2017 р.: за ч. 2 ст. 110 засуджено 4 особи, за ст. 437 – 2 особи), або до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції відповідної статті (ч. 1 ст. 110 – штраф (1 особа) [152]; 2018 р.: ч.2 ст.110 засуджено дві особи; ст.111 – 3 особи; ч.2 ст.437 – 1 особа [153]; 2019 р.: ч.2 ст.110 – 3 особи; ч.3 ст.110 – 1 особа або до іншого,

більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції відповідної статті (ч.1 ст.110 – штраф (1 особа), ч.3 ст.110² – штраф (1 особа); ст.111 – 5 осіб [154]).

Заразом можна говорити про суттєве зниження покарання. Приміром, санкція ч. 2 ст. 110 КК України передбачає основне покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років. Натомість в окремих вироках судів встановлено покарання у виді позбавлення волі строком на три роки [75], один рік і шість місяців [76], обмеження волі на три роки [53]. Така ж ситуація спостерігається і при призначенні покарання за інші прояви сепаратизму, зокрема: за державну зраду (ст. 111 КК України) – сім років позбавлення волі [83], ведення агресивної війни (ч. 2 ст. 437 КК України) – п'ять років позбавлення волі [45; 98], позбавлення волі на два роки і шість місяців [97].

Таке істотне зниження покарання порівняно з нормативним хоча й формально не суперечить букві закону, однак може слугувати підставою для висновків про те, що санкція статті є надмірною, оскільки передбачає сувору міру покарання. Водночас, видається, суттєве зниження покарання є проблемою не законодавця, а правозастосувача, оскільки потреби корегувати санкції аналізованих статей КК України у бік пом'якшення немає.

Вартою уваги є позиція Л. Л. Круглікова, котрий вважає, що наявність у справі тільки обставин, які пом'якшують покарання, чи їх перевага над обставинами, які обтяжують покарання (не за кількісними показниками, а за якісними) наближають покарання до нижчої межі міри покарання, натомість, підвищена небезпека злочинів та особа винного, наявність у справі тільки обставин, які обтяжують покарання чи їх перевага над обставинами, які пом'якшують покарання, – до верхньої межі санкції відповідної статті КК України [205, с. 74]. З огляду на зазначене, передусім, слід з'ясувати, за наявності яких обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, суд ухвалює рішення про «заниження» покарання. З-поміж цих обставин зазвичай враховуються такі: щире каяття,

визнання вини, активне сприяння розкриттю злочину, наявність на утриманні неповнолітніх дітей, батьків похилого віку, дружини, притягнення до кримінальної відповідальності вперше, відсутність судимості [44; 45; 46; 47; 56; 60; 61; 66; 69; 70; 71; 72; 73]. З огляду на те, що законодавцем не передбачено вичерпного переліку обставин, які пом'якшують покарання, суду фактично надається «зелене світло» у визнанні такими, що пом'якшують покарання, й інші обставини. Водночас нерідко такий стан речей призводить до різного роду зловживань, коли суд фактично штучно занижує індивідуальний ступінь тяжкості посягання. Скажімо, не можна сприйняти схвально віднесення судом до обставин, які пом'якшують покарання, відсутність судимості та притягнення особи до кримінальної відповідальності вперше. Логічно виникає питання: «Чи можуть зазначені обставини зменшити суспільну небезпечність злочину і злочинця?» Гадаємо, що ні. Втім їх можна врахувати як обставини, що пом'якшують покарання, у разі, якщо вчинено нетяжкий злочин (наприклад, крадіжка чи завдання побоїв). Д. С. Азаров справедливо зауважує, що застосування судами положень ст. 69 КК України має бути винятковим і надзвичайно виваженим, оскільки такий спосіб індивідуалізації покарання потребує наявності особливих обставин, які істотно знижують суспільну небезпеку вчиненого діяння [6, с. 60].

У судовій практиці трапляються випадки, коли за вчинення однакових за ступенем суспільної небезпеки посягань, суд призначає різні міри покарань. Так, за вироком колегії Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 2 червня 2016 р. особу було засуджено за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України, та призначено покарання у виді позбавлення волі строком на п'ять років. При цьому до обставин, що пом'якшують покарання засудженого, колегія суддів віднесла його щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину, молодий вік, в силу якого, як засуджений пояснив суду, він помилявся, та усвідомивши свою помилку, покинув територію ДНР і припинив брати участь у збройних

формуваннях ДНР, те, що він мав статус сироти та перебував у скрутному матеріальному становищі [58]. В іншій же справі вироком Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 28 грудня 2016 р. за вчинення злочину за ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України призначено покарання у виді позбавлення волі строком на два роки і шість місяців. Обставинами, що пом'якшують покарання визнано щире каяття засудженого та активне сприяння у розкритті злочину [97]. При цьому в обох вирокх судів обставинами, що обтяжують покарання, визнано вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб.

До обставин, які обтяжують покарання суди зазвичай відносять вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб та рецидив злочину [69; 47; 72; 73; 60; 61; 89]. Водночас, з огляду на особливості складів так званих сепаратистських злочинів, до таких обставин можна відносити, зокрема: вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату; з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій; тяжкі наслідки, завдані злочином. Аналіз судової практики України засвідчує, що у разі одночасної наявності пом'якшуючих і обтяжуючих обставин вчинення одного зі злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальній устрій держави, суди зазвичай схиляються у бік пом'якшення покарання. Мабуть, суд керується тим, що кількість пом'якшуючих обставин є більшою (три, чотири, п'ять), аніж обтяжуючих (одна або дві). Втім, видається, що перевагу необхідно надавати тим обставинам, які істотно знижують чи підвищують суспільну небезпеку вчиненого діяння. Гадаємо, що заподіяння тяжких наслідків у виді відторгнення частини території як обставина, яка обтяжує покарання, матиме більш пріоритетне значення, аніж, скажімо, наявність на утриманні малолітніх дітей чи відсутність судимості. В такому випадку суд повинен призначити покарання у межах, установлених у санкції статті без можливості його пом'якшення.

У КК України також передбачено підстави для звільнення осіб, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави, від покарання чи його відбування. Однак цим правом може скористатися обмежене коло осіб. Так, відповідно до ч. 1 ст. 75 КК України, звільнення особи від відбування покарання з випробуванням можливе в разі призначення покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Якщо брати до уваги зазначене положення, то виходить, що фактично таке звільнення можливе у випадку вчинення злочинів, передбачених чч. 2, 3 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 110², ст. 436 КК України, оскільки вони належать до категорії нетяжких злочинів, максимальне покарання за вчинення яких не може перевищувати п'яти років позбавлення волі. Однак при цьому не слід виключати випадки призначення покарання нижчого від найнижчої межі, встановленого в санкції статі, що створює можливість звільнити від відбування покарання осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини. Так, за даними Державної судової адміністрації України, впродовж 2018–2019 рр. 185 осіб було звільнено від покарання з випробуванням за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 110 КК України; 3 особи – за ст. 111 КК України [153; 154]. Отже, можна говорити про відносно велику кількість вироків про звільнення від відбування покарання за вчинення тяжких злочинів. Така позиція судів хоча й формально не суперечить «букві закону», однак не завжди є виваженою. Приміром, доречно навести вирок Новопокровського районного суду Луганської області від 24 грудня 2014 р., відповідно до якого було затверджено угоду про визнання винуватості та на підставі ст. 75 КК України особу звільнено від відбування призначеного покарання. Злочин, передбачений ч. 2 ст. 110 КК України, було вчинено за таких обставин: особа, обіймаючи посаду голови Вільхівської сільської ради Луганської області та будучи прибічницею ідеї відділення Луганської області від території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, за попередньою змовою з невстановленими членами незаконно створених збройних формувань на території Луганської області, надавала у

телефонному режимі терористам інформацію стосовно маршрутів пересування, чисельності військ, задіяних у проведенні антитерористичної операції на сході України, та їх приблизної дислокації. Водночас слід зауважити, що злочин було вчинено за попередньою змовою представником влади. Однак на думку суду, беззастережне визнання особою своєї вини у вчиненні згаданого посягання, а також надання згоди на застосування узгодженого виду покарання може слугувати підставою для звільнення її від відбування покарання із встановленням іспитового строку тривалістю в один рік [81].

Схожих прикладів звільнення від відбування покарання за окремі прояви сепаратизму можна навести чимало [77; 80; 87; 43]. Втім видається, що позиція суду є надмірно лояльною. Такий стан речей, навпаки, стимулюватиме злочинців до проявів сепаратизму, оскільки вони усвідомлюватимуть свою безкарність. В цьому аспекті доцільно вказати на рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р., в якому зазначено, що окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину. Справедливе застосування норм права мусить мати передусім недискримінаційний характер та має бути позбавлене упередженості. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного [347].

Таким чином, аналіз окремих питань застосування норм КК України про сепаратизм дозволив зробити наступні висновки:

- щодо окремих злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави неможлива кваліфікація з урахуванням стадій їх учинення (стадія готування - ч.1 ст.109, ч.1 ст.437; стадія замаху – ч.1 ст.109 (у першій його формі), ч.1 ст. 110 (у першій і другій формі), ч.3 ст.110, ст. 110-2, ч.2 ст.437, ч. 3,4 ст. 447);

- у переважній більшості випадків до осіб, які вчинили аналізовані посягання, не може бути застосований загальний вид звільнення від

кримінальної відповідальності, оскільки такі діяння належать до злочинів нетяжких, тяжких та особливо тяжких.

Висновки до третього розділу

1. У результаті аналізу караності сепаратизму за КК України констатовано, що санкції аналізованих кримінально-правових норм є простими (ст. 436, ст. 437, чч. 1, 4 ст. 447 КК України), кумулятивними (ст. 109, ст. 110, ст. 110², ст. 111, чч. 2, 3 ст. 447 КК України), одиничними (ч. 1 ст. 109, ч. 1, 2 ст. 110, ст. 110², ст. 111, ст. 437, чч. 1, 2, 4 ст. 447 КК України), альтернативними (чч. 2, 3 ст. 109, ст. 436, ч. 3 ст. 447 КК України) та відносно визначеними (ст. 109, чч. 1, 2 ст. 110, ст. 110², ст. 111, ст. 436, ст. 437, чч. 1, 2, 4 ст. 447 КК України).

2. Вивчено питання кваліфікації проявів сепаратизму та обґрунтовано, що стадія готування до проявів сепаратизму є неможливою у випадку, коли однією з форм посягання на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу (ч.1 ст. 109 КК України), а також планування, підготовки або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту (ч. 1 ст. 437 КК України) є змова про вчинення таких дій, що, відповідно до ч. 1 ст. 14 КК України, є одним із різновидів готування до злочину. Окрім того, доведено, що відповідальність з посиланням на ст. 14 КК України не може наставати за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 437 КК України, оскільки дії, які полягають у плануванні чи підготовці агресивної війни або воєнного конфлікту, характерні для готування до вчинення злочину. В усіх інших випадках стадія готування до проявів сепаратизму є можливою.

3. Встановлено, що окремі статті, які регламентують кримінальну відповідальність за прояви сепаратизму, передбачають як кваліфікуючу ознаку вчинення злочину у співучасті (організованою групою – ч. 3 ст. 109 КК України); за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 110, ч. 3 ст. 110²

КК України). У разі ж її відсутності вчинення злочину у співучасті слід відносити до обставин, які обтяжують покарання.

ВИСНОВКИ

В ході комплексного дослідження кримінально-правових норм, які регламентують кримінальну відповідальність за сепаратизм, оцінки ефективності кримінально-правової охорони територіальної цілісності, недоторканності та територіального устрою за КК України отримано важливі для теорії, законотворчої та судової практики результати та сформульовано науково обґрунтовані висновки, пропозиції і рекомендації.

1. У результаті аналізу наукової розробленості питання кримінальної відповідальності за сепаратизм встановлено, що окремі аспекти є взагалі не вивченими чи розглядалися лише поодинокими авторами. На відміну від робіт попередніх авторів, у дослідженні проаналізовано систему норм про сепаратизм. Завдяки відповідному аналізу вивчено низку досі не висвітлених питань, а також наведено додаткові аргументи щодо вирішення дискусійних.

2. Виокремлено кримінально-правові ознаки сепаратизму як родового кримінально-правового поняття, що: посягає на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави; охоплює суспільно небезпечні посягання, які виражаються у відповідних діях; здійснюється всупереч встановленому національними та міжнародними актами порядку; вчиняється з прямим умислом; має спрямованість умислу на відокремлення від держави або утворення автономії у складі держави.

Завдяки аналізу обсягу поняття сепаратизму здійснено його класифікацію за такими критеріями: залежно від способу досягнення поставлених цілей (ненасильницькими та насильницькими); за цілями, які переслідують лідери сепаратистських рухів (сецесія; іредентизм; енозис; деволюція); в залежності від сфери прояву досліджуваного явища (політичний, правовий, економічний та ідеологічний); за характером причин виникнення (виправданий (раціональний) та міфологічний (ірраціональний)) тощо.

3. У результаті виокремлення системи норм про сепаратизм, яке здійснювалось виходячи зі спрямованості злочинних посягань і їхньої здатності заподіювати шкоду конкретному об'єкту посягання, а також ознак поняття сепаратизму, встановлено, що відповідні кримінально-правові норми не охороняються єдиним комплексом, а «розпорошені» по різних розділах Особливої частини КК України. Тож системою норм про сепаратизм слід вважати сукупність встановлених КК України норм, спрямованих на охорону територіальної цілісності і недоторканності держави, а також її територіального устрою.

4. Проаналізовано генезу становлення та розвитку законодавства щодо кримінальної відповідальності за сепаратизм та констатовано, що кримінально-правовою охороною територіальної цілісності і недоторканності держави, а також її територіального устрою забезпечувалась не на всіх етапах розвитку суспільства. Доведено, що регламентація відповідальності за прояви сепаратизму пройшла тривалий та складний період становлення, який тісно пов'язаний з розвитком держави, її завданнями та функціями. Зміст відповідних кримінально-правових норм у конкретний історичний період обумовлювався потребами захисту внутрішньої безпеки держави, її територіальної цілісності та кримінально-правовою політикою у цій сфері. Відтак встановлено, що відповідні норми протягом століть розвивались поступово з урахуванням загрозливих для держави процесів і явищ.

5. Завдяки аналізу зарубіжного досвіду кримінально-правової охорони територіальної цілісності і недоторканності держави, а також її територіального устрою констатовано, що у кримінальному законодавстві зарубіжних держав не фігурує поняття «сепаратизм», що власне зумовлено складністю його визначення, оскільки прояви сепаратизму вирізняються різноманітністю видів і форм.

6. Здобуто переконливі аргументи на користь того, що родовим об'єктом аналізованих складів злочинів слід вважати охоронювані кримінальним законом суспільні відносини щодо забезпечення національної

безпеки в політичній та воєнній сферах. У процесі аналізу видового об'єкта розглянутих складів злочинів виокремлено дві групи злочинів, а саме: ті, що посягають на відносини щодо забезпечення територіальної цілісності та недоторканності (ст.ст. 110, 110², 111, 436, 437, 447 КК України); ті, що посягають на відносини щодо забезпечення територіального устрою (ст.ст. 109, 110² (має складний об'єкт) КК України)).

У процесі здійснення аналізу ознак об'єктивної сторони складів злочинів, які регламентують кримінальну відповідальність за сепаратизм, їх згруповано за типовими формами посягання на територіальну цілісність і недоторканність держави, а також на її територіальний устрій, а саме: 1) дії, які безпосередньо спрямовані на порушення територіальної цілісності і недоторканності держави, а також її територіального устрою; 2) дії, які є підготовчими чи пособницькими щодо посягання на територіальну цілісність і недоторканність держави, а також її територіального устрою.

Встановлено, що розглядувані злочини зазвичай описані як такі, що мають формальний чи усічений (екстраусічений) склад (виняток становить ч. 3 ст. 110, чч. 3, 4 ст. 110², ч. 3 ст. 447 КК України, які сконструйовані як злочини з матеріальним складом).

7. Завдяки аналізу суб'єктивних ознак складів злочинів про сепаратизм встановлено, що окремі види посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави, відносяться до злочинів зі спеціальним суб'єктом (ч. 3, ст. 109, ч. 2 ст. 110, ч. 1 ст. 111, чч. 2, 4 ст. 447). Суб'єкт же злочинів за чч. 1, 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ст.ст. 110², 436, 437, ч. 1 ст. 447 КК України, – загальний.

Обґрунтовано, що аналізовані посягання вчиняються з умисною формою вини у виді прямого умислу. Це, зокрема, безпосередньо впливає з диспозицій вказаних статей, де в одних випадках законодавець прямо зазначає про умисний характер злочинних дій (ч. 1 ст. 110, ст. 111 КК України), в інших – умисна форма вини впливає з його мети, що свідчить про цілеспрямований характер дій (ч. 1 ст. 109, ч. 2 ст. 110², п. 1 примітки до

ст. 447, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 110², ст. 111, п. 1 примітки до ст. 447 КК України). Окрім того, на умисну форму вини вказує насильницький спосіб зміни чи повалення конституційного ладу у складах злочинів, передбачених ст. 109 та ч. 1, 2, 3 ст. 447 КК України. Лише в ст. 436 та ст. 437 КК України не вказано на форму вини відповідних посягань. Однак законодавчий спосіб описання суспільно небезпечних діянь не залишає сумнівів щодо можливості вчинення аналізованих посягань виключно з умисною формою вини.

Констатовано, що у тих складах злочинів, об'єктивна сторона яких передбачає суспільно небезпечні наслідки (ч. 3 ст. 110, ч. 3 ст. 110², ч.4 ст. 110², ч. 3 ст. 447), психологічне ставлення до них може характеризуватися як умислом, так і необережністю.

8. Встановлено, що за ступенем суспільної небезпеки прояви сепаратизму є нетяжкими злочинами (чч. 2, 3 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 110², ст. 436 КК України), тяжкими (ч. 1 ст. 109, ч. 2 ст. 110, чч. 2, 3, 4 ст. 110², чч. 1, 4 ст. 447 КК України) та особливо тяжкими (ч. 3 ст. 110, ч. 1 ст. 111, ст. 437, чч. 2, 3 ст. 447 КК України). Натомість таких видів посягання на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіального устрою держави, які б самі собою становили кримінальний проступок, у КК України не передбачено.

Завдяки аналізу караності сепаратизму доведено, що під час конструювання санкцій статей законодавцем в окремих випадках були порушені правила побудови кримінально-правових санкцій, а саме: санкції окремих кримінально-правових норм не відповідають типовій суспільній небезпеці злочину, що свідчить про невваженість караності таких діянь (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110 та ст. 436 КК України); не витримується логіка окремих розмірів покарання, що створює можливості для суду за вчинення менш тяжкого злочину призначити однакове або більш суворе покарання, ніж за тяжкий (ч. 1 ст. 447 – від п'яти до десяти років; ч. 2 ст. 447 – від семи до дванадцяти років; ч. 3 ст. 447 – від десяти до п'ятнадцяти років); в окремих випадках законодавець оминув увагою необхідність встановлення

додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (за ч. 2 ст. 447 КК України, кваліфікованим видом найманства є вчинення його службовою особою з використанням службового становища).

9. Розглянуто типові правила кримінально-правової кваліфікації проявів сепаратизму, з-поміж яких вирізняються такі: кваліфікація попередньої злочинної діяльності; співучасті у відповідних злочинах; сукупності злочинів.

У результаті аналізу практики призначення покарання за вчинення злочинів, які посягають на територіальну цілісність і недоторканність, а також територіальний устрій держави, констатовано, що лише в поодиноких випадках суди призначають покарання в межах санкції відповідної статті, що власне відповідає загальним засадам призначення покарання. Тимчасом вони не призначають додаткові покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю чи конфіскації майна. Натомість суди більш схильні до призначення покарання нижчого від найнижчої межі санкції відповідної статті. При цьому можна говорити про суттєве зниження покарання.

10. У рамках виконаного дослідження запропоновано внести такі зміни і доповнення до КК України:

– доповнити ч. 4 ст. 96³ КК України і викласти її у такій редакції: «вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого зі злочинів, передбачених статтями 109, 110, 110², 113, 146, 147...»;

– виключити із ч. 1 ст. 109 КК України юридичну конструкцію «змова про вчинення таких дій» та ч. 1 ст. 109 КК України викласти у такій редакції: «Дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади»;

– доповнити ст. 109 КК України і викласти ч. 2 відповідної статті у такій редакції: «Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення

конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також виготовлення чи зберігання з метою їх поширення або поширення матеріалів з такими закликами»;

– ч. 1 ст. 110 КК України сформулювати так: «Умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України»;

– викласти ч. 2 ст. 110 КК України таким чином: «Публічні заклики до посягання на територіальну цілісність і недоторканість України, а також виготовлення чи зберігання з метою їх поширення або поширення матеріалів з такими закликами, – караються обмеженням волі на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк з конфіскацією майна або без неї».

Тоді чинні ч. 2 та ч. 3 ст. 110 КК України вважатимуться відповідно ч. 3 та ч. 4;

– ст. 436 КК України сформулювати так: «Публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення чи зберігання матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх поширення або поширення таких матеріалів»;

– викласти ч. 1 ст. 110² КК України у такій редакції: «Фінансування дій чи інші форми створення умов з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також фінансування публічних закликів чи поширення матеріалів зі закликами до вчинення таких дій»;

– ч. 2 ст. 110² КК України сформулювати так: «Фінансування дій чи інші форми створення умов з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також фінансування публічних закликів чи поширення матеріалів зі закликами до вчинення таких дій»;

– виключити із ч. 3 ст. 110² КК України юридичну конструкцію «заподіяння значної майнової шкоди» та ч. 3 ст. 110² КК України викласти у такій редакції: «Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті,

вчинені повторно або з корисливих мотивів, або за попередньою змовою групою осіб, або у великому розмірі»;

– виключити із ч. 4 ст. 110² КК України словосполучення «інші тяжкі наслідки» та ч. 4 ст. 110² КК України викласти у такій редакції: Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою чи в особливо великому розмірі»;

– виключити із ч. 1 ст. 437 КК України юридичну конструкцію «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій» та ч. 1 ст. 437 КК України сформулювати так: «Планування, підготовка або розв’язування агресивної війни чи воєнного конфлікту»;

– викласти зміст ч. 5 ст. 447 КК України у такій редакції: «Найманець звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною четвертою цієї статті, якщо він до притягнення до кримінальної відповідальності добровільно припинив участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях та повідомив про свою участь у конфлікті, воєнних або насильницьких діях органам державної влади...».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумова Ю. В. До проблеми визначення поняття «Співучасть у злочинах із спеціальним суб'єктом». *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2016. № 1 (51). С. 33–35.
2. Абакумова Ю. В. Інститут співучасті в кримінальному праві України: природа, сутність, сучасні проблеми визначення : монографія / за ред. В. Г. Лукашевича. Запоріжжя : КПУ, 2012. 320 с.
3. Abrisketa J. Blackwater: mercenaries and international law. Fride, 27 September 2007. URL: <http://fride.org/download/blackwater.english.pdf>.
4. Авраменко О. В. Стан сильного душевного хвилювання за кримінальним правом України : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 244 с.
5. Агарков О. А. Сепаратизм у соціологічному дискурсі: теоретико-методологічний аспект. *Держава та регіони. Серія «Гуманітарні науки»*. 2015. № 1 (40). С. 43–48.
6. Азаров Д. С. Врахування ступеня тяжкості злочину при призначенні покарання із застосуванням статті 69 КК України. *Наука і правоохорона*. 2014. № 1 (23). С. 57–65.
7. Альошин Д. П. Форми співучасті в новому Кримінальному кодексі України: проблеми реалізації правових норм. *Право і Безпека*. 2002. № 1. С. 15–30.
8. Аналітична доповідь «Міжнародний досвід боротьби із сепаратизмом: висновки для України». URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Separatism_druk-8a53a.pdf
9. Андріяш В. Сецесія в сучасному світі: ризики і загрози для України. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. 2013. Вип. 11. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeVr_2013_11_8.pdf

10. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика : монографія. Київ : КНТ, 2007. 328 с.
11. Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика : навчальний посібник. Київ : Юрисконсульт, 2006. 342 с.
12. Антонюк Н. О. Усічений склад злочину: необхідна юридична конструкція чи міф. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. № 11. Т. 2. С. 87–89.
13. Арманов М. Г. Покарання за вчинення злочинів, передбачених статтями 355 та 356 КК України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Право»*. 2011. Вип. 17. С. 177–186.
14. Афанасенко С. І. Злочини проти основ національної безпеки України, що посягають на відносини в політичній сфері. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 54–56.
15. Бажанов М. И. Уголовное право Украины: Общая часть. Днепропетровск : Пороги, 1992. 167 с.
16. Бандурка І. О. Спеціальний суб'єкт як елемент складу злочинів, вчинених проти дітей. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 21–25.
17. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія. 3-тє вид., перероб. і допов. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 240 с.
18. Бараненко Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину: кримінально-правовий аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Акад. адвокатури України. Київ, 2009. 19 с.
19. Басиста І.В. Окремі проблеми в розумінні, розслідуванні та судовому розгляді кримінальних проваджень щодо сепаратизму та тероризму

/ Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2020. №. 9 (21). С.86-95. URL: https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2020/10/ilovepdf_merged21.pdf

20. Басиста І. В., Сав'юк О. В. Особливості розслідування терористичних актів на залізниці, аварій і катастроф: порівняльний аспект. *Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика*: кол. монографія / за заг. ред. В. М. Стратонова, Є. Л. Стрельцова. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 280–294.

21. Basysta I., Galagan V. Problems of Adherence by Ukraine to International Commitments in Resolution of Cases in Trials that Took Place in Temporarily Occupied Territories. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal* . Kyiv, 2018. № 4. P. 119 – 135. URL: <http://kmlpj.ukma.edu.ua/article/view/153256/152635>.

22. Батиргареева В. С., Нетеса Н. В. Щодо проблеми визначення кримінально-правових форм сепаратизму. *Право і безпека*. 2014. № 1. С. 65–69.

23. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.

24. Березенко В. В. Правовий режим державного кордону України: конституційно-правові аспекти регулювання та захисту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Київський університет туризму, економіки і права. Київ, 2017. 235 с.

25. Березовський А. А. Кримінально-правовий вплив: проблеми визначення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 4. С. 143–147.

26. Берзін П. С. Гацелюк В. О. Суб'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 144–159.

27. Бескоровайний С. Я. Види збройних конфліктів та їх правове регулювання. *Юридична наука*. 2014. № 3. С. 116–126.
28. Биккинин И. А., Блинников С. А., Пудовочкин Ю. Е. Обеспечение территориальной целостности и неприкосновенности Российского государства: сравнительно-правовые и уголовно-правовые аспекты : монография. Ростов-на-Дону : Ростовский юридический институт Российской правовой академии Минюста России, 2004. 216 с.
29. Богонюк Г. І. Кримінально-правова характеристика невиконання судового рішення: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. 203 с.
30. Большая энциклопедия : в 62 т. Т. 44. М. : Терра, 2006. 592 с.
31. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2005. № 3 (42). С. 180–190.
32. Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение. М. : Юрид. лит., 1967. 240 с.
33. Брич Л. П., Навроцький В. О. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні : монографія / автор вступ. ст. М. Я. Азаров. Київ : Атіка, 2000. 288 с.
34. Броневицька О. М. Відповідність регламентації відповідальності за злочини проти миру і безпеки людства міжнародним договорам України кримінально-правового характеру. *Форум права*. 2012. № 1. С. 135–141.
35. Бурдін В. М. Окремі проблеми злочинів проти правосуддя за КК України. *Життя і право*. 2004. № 2. С. 74–78.
36. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні. Київ : Атіка, 2004. 240 с.

37. Бурдін В. М. Суспільна небезпека готування до злочину. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 15–22. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/4-2015/burdin.pdf>
38. Васильєв А. А. Формула та критерії осудності в кримінальному праві. *Форум права*. 2010. № 4. С. 127–136. URL: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/FP/2010-4/10vaavkr.pdf>
39. Васілін М. М. Кримінальна відповідальність за сприяння вчиненню терористичного акту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2014. 18 с.
40. Велика сучасна енциклопедія : в 10 т. Т. 9. / уклад. А. С. Івченко. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2013. 351 с.
41. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.). / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
42. Вирок Біловодського районного суду Луганської області від 6 листопада 2018 р. Справа № 408/3666/18-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77639594>
43. Вирок Біловодського районного суду Луганської області від 26 лютого 2019 р. Справа № 408/2046/18-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80159142>
44. Вирок Біловодського районного суду Луганської області від 14 березня 2019 р. Справа № 408/11046/18-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80478750>
45. Вирок Волноваського районного суду Донецької області від 9 червня 2016 р. Справа № 221/3702/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58225371>
46. Вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 8 липня 2015 р. Справа № 619/2656/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46619878>

47. Вирок Держинського міського суду Донецької області від 8 лютого 2017 р. Справа № 225/311/17. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/64703343>
48. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 8 листопада 2014 р. Справа № 750/7402/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/70093074>
49. Вирок Жовківського районного суду Львівської області від 16 січня 2017 р. Справа № 444/43/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reestr.court.gov.ua/Review/64081969>
50. Вирок Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 8 жовтня 2015 р. Справа № 1-кп/331/498/15 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reestr.court.gov.ua/Review/52051581>
51. Вирок Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 9 червня 2017 р. Справа № 263/15014/15-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/68182221>
52. Вирок Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 9 вересня 2014 року. Справа № 623/2309/14-к. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/40388522>
53. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 22 жовтня 2015 р. Справа № 520/14220/15-к. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/52958020>
54. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 15 вересня 2014 р. Справа № 640/13718/14-к. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/40388522>
55. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 29 березня 2016 р. Справа № 644/1246/16-к. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/56962330>
56. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 24 жовтня 2014 р. Справа № 640/17513/14-к. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/41225016>

57. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 27 жовтня 2017 р. Справа № 640/14797/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70023389>
58. Вирок колегії Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 2 червня 2016 р. Справа № 219/7279/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58045943>
59. Вирок Колегії суддів Лисичанського міського суду Луганської області від 21 вересня 2018 р. Справа № 1-кп/415/92/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76634717>
60. Вирок Колегії суддів Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 16 травня 2016 р. Справа № 243/3706/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57690827>
61. Вирок Колегії суддів Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 1 червня 2017 р. Справа № 243/4702/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66885637>
62. Вирок Колегії суддів Київського районного суду м. Одеси від 22 жовтня 2015 р. Справа № 520/14220/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52958020>
63. Вирок Колегії суддів Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 22 вересня 2017 р. Справа № 235/9442/15-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69051733>
64. Вирок Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 20 серпня 2014 р. Справа № 1-кп/537/257/2014 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40202024>
65. Вирок Ковпаківського райсуду м. Суми від 7 жовтня 2014 р. Справа № 592/10069/14-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40840310>.

66. Вирок Краснолиманського міського суду Донецької області від 15 червня 2016 р. Справа № 236/1655/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58972099>
67. Вирок Куйбишевського районного суду Запорізької області від 15 листопада 2017 р. Справа № 319/85/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70280831>
68. Вирок Ленінського районного суду м. Миколаєва від 11 грудня 2015 р. Справа № 1-кп/489/634/2015 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54911879>
69. Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 30 березня 2016 р. Справа № 415/395/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57940460>
70. Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 23 березня 2016 р. Справа № 415/2302/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57968015>
71. Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 22 березня 2016 р. Справа № 415/3522/14-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58482033>;
72. Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 6 березня 2017 р. Справа № 1-КП/415/330/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65331429>
73. Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 27 травня 2016 р. Справа № 415/1810/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57940481>
74. Вирок Луцького міськрайонного суду від 23 лютого 2016 р. Справа № 161/338/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57147843>
75. Вирок Московського районного суду м. Харкова від 18 травня 2015 р. Справа № 643/7792/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46549092>

76. Вирок Московського районного суду м. Харкова від 22 січня 2016 р. Справа № 643/12606/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55231660>
77. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 26 вересня 2016 р. Справа № 303/5205/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61547045>
78. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 30 вересня 2019 р. Справа № 308/6773/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84602162>
79. Вирок Новоайдарського районного суду Луганської області від 23 липня 2018 р. Справа № 419/1210/18 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75463922>
80. Вирок Новоайдарського районного суду Луганської області від 14 квітня 2016 р. Справа № 419/1239/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57147813>
81. Вирок Новопсковського районного суду Луганської області від 24 грудня 2014 р. Справа № 420/1430/14-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44672876>
82. Вирок Новозаводського районного суду м. Чернігова від 27 червня 2017 р. Справа № 751/2432/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67420972>
83. Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 17 листопада 2015 р. Справа № 756/4688/15-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53543315>
84. Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 24 січня 2019 р. Справа № 756/4855/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79393240>
85. Вирок Овідіопольського районного суду Одеської області від 6 березня 2015 р. Справа № 509/3435/15-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43297887>

86. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 23 жовтня 2015 р. Справа № 185/9742/14-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53823154>.

87. Вирок Першотравневого районного суду Донецької області від 28 липня 2018 р. Справа № 1-кп/241/133/2018. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75544540>

88. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 25 січня 2017 р. Справа № 757/2179/17-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64300127#>.

89. Вирок Попаснянського районного суду Луганської області від 9 лютого 2017 р. Справа № 423/1750/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64636788>

90. Вирок Приазовського районного суду Запорізької області від 29 травня 2017 р. Справа № 325/266/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66759767>

91. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 20 жовтня 2015 р. Справа № 522/21368/15-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52541673>

92. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 5 лютого 2016 р. Справа № 522/23691/15-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55640170>

93. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 15 червня 2015 р. Справа № 522/1167/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45094012>

94. Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 24 листопада 2017 р. Справа № 569/17944/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70559089>

95. Вирок Рубіжанського міського суду Луганської області від 4 червня 2018 р. Справа № 425/1205/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74468348>
96. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 18 березня 2019 р. Справа № 1-кп/759/75/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80519617>
97. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 28 грудня 2016 р. Справа № 243/7084/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63831361>
98. Вирок Старобільського районного суду Луганської області від 21 квітня 2016 р. Справа № 431/1295/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59131664>
99. Вирок Суворовського районного суду м. Херсона від 16 жовтня 2014 р. Справа № 668/13682/14-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41772024>
100. Вирок Суворовського районного суду м. Одеси від 26 жовтня 2015 р. Справа № 523/16703/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52822770>
101. Вирок Суворовського районного суду м. Одеси від 7 вересня 2015 р. Справа № 523/13150/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/50040814>
102. Вирок Тростянецького районного суду Сумської області від 13 грудня 2016 р. Справа № 588/785/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63377427>
103. Вирок Ужгородського міськрайонного суду від 5 січня 2016 р. Справа № 308/15364/14-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54888053>
104. Вирок Харківського районного суду Харківської області від 23 липня 2018 р. Справа № 635/4514/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75467243>
105. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 2 липня 2014 р. Справа № 761/18057/14-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39560563>

106. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 6 жовтня 2017 р. Справа № 761/33930/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69449366>
107. Вирок Центрального районного суду м. Миколаєва від 18 липня 2014 р. Справа № 490/8181/14-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39863781>
108. Вислоцька Т. Ю. Кримінально-правова охорона таємниці в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2017. 275 с.
109. Висновок на проект Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України» від 20 березня 2014 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50320
110. Вітман К. М. Особливості процесу сепаратизації в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2014. № 53. С. 19–27.
111. Вовк М. З. Кримінально-правова характеристика віку особи: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. 257 с.
112. Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015/print>
113. Ворчакова І. Є., Лісовський В. М. Лобіювання сепаратистських інтересів як один з деструктивних механізмів суспільно-політичних інтересів. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Соціологія і політичні науки*. 2016. Т. 21. Вип. 2 (25). С. 89–99.
114. Всесвітній словник української мови. URL: <https://uk.worldwidedictionary.org/>
115. Гаазька конвенція про початок військових дій від 18 жовтня 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b85

116. Гаазький суд ухвалив рішення по Зміїному. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2009/02/3/3707965>.
117. Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений. *Право и политика*. 2000. № 11. С. 4–15.
118. Глушков В. О., Найдьон Ю. О. Щодо вдосконалення системи злочинів проти державної безпеки України. *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Луганськ, 19–20 квіт. 2012 р.). Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 115–120.
119. Горенкин В. А. Сепаратизм як соціально-політичне явище : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути і процеси» / Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. Сімферополь, 2004. 18 с.
120. Горло Н. В. Етнічний сепаратизм і іредентизм як шляхи реалізації права нації на самовизначення: порівняльний аналіз. *Гілея: науковий вісник*: збірник наукових праць. Київ, 2011. Вип. № 46 (4). С. 165–170.
121. Гречко О. О. Принцип єдності та цілісності державної території як гарантія унітарного характеру Української держави. *Право і Безпека*. 2014. № 4 (55). С. 12–15.
122. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник для студентів юрид. фак. закл. вищої освіти. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2006. 568 с.
123. Грищук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : монографія / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 247 с.
124. Грубась В. В. Реалізація принципу субсидіарності в процесі децентралізації. *Political Science*. 2016. № 1 (129). С.17–23.
125. Гудков А. В. Принцип територіальної цілісності государства в рішеннях судів (на примере Российской Федерации, США,

Канады, Турції, Молдови): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Рос. акад. правосудия. М. , 2008. 22 с.

126. Гусов К. В. Проблемы концептуализации понятия «сепаратизм» в отечественной политологии. *Вестник Поволжской академии государственной службы им. П. А. Столыпина*. 2012. № 1. С. 87–92.

127. Гуторова Н. О. Проблеми кримінальної відповідальності неповнолітніх за злочини у сфері господарської діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю: збірник наукових праць*. Харків : Право, 2004. Вип. 8. С. 26–28.

128. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569

129. Дементьев С. И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1986. 157 с.

130. Денисов С. Ф., Кардаш К. С. Визначення поняття «агресивна війна» у кримінальному праві України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2012. № 3. С. 96–106.

131. Денисов С. Ф., Кардаш К. С. Военный конфликт: зміст та співвідношення з близькими поняттями. *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2012. № 1 (2). С. 107–113.

132. Дівак В. В. Сепаратизм як феномен сучасної політики. Політологічні та правові аспекти : монографія / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Логос, 2010. 223 с.

133. Діордіца І. В. Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2008. 20 с.

134. Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов от 18 марта 2014 г. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/20605>

135. Дополнительный протокол до Женевских конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, прийм. 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199/card4#History

136. Донець А. Г. Поняття «зберігання», «схоронність», «охорона» та їх співвідношення. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 24. С. 242–252.

137. Доповідь заступника начальника департаменту контррозвідального захисту в сфері інформаційної безпеки СБУ Юлії Лапутіної 12 червня 2018 р. на круглому столі в Укрінформі на тему: «Гібридна (інформаційна) агресія РФ. Відповіді України». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2243886-gibridne-pole-bou-vidpovidi-ukraini-na-informacijnu-agresiu-rf.html>

138. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

139. Дьяков С. В. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства. Уголовное право России. Т.2. Особенная часть : учеб. / под. ред. А. Н. Игнатова и Ю. А. Красикова. М. : НОРМА, 2000. 212 с.

140. Дьяков С. В., Игнатьев А. А., Карпушин М. П. Ответственность за государственные преступления / общ. ред. и введение Л. И. Баркова. М. : Юрид. лит., 1988. 224 с.

141. Енциклопедія державного управління : у 8 т. Т. 3. Історія державного управління / наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (гол.) та ін.; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : НАДУ, 2011. 788 с.

142. Емельянов В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 10–18.

143. Епель О. В. Об'єктивні ознаки публічних закликів до вчинення терористичного акту. *Форум права*. 2011. № 1. С. 329–334. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11eovvta.pdf>
144. Смелянов В. П. Визначення об'єкта злочину у кримінально-правовій науці: дискусійні питання. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2009. № 2. С. 125–135.
145. Энциклопедический словарь : в 86 т. Т. 29. / сост. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. СПб. : Дело Брокгауз – Ефрон, 1900. 954 с.
146. Энциклопедический словарь : в 3 т. Т. 3. / под ред. М. М. Филиппова. СПб. : Изд. Н. П. Сайкина, 1901. 4207 с.
147. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2004. 19 с.
148. Желік М. Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: кримінально-правова характеристика : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2018. 258 с.
149. Загинея З. А. Надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України як спосіб вчинення державної зради. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 86–101.
150. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе от 01. 08. 1975 г. (Хельсинки). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055
151. Закон СССР «Об уголовной ответственности за государственные преступления» от 25 декабря 1958 г. URL: <http://www.zaki.ru/pages.php?id=1738>
152. Звіт про кількість осіб засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного

характеру та види кримінального покарання (форма 6) за 2017 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017

153. Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2018 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018

154. Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2019 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019

155. Здравомыслов Б. В. Должностные преступления. Понятие и квалификация. М. : Юрид. лит, 1975. 168 с.

156. Здравомыслов Б. В. Стадии совершения умышленного преступления : лекция / Всесоюзный юридический заочный ин-т. М. , 1960. 32 с.

157. Злобин Г. А., Никифоров Б. С. Умысел и его формы. М. : Юрид. лит., 1972. 264 с.

158. Зозуля І. В. Національна безпека України як сукупний об'єкт кримінально-правового захисту. *Право і безпека*. 2002. № 3. С. 37–43.

159. Зоренко Д. С. Щодо вживання понять «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» у назві статті 110 Кримінального кодексу України. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 2. С. 59–65.

160. Зубкова В. И. Проблемы построения и взаимообусловленности санкций и категории преступлений в УК РФ. *Уголовное право*. 2002. № 4. С. 19–25.

161. Иногамова-Хегай Л. В. Публичные призывы в системе Особенной части УК РФ. *Системность в уголовном праве*: материалы II Российского конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. М. , 2007. С. 157–160.

162. Ільницька С. Історія становлення законодавства про кримінально-правову охорону конституційного ладу України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Вип. 58. С. 289–295.
163. Історія держави та права України : підручник : у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Т. 1 / кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. URL: <http://www.vuzlib.org/beta3/html/1/7637/7655/>
164. Калмиков Д. Аналіз санкції статті 150 Кримінального кодексу України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 4. С. 37–42.
165. Карпец И. И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. М. : Юрид. лит., 1973. 228 с.
166. Карпец И. И. Преступления международного характера. М. : Юрид. лит., 1979. 264 с.
167. Картавцев В. С. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (наукові засади кваліфікації) : навчальний посібник. Київ : Вид-во Національної академії СБ України, 2004. 57 с.
168. Кваша О. О. Небезпечні тенденції розвитку спільної злочинної діяльності в сучасній Україні. *Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах в контексті подій 2013-2014 років в Україні* : матеріали міжнародного симпозіуму (Київ, 24–25 жовтня 2014 р.) С. 82–85.
169. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 560 с.
170. Кибальник А. Г., Соломоненко И. Г. Преступления против мира и безопасности человечества. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. 383 с.
171. Кибальник А. Г., Молибога О. Ю., Соломоненко И. Г. Уголовная ответственность за наемничество. Ставрополь, 2002. 178 с.

172. Кимлик Н. В. Юридична особа як суб'єкт корупційного злочину. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 132–136.
173. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. К., 1982. 438 с.
174. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 208 с.
175. Кладков А. Квалификация преступлений, совершенных в соучастии. *Законность*. 1998. № 8. С. 26–28.
176. Клачков П. В., Подъяпольский С. А. Понятие и значение сепаратизма. *Теория и практика общественного развития*. 2013. № 12. С. 39–40.
177. Ключник Р. Сепаратизм як світова мегатенденція сучасності. *Політичний менеджмент*. 2011. № 6. С. 120–128.
178. Коваленко В. П. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, вчинене працівником правоохоронного органу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 215 с.
179. Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 112 с.
180. Комаров О. Д., Косінова Д. С. Об'єктивна сторона фінансування тероризму. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 378–387.
181. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под ред. Ю. И. Скуратова, В. М. Лебедева. М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1996. 1214 с.

182. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154
183. Концепція державної політики щодо визначення лінії державного кордону у зв'язку з природними змінами русел прикордонних річок Західний Буг і Тиса та врегулювання питання користування територіями, що зазнали змін внаслідок таких явищ, схвалена КМУ від 29 червня 2011 р. № 630-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2011-%D1%80>
184. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2019. 227 с.
185. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Особлива : курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. Київ : Атіка, 2001. 544 с.
186. Коржанський М. Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України. Київ : Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. 656 с.
187. Коржанский Н. И. Объект посягательства и квалификация преступлений. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1976. 188 с.
188. Косілова О. І. Політична безпека в системі національної безпеки України. *Правова інформатика*. 2011. № 1 (29). С.72–78.
189. Костенко О. Злочин і відповідальність за нього у світлі соціального натуралізму (щодо соціально натуралістичної доктрини кримінального правознавства). *Право України*. 2010. № 9. С. 36–43.
190. Красницький І. В. Щутяк Л. С. Відповідальність за замах на злочин за кримінальним правом України : монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 224 с.
191. Кремень В. Г., Бінько І. Ф., Головащенко С. І. Політична безпека України : концептуальні засади та система забезпечення : монографія. Київ : МАУП, 1998. 92 с.

192. Кресіна І. О., Коваленко А. А. Ситуативні механізми протидії сепаратизму в Україні: політико-правовий аналіз. *Держава і право*. 2014. № 65. С. 291–299.
193. Кривуля О. М. Чи можуть бути суспільні відносини об'єктом злочину? *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1997. № 2. С. 72–74.
194. Кримінальне право України : навчальний посібник / С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук, В. М. Ярін та ін.; за ред. О. М. Омельчука. Київ : Наукова думка; Прецедент, 2004. 297 с.
195. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. 4-те вид., перероб. і допов. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків : Право, 2010. 514 с.
196. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. 5-те вид., перероб. та допов. / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2009. 408 с.
197. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 3-тє вид. Київ : Атіка, 2008. 712 с.
198. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / М. І. Бажанов та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ; Харків : Юрінком Інтер; Право, 2001. 494 с.
199. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житній та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Вид-во ХНУВС, 2011. 572 с.
200. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. 780 с.
201. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за заг. ред. Є. Л. Стрельцова. Харків : Одиссей, 2009. 469 с.

202. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (із змінами і доповненнями). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.02.2020).
203. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид. перероб. та допов. Харків : Одіссей, 2004. 1215 с.
204. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. 5-те вид., допов. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків : Право, 2013. 1145 с.
205. Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в советском уголовном праве: учеб. пособие. Ярославль : ЯрГУ, 1977. 83 с.
206. Кубальський В. Н. Кримінально-правова протидія сепаратизму: концептуальні підходи. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2019. № 2. С. 2–7.
207. Кузнецов Н. Ф. Преступления и преступность. М., 1969. 267 с.
208. Кузьмін Р. Кримінальна відповідальність юридичних осіб (корпорацій) за господарські злочини. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 4. С. 7–11.
209. Кулак Н. В. Актуальні питання правового статусу добровольчих формувань в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 84–88.
210. Купріянов А. О. Особливості складу злочину, передбаченого ст. 447 КК України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 32. С. 189–196.
211. Курсь русскаго уголовного права Н. С. Таганцева, профессора С.-Петербургскаго университета. Часть Общая. Книга 1-я. Учение о преступлении. СПб., 1874. 292 с.

212. Курсь уголовного права И. Я. Фойницкаго. Часть Особенная. Посягательства личныя и имущественныя. СПб. : Типографія М. М. Стасюлевича, 1907. 980 с.
213. Кучер В. І. Кримінально-правові проблеми вчинення злочинів способом особливо жорстокого поводження : монографія. Київ : Азимут–Україна, 2004. 120 с.
214. Ландіна А. В. Проблема визначення об'єкта злочину в кримінальному праві. *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конференції (Луганськ, 19–20 квітня 2012 р.). Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. С. 278–279.
215. Лантінов Я. О., Даньшин М. В. Злочини проти основ національної безпеки України : альбом схем / за заг. ред. Я. О. Лантінова. Харків : Харків юридичний, 2012. 24 с.
216. Лепісевич П. М., Терлюк І. Я. Державно-правовий устрій України в імперську добу : навчальний посібник. Львів : Край, 2005. 127 с.
217. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. М. : НОРМА, 1998. 296 с.
218. Литвиненко К. О. Гуманітарні чинники генерування сепаратистських рухів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 21.03.01 «Гуманітарна і політична безпека держави (філософські науки)» / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2018. 196 с.
219. Литвиненко О. К. Поняття та класифікація сепаратистських рухів *Гілея : науковий вісник* : збірник наукових праць. Вип. 108. С. 243–247.
220. Ліпкан В. А., Діордіца І. В. Національна безпека України: кримінально-правова охорона : навчальний посібник. Київ : Вид-во КНТ, 2007. 292 с.
221. Логіка для юристів : підручник / І. В. Хоменко. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 224 с.

222. Луценко Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності за фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України. *Європейські перспективи*. 2016. № 1. С. 100–103.
223. Луценко Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України : монографія. Харків : Право, 2015. 200 с.
224. Ляшенко О. Міф про «Галицький сепаратизм»: витоки і підстави. *Наукові записки*. Вип. 1 (87). С. 163–178.
225. Магновський І. Й. Конституційно-правові особливості забезпечення територіальної цілісності України. *Юридичний бюлетень*. 2015. Вип. 1. С. 12–19.
226. Майданюк В. Чому «сепаратисти» вигідніші за колабораціоністів? *Вголос*. URL: https://vgolos.com.ua/articles/chomu-separatysty-vygidnishi-za-kolaboratsionistiv_201937.html?print
227. Макарчук В. С. Кримська авантюра Путіна (2014 р.): аспекти міжнародного права та суспільної моралі. URL: <http://science.lp.edu.ua/sites/default/files/Papers/makarchuk.pdf>
228. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. 304 с.
229. Малиновский А. А. Сравнительное уголовное право: понятие и основные задачи. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке : материалы IV Международной научно-практической конференции*. М. : ТК ВЕЛБИ; Проспект, 2007. С. 30–33.
230. Маслова О. О. Вчинення злочину в обстановці публічності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. № 17. С. 98–100.
231. Матвійчук В. К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика. *Юридична наука*. 2013. № 9. С. 80–87.

232. Матвійчук В. К. Об'єктивні ознаки злочину, передбаченого ст. 109 КК України. *Юридична наука*. 2013. № 12. С. 28–43.

233. Матишевський П. С. Злочини проти держави. Кримінальне право України. Особлива частина: підруч. для юридич. вузів і фак-тів / за ред. П. С. Матишевського, С. С. Яценка, П. П. Андрушка ; КНУ ім. Т. Шевченка. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 892 с.

234. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158

235. Меморандум про підтримку миру та стабільності в Співдружності Незалежних Держав від 10 лютого 1995 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_068

236. Михайленко П. П. Борьба с преступностью в Украинской ССР : в 2 т. Киев : Высшая школа, 1966. Т.1 : 1917 – 1925 гг. 832 с.

237. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_103

238. Міжнародна конвенція про використання радіомовлення в інтересах миру 1936 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_229/print

239. Міжнародний досвід боротьби із сепаратизмом: висновки для України : аналіт. доп. / О. О. Резнікова, А. О. Місюра, С. В. Дрьомов, К. Є. Войтовський. Київ : НІСД, 2016. 52 с. (Сер. «Національна безпека». Вип. 12).

240. Міжнародний розшук та видача особи, яка вчинила кримінальне правопорушення: навчальний посібник / 1. В. Басиста, В. І. Галаган, О. М. Калачова, Л. В. Максимів. Київ, 2016. 277 с.

241. Москаль Д. П. Кримінально-правова характеристика зґвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 292 с.

242. Мохончук С. М. Злочини проти миру та безпеки людства: генезис, еволюція, сучасна регламентація у кримінальному праві та законі : монографія / Нац. ун-тет «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2013. 526 с.

243. Мошняга Л. В. Зарубіжний досвід криміналізації злочинів проти конституційних основ національної безпеки на прикладі кримінальних кодексів Азербайджанської Республіки, Республіки Вірменія, Республіки Казахстан та Грузії. *Кримінальне право*. С. 87–93.

244. Мошняга Л. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти конституційних основ національної безпеки України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Харк. нац. ун-тет внутр. справ. Харків, 2011. 220 с.

245. Мошняга Л. В. Об'єкт злочинів проти конституційних основ національної безпеки України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 79–87.

246. Мошняга Л. В. Принципи криміналізації діянь проти конституційних основ національної безпеки України. *Право і безпека*. 2012. № 1. С. 27–31.

247. Мошняга Л. В. Суб'єктивна сторона злочинів проти конституційних основ національної безпеки України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 75–82.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmjju_2012_5_11

248. Мохончук С. Юридичний склад найманства та його особливості в системі злочинів проти миру та безпеки людства. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2012. № 2 (69). С. 227–236.

249. Музика А. А. Категорія «кваліфікація злочину» та інші суміжні категорії в аспекті формулювання тем дисертаційних досліджень. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1 (17). С. 161–163.

250. Музика А. А. Про пошук росіян оптимальної моделі кримінальної політики. *Основні напрями розвитку кримінального права та*

шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (11–12 жовтня 2012 р.) / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2012. С. 403–408.

251. Навроцький В. О., Брич Л. П. Ознаки посадової особи та кваліфікація господарських злочинів, вчинених нею. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 1. С. 58–62.

252. Навроцький В. О. «Загибель людей» як вид злочинних наслідків: проблеми встановлення змісту та кваліфікації. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи* : матеріали науково-практичної конференції (22–23 квітня 2004 р.). Київ; Харків : Юрінком Інтер, 2004. 260 с.

253. Навроцький В. О. Злочини проти держави : лекції для студ. юрид. фак. / Львів. держ. ун-т ім. І. Франка; юрид. ф-т. Львів : Б. в., 1997. 32 с.

254. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2000. 771 с.

255. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навчальний посібник. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 512 с.

256. Навроцький В. О., Тростюк З. А. Тлумачний словник (Особливої частини кримінального законодавства України). Львів, 1997. 127 с.

257. Надутий А. В. Територіальна єдність, цілісність і недоторканність: до питання про співвідношення понять. *Право і безпека*. 2016. № 1. С. 29–34.

258. Наден О. В. Найманство як соціальне та кримінально-правове явище: сутність, новітні тенденції розвитку та проблеми протидії : монографія. Київ : Атіка, 2005. 264 с.

259. Наконечна Л. А. Караність злочинів, ознакою складів яких є насильство. *Європейські перспективи*. 2013. № 10. С. 113–117.

260. Наконечний В. С. Сепаратизм: поняття та підходи до тлумачення. *Политические процессы и институты*. Київ, 2007. № 3. С. 1–6.
261. Наумов А. В., Кибальник А. Г., Орлов В. Н., Волосюк П. В. *Международное уголовное право / под ред. А. В. Наумова, А. Г. Кибальника*. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юрайт, 2014. 510 с.
262. Наумов А. В. *Российское уголовное право. Курс лекций. Особенная часть. Т. 1*. 3-е изд. М. : Юридическая литература, 2004. 496 с.
263. Невідома Н. В., Шульженко О. В. Фінансування дій, учинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (стаття 110-2 Кримінального кодексу України): проблемні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 102–104.
264. Нікітін А. А. Збройний конфлікт як вид воєнного конфлікту. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 52–59.
265. Новоселов Г. П. *Критерии определения судом меры наказания : учеб. пособие*. Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1984. 72 с.
266. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за червень 2020 року / упоряд. правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ. 2020. 59 с.
267. Об усилении ответственности за посягательство на национальное равноправие граждан и насильственное нарушение единства территории Союза ССР : Закон СССР от 02.04.1990 г. № 1403-1. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_16377.htm
268. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. *Толковый словарь русского языка*. М. : Азъ, 1992. 960 с.

269. Окрема думка судді Конституційного Суду України Колісника В. П. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb04d710-18>

270. Олейніков Д. О. Уточнення змісту мети злочину, передбаченого ст. 110 КК України. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали постійно діючого науково-практичного семінару (28 жовтня 2011 р.) / СБУ, Ін-тут підготов. юрид. кадрів для СБУ, НЮАУ ім. Я. Мудрого. Харків : Оберіг, 2011. Вип. 3. Ч. 2. С. 132–136.

271. Олійничук Р. П. Ретроспективний аналіз кримінального законодавства про відповідальність за групове порушення громадського порядку постреволуційного періоду. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2012. № 2. С. 48–56.

272. Олішевська В. В. Сепаратизм: сутність, зміст, основні підходи. *Державне управління*. 2013. № 5. С. 150–152.

273. Олейніков Д. О. Суб'єктивна сторона злочинів проти основ національної безпеки України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2014. 242 с.

274. Орлеан А. М. Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків : Національний ун-т внутрішніх справ, 2003. 225 с.

275. Орловська Н. А. Проблемні питання побудови кримінально-правових санкцій в контексті впливу на неповнолітніх правопорушників. *Часопис Академії адвокатури*. 2010. № 9 (4). С. 1–7.

276. Остроухов Н. В. Территориальная целостность государств в современном международном праве и ее обеспечение в Российской Федерации и на постсоветском пространстве : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук / Рос. ун-тет дружбы народов. М., 2010. 61 с.

277. Ответственность за разжигание вражды и ненависти. Психолого-правовая характеристика / М. В. Кроз, А. Р. Ратинов, Н. А. Ратинова; под. ред. А. Р. Ратинова. М. : Юрлитинформ, 2005. 256 с.
278. Павликівський В. І. Проблеми встановлення форми та змісту вини в злочинах з формальним складом. *Право і безпека*. 2004. № 3'4. С. 95–97.
279. Паливода В. О. Європейський досвід протидії етнічному сепаратизму: уроки для України. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Etnich_separatizm-3ea59.pdf
280. Парасюк Н. М. Фінансування сепаратизму: визначення змісту кримінально-правового компромісу. *Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах в контексті подій 2013-2014 років в Україні* : матеріали міжнародного симпозіуму (Київ, 24–25 жовтня 2014 р.). С. 135–139.
281. Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Львів, 2010. 20 с.
282. Пекар П. В. Кримінально-правова характеристика пропаганди війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Служба безпеки України, Нац. акад. Служби безпеки України. Київ, 2017. 20 с.
283. Пекар П. В. окремі проблеми визначення змісту поняття публічності у складі злочину, передбаченого ст. 436 КК України. *Право: науково-практичний журнал*. 2017. № 1. С. 143.
284. Пинаев А. А. Уголовное право Украины. Общая часть. Харьков : Харьков. юридический ин-тут, 2005. 664 с.
285. Пилипенко Я. С. Демаркація понять «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт» та «війна». *Вісник НТУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2017. Вип. 1/2, 33 (34). С. 143–146.
286. Пионтковский А. А., Меньшагин В. Д. Курс советского уголовного права. Особенная часть . М. , 1955. Т. 1. 800 с.

287. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. М., 1961. 666 с.
288. Письмо Постоянного представителя Швейцарии при Организации Объединенных Наций от 02.10.2008 года на имя Генерального секретаря. (UN doc. A/63/467, 6 October 2008). URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/a/63/467>
289. Плецький С. Ю. Соціальна обумовленість криміналізації фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2015. № 3 (49). С. 55–61.
290. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
291. Положення про злочини державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР, злочини проти порядку управління), затверджене ЦБК СРСР (25 лютого 1927 р.). URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/1066/17/>
292. Попович О. В. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ч.110-2 КК України: проблеми конструювання та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 6. Т. 3. С.79–83.
293. Поповичук В. О. Визначення категорії «злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 320–323.
294. Пошедін О. І. Воєнна безпека України в контексті співробітництва з Європейським Союзом. *Вісник НАРА*. 2014. № 3. С. 53–59.
295. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» (щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму) від 6 травня 2014 р. / народні

депутати України: І. С. Луценко, А. А. Кожем'якін. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50842

296. «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.: наукове видання / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : АТ «Книга», 1997. 96 с.

297. Приватні військові компанії Росії: виконуючи злочинні накази Кремля. *Джерело*. 2017. 30 серпня. URL: <https://coolyanews.info/privatnii-viijs-kovii-kompaniyyi-rosiyyi-vikonuyuchi-zlochinnii-nakazi-kremlya.html>

298. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>

299. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 26 листопада 2011 р. № 393/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/2018>

300. Про відповідальність за діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності України : Закон України від 11 жовтня 1991 р. № 1649-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/1649-12>

301. Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків : заява, схвалена Постановою ВРУ від 21 квітня 2015 р. № 337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19>

302. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23 травня 2013 р. № 314-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/314-18>

303. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму : Закон України від 19 червня 2014 р. № 1533-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1533-18>.

304. Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо відповідальності за фінансування сепаратизму) : Проект Закону від 6 травня 2014 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50842

305. Про внесення змін до КК України (щодо колабораціонізму та посилення відповідальності за державну зраду) : Проект Закону України від 20 грудня 2017 р. № 7426. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7426&skl=9

306. Про Воєнну доктрину України : Указ Президента України від 15 червня 2004 р. № 648/2004. *Офіційний вісник України*. 2009. № 30. Ст. 2005.

307. Prohibition of Mercenary Activities and Regulation of Certain Activities in Country of Armed Conflict Act : No. 27, 2006. URL: <http://www.gov.za/sites/www.gov.za/files/a27-06.pdf> (дата звернення: 07.11.2017).

308. Про гастрольні заходи в Україні : Закон України від 10 липня 2003 р. № 1115-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115-15>

309. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>

310. Про державний кордон України : Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1777-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>.

311. Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 8 липня 2009 р. № 514/2009. *Офіційний вісник Президента України*. 2009. № 20. Ст. 677.

312. Про забезпечення прав і свобод громадянина на тимчасово окупованій території України : Проект Закону України від 18 березня 2014 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50320

313. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та

фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14 жовтня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>

314. Про запобігання проявам сепаратизму та іншим посяганням на основи національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2014 р. № 756-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-vii>

315. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/print>

316. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-VI6. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>

317. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

318. Про національну безпеку : Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

319. Про Концепцію державної мовної політики : Указ Президента України від 15 лютого 2010 р. № 161/2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 13. Ст. 601.

320. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>

321. Про посилення кримінальної відповідальності за деякі злочини проти держави : Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3805-XII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T380500.html

322. Про правовий статус і соціальні гарантії учасників добровольчих збройних формувань в Україні : пояснювальна записка до Проекту Закону України від 23 грудня 2015 р. № 3707. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH2UZ00A.html

323. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09>

324. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10>

325. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05>

326. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>

327. Про протидію і запобігання сепаратизму та подолання наслідків сепаратистської діяльності на території України (десепаратизацію) : Проект Закону України від 22 липня 2014 р. № 4300.

328. Про реалізацію Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 р. № 601-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-2017-%D1%80/print>

329. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» : Указ президента України від 14 березня 2016 р. № 92/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016/print>

330. Про стабілізацію політичної та соціально-економічної ситуації в Україні та запобігання антиконституційним діям і сепаратистським проявам, що загрожують суверенітету і територіальній цілісності України : Постанова Верховної Ради України від 1 грудня 2014 р. № 2215-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-15>

331. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 7 квітня 2015 р. № 291-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/291-19/card4#History>
332. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0002700-03>
333. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09
334. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 р. № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0008700-05>
335. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 жовтня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0017700-04>
336. Про судову практику у справах про хабарництво : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02>
337. Про усунення загрози територіальній цілісності України, що виникла внаслідок будівництва Російською Федерацією дамби в Керченській протоці : Постанова ВРУ від 23 жовтня 2003 р. № 1234-IV. URL: [file:///C:/Users/Kyurpil/Downloads/d133799%20\(1\).htm](file:///C:/Users/Kyurpil/Downloads/d133799%20(1).htm)
338. Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навчальний посібник. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Київ : КНТ, 2010. 280 с.
339. Работа Комиссии международного права. Нью-Йорк : ООН, 2009. Т. I. 468 с.
340. Рафальський І. Самовизначення та сепаратизм. Питання теорії. *Наукові записки*. № 4–5 (72–73). С. 78–93.

341. Рахмайлов В. В. Типологія та генеза сепаратизму в науковій літературі: до постановки проблеми. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 59–60. С. 303–310.

342. Резнік Ю. С. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в міжнародному кримінальному праві. *Альманах міжнародного права*. 2018. Вип. 19. С. 83–90.

343. Резолюція 1514 (XV) Генеральної Ассамблеї ООН. Декларація о предоставлении независимости колониальным странам и народам от 14 декабря 1960 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_280

344. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74

345. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» від 14 березня 2014 р. № 1-13/2014. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-14>

346. Рішення Конституційного Суду України від 26 квітня 2018 р. № 4-р/2018 у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/v004p710-18>

347. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. Справа № 1-33/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04?lang=ru>

348. Романюк І. М. Кримінально-правова характеристика злочинів, що посягають на інтелектуальну власність в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2018. 238 с.

349. Романюк Н. І. Сепаратизм як суспільно-політичне явище сучасності. *Актуальні проблеми країнознавчої науки* : міжнародна науково-практична Інтернет-конференція (20 жовтня 2014 р.). URL : <https://internationalconference2014.wordpress.com/2014/10/20/>

350. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под общей ред. О. И. Чистякова. М. : Юрид. литература, 1988. Т. 6: Законодательство первой половины XIX века. 432 с.

351. Рубашенко М. А. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України : монографія. Харків : Право, 2016. 288 с.

352. Рубашенко М. А. Місце злочинів проти основ національної безпеки України в системі Особливої частини Кримінального кодексу України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 2. С. 117–124.

353. Рубашенко М. А. Співвідношення понять «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» у кримінальному праві України (ст.110 КК). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 26. С. 223–226.

354. Рубашенко М. А., Салтиков С. М. Проблеми об'єктивної сторони фінансування дій, учинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С.188–192.

355. Руфанова В. М. Нормативно-правове забезпечення протидії сепаратизму в Україні. *Наше право*. 2016. № 2. С.101–106.

356. Савченко А. В. Сучасний сепаратизм: кримінально-правовий зміст. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)* : тези доп. V Міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 21 листопада 2014 р.) / ред. кол. : В. В. Черней, М. В. Костицький С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 79–83.
357. Севрюков В. В., Полегенька О. Р. Наукові та практичні погляди щодо визначення суб'єкта злочину у кримінальному праві України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 289–293.
358. Селецький С. І. Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2008. 496 с.
359. Сербські найманці на Донбасі: як Росія вербує сербів у ряди бойовиків. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28809252.html>
360. Сидоренко Е. В. Личностное влияние и противостояние чуждому влиянию. *Психологические проблемы самореализации личности*. СПб. : СПбГУ, 1997. 216 с.
361. Сичевський В. В., Харитонов Є. І., Олейніков Д. О. Науково-практичний коментар до Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України (злочини проти основ національної безпеки України). Харків : Право, 2016. 232 с.
362. See Art.1 of the Application before the International Court of Justice instituting proceedings on behalf of the Government of Romania in a Dispute concerning Maritime Delimitation in the Black Sea between Romania and Ukraine, filed on 16 September 2004. URL: <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/iru/irufame.htm>
363. Сірий С. Сутність поняття «локальна війна» і «воєнний конфлікт» та їх типологія. *Політичний менеджмент*. Київ. 2006. № 4. С. 124–134.
364. Скрильник О. О. Міжнародно-правова регламентація боротьби з найманством : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

юрід. наук : 12.00.11 «Міжнародне право» / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. 23 с.

365. Скрильник О. О., Майструк О. П. Особливості визначення статусу найманця як учасника міжнародного конфлікту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 3. С. 152–155.

366. Скулиш Є. Д. Злочини проти основ національної безпеки України : навчальний посібник. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2011. 220 с.

367. Словник синонімів Караванського. URL: <http://slovopedia.org.ua/41/53407/272091.html>

368. Словник української мови: в 11 т. / ред. кол. : І. К. Білодід (гол.) та ін. Т. 1 : А–В / ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. Київ : Наукова думка, 1970. 799 с.

369. Соборное уложение 1649 года. *Российское законодательство X–XX веков* : в 9 т. Т.3 : Акты земских соборов. М. : Юрид. лит., 1985. 512 с.

370. Соловйова А. М. Суб'єкт злочину та суб'єктивна сторона складу злочину примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ : Ін-тут держави і права НАН України, 2002. Вип. 17. 548 с.

371. Созанський Т.І. Забезпечення єдності судової практики при свавільному конструюванню диспозицій статей Особливої частини КК України. Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах в контексті подій 2013 – 2014 років в Україні: матеріали міжнародного симпозиуму (24-25 жовтня 2014 р.). Київ, 2014 р. С.158-160

372. Сталенна Л. С. Регулювання правових відносин щодо протидії сепаратизму в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 4 (51). С. 69–76.

373. Сталенна Л.С. Особливості розвитку сепаратистських рухів у регіонах Західної Європи. *Університетські наукові записки*. 2016. №57.С.273-280.

374. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення за результатами їх досудового розслідування за 2017–2020 р. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo
375. Стиранка М. Б. Кримінальна відповідальність за сепаратизм у пам'ятках українського кримінального права. *Право UA*. 2018. № 2. С. 117–123.
376. Стиранка М. Б. Стан теоретичного дослідження проблеми сепаратизму. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 257–259.
377. Стиранка М. Б. Обсяг поняття сепаратизму. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки* / ред. кол. : Б. В. Щур, О. С. Котуха та ін. Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2018. Вип. 7. С. 212–217.
378. Стиранка М. Родовой и видовой объекты сепаратизма. *Leges si viata*. 2019. № 2/2. С. 116–120.
379. Стиранка М. Б. Об'єктивна сторона посягання на територіальну цілісність і недоторканність України. *Наше право*. 2019. № 1. С. 70–76.
380. Стиранка М. Б. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за сепаратизм. *Європейські перспективи*. 2018. № 2. С. 127–133.
381. Стиранка М. Б. Особливості кримінально-правової кваліфікації сепаратизму. *Visegrad : Jurnal on Human Rights*. 2019. № 4. Ч. 1 С. 100–104.
382. Стиранка М. Б. Зміст поняття сепаратизму як соціально-політичного явища. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 22–23 червня 2018 р.). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2018. С. 107–110.
383. Стиранка М. Б. Обсяг поняття сепаратизму. *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права* : матеріали міжнародної науково-

практичної конференції (Львів, 15–16 червня 2018 р.). Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2018. С. 48–50.

384. Стиранка М. Б. Стан теоретичного дослідження питання кримінальної відповідальності за сепаратизм // Актуальні питання взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічного адміністрування у напрямку розвитку правової системи України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції м. Київ (7–8 вересня 2018 р.). Київ: Цент правових наукових досліджень, 2018. С. 68-74.

385. Стиранка М. Б. Система складів злочинів, які регламентують кримінальну відповідальність за сепаратизм. *Наукове забезпечення захисту прав та свобод громадян України в умовах інтеграції в Європейський простір* : матеріали Всеукраїнської конференції (25 жовтня 2018 р.) / кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». Львів, 2018. С. 657–661.

386. Стиранка М. Б. Родовий об'єкт сепаратизму. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 18–19 січня 2019 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2018. С. 86–89.

387. Стиранка М. Б. Видовий об'єкт сепаратизму. *Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 11–12 січня 2019 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ», 2019. С. 70–74.

388. Стиранка М. Б. Кримінальна відповідальність за дії, вчинені з метою зміни меж території на порушення порядку, встановленого Конституцією України. *Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції* : матеріали Всеукраїнської конференції (29 березня 2019 р.) / кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології

Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ, 2019. С. 380–382.

389. Стрельцов Є. Л. Суб'єктивна сторона злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 160–170.

390. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків : Школа, 2006. 1008 с.

391. Сьомін С. В. Сепаратизм як загроза національній безпеці України. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3 (32). С. 143–149.

392. Таганцев Н. С. Русское уголовное право : лекции. Часть Общая : в 2 т. Т. 1. М. : Наука, 1994. 380 с.

393. Татаренко Г. В. Дискусійні питання кримінальної відповідальності за дії, пов'язані з сепаратизмом. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 31. С. 195–203.

394. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : монографія / Нац. юрид. ун-тет ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2016. 256 с.

395. Тацій В. Я. Особо опасные государственные преступления (Глава I. Раздел I Особенной части). *Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий / авт. коммент. Н. Ф. Антонов и др. Киев : Политиздат Украины, 1987. С. 204–222.*

396. Тельберг Г. Г. Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века. М. , 1912. 342 с.

397. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : навчальний посібник. Львів : Ліга-Прес, 2007. 92 с.

398. Тлумачний словник української мови / А. О. Івченко. Харків : Фоліо, 2002. 540 с.

399. Трайнин А. Н. Состав преступления по советскому уголовному праву. М. : Юрид. литература, 1951. 388 с.

400. Трикоз Е. Н. Преступления против мира и безопасности человечества: сравнительный и международно-правовой аспекты. М. : Юрлитинформ, 2007. 512 с.
401. TNS On-line Tracking. Дослідження політичних поглядів. 3-тя хвиля (травень 2014 р.) / TNS. URL: http://www.slideshare.net/TNS_Ukraine/report-on-line-trackpoliticwave-3may-2014ivan.
402. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія. Київ : Атіка, 2003. 144 с.
403. Туляков В. Я. Виктимологические проблемы применения нового Уголовного кодекса. *Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 жовтня 2001 р.) / редкол. : В. В. Сташис та ін. Київ; Харків, 2002. С. 234–237.
404. Турлова Ю. Проблеми пеналізації злочинів проти довкілля в Україні. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2015. Березень. С. 124–129.
405. Уголовный кодекс Австрии / науч. ред. и вступ. статья С. В. Милюкова; предисл. Эрнста Ойгена Фабрици; пер. с нем. Л. С. Вихровой. СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. 352 с.
406. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики / науч. ред. И. М. Рагимова / пер. с азербайджан. Б. Э. Аббасова. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 325 с.
407. Уголовный кодекс Грузии / науч. ред. З. К. Бигвава. СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. 409 с.
408. Уголовный кодекс Дании / науч. ред. и предисл. С. С. Беляева; пер. с дат. и англ. С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 230 с.
409. Уголовный кодекс Испании / под ред. и с предисл. Н. Ф. Кузнецовой и Ф. М. Решетникова. М. : Зерцало, 1998. 218 с.

410. Уголовный кодекс Эстонской республики / науч. ред и пер. с эстон. В. В. Запевалова, вступ. статья Н. И. Мацнева. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 262 с.
411. Уголовный кодекс Кыргызской Республики. URL: www.toktom.kg/lawcoll/15076.1.htm.
412. Уголовный закон Латвийской Республики / адапт. пер. с лат., науч. ред. и вступ. ст. А. И. Лукашова и Э. А. Саркисовой. Мн. : Тесей, 1999. 176 с.
413. Уголовный кодекс Республики Армения / Е. Р. Азаряна, Н. И. Мацнева; предисл. Е. Р. Азаряна; пер. с армянского Р. З. Авакяна. СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. 450 с.
414. Уголовный кодекс Республики Казахстан / Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 г. № 167. *Ведомости Парламента РК*. 1997. № 15-16 / предисл. И. И. Рогова. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 466 с.
415. Уголовный кодекс Республики Польша / пер. с польск. Д. А. Барилевич и др.; адапт. пер. и науч. ред. Э. А. Саркисова, А. И. Лукашов; под общ. ред. Н. Ф. Кузнецовой. Мн. : Тесей, 1998. 128 с. (Уголовные кодексы стран Восточной Европы).
416. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 410 с.
417. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (с изм. и доп. на 15 июля 2001 г.) / вступ. статья М. Х. Рустамбаева, А. С. Якубова, З. Х. Гулямова. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 338 с.
418. Уголовный кодекс ФРГ / пер. с нем. М. : Зерцало, 2000. 208 с.
419. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головкин, Н. Е. Крыловой; пер. с франц. и предисл. Н. Е. Крыловой. СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. 650 с.
420. Уголовный кодекс Швеции / пер. с англ. С. С. Беляева. М. , 2000. 167 с.

421. Уголовное право России. Общая часть / В. С. Комиссаров, Н. А. Лопашенко, А. В. Наумов и др.; под ред. А. И. Рарога. 3-е изд., с изм. и доп. М. : Эксмо, 2009. 496 с.
422. Уголовное уложение (Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г.). С.-Петербург; Харьков : Южно-Русское книгоиздательство Ф. А. Иогансона. 232 с.
423. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. Издание Н. С. Таганцева. СПб. , 1904. 1007 с.
424. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
425. Український радянський енциклопедичний словник : у 3 т. Т. 3. Вид. 2-ге. Київ : Гол. ред. УРЕ, 1987. 734 с.
426. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. СПб. : Тип. 2. Отделение собств. император. канцелярии, 1845. III. 646 с.
427. Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. ФОП Вапнярчук Н. М., 2007. 264 с.
428. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда : Міжнародний документ від 26 червня 1945 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010
429. Устищенко В. В. Квалификация преступлений со специальным субъектом. Киев : УМК ВО, 1988. 104 с.
430. Ухвала Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 20 квітня 2017 р. Справа № 589/1107/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66125596>
431. Федоров В. П. Обеспечение суверенитета и территориальной целостности государства. *История государства и права*. 2008. № 14. С. 7–9.
432. Фельштинський Ю., Станчев М. Третя світова війна: битва за Україну. Київ, 2015.

433. Фесенко Є. В. Кримінально-правовий захист здоров'я населення (коментар законодавства та судової практики). Київ : Істина, 2001. 192 с.
434. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. С. 75–78.
435. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. М. , 1987. 923 с.
436. Філей Ю. В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Запоріжжя, 2005. 232 с.
437. Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 19–28.
438. Фріс П.Л., Медицький І.Б. Юридична особа як суб'єкт злочину за законодавством країн Європи та Америки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія «Юридична». 2007. № 3. С. 338–344.
439. Хавронюк М. І. Глава III. Злочини проти основ національної безпеки України. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник. Вид. 2-ге, перероб. та допов. / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.; за ред. М. І. Мельника та В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2008. 712 с.
440. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Істина, 2004. 504 с.
441. Хавронюк М. І. Наукове осмислення правової доктрини та кримінального законодавства зарубіжних країн. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 298–347.
442. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Хавронюка, М. І. Мельника. 9-те вид., перероб. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. 780 с.

443. Харазашвили Б. В. Вопросы мотива поведения преступника в советском праве. Тбилиси : Цодна, 1963. 285 с.
444. Хворостянкіна А. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії. *Право України*. 2005. № 11. С. 28–32.
445. Хилюк С. В. Наука кримінального права України (Особлива частина): характерні риси та перспективи розвитку. *Життя і право*. 2005. № 3. С. 45–50.
446. Хрестоматія з історії держави і права України : навчальний посібник / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2000. Т. 1. 472 с.
447. Хроніка окупації: рік тому Росія почала анексію Криму. *Ukrinform*. URL: http://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1819994-hronika_okupatsiii_rik_tomu_rosiya_pochala_aneksiyu_krimu_2026767.html
448. Цебенко О. О. Ідеологічні засади сепаратизму. *Актуальні проблеми міжнародних відносин* / Київ. нац. ун-тет ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ : Ін-тут міжнар. відносин, 2011. Вип. 99. С. 90–94.
449. Цебенко О. Форми вияву сепаратизму: теоретико-методологічний аспект. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2014. Вип. 26. С. 44–51.
450. Цимбрівський Т. С. Дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Львів, 2008. 248 с.
451. Чорний Р. Л. Проблеми вдосконалення закону про кримінальну відповідальність за деякі злочини проти основ національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 189–192.
452. Черный Р. Л. Общественно опасное деяние в составе преступления, предусмотренного ст.110-2 Уголовного кодекса Украины: проблемы толкования и совершенствования законодательства. *Leges si viata*. 2015. № 3/2. С. 99–103.

453. Чорний Р. Л. Теоретико-прикладні проблеми визначення поняття суспільно небезпечних дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України. *Університетські наукові записки*. 2014. № 4 (52). С. 178–185.

454. Чуваков О. А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова. Одеса, 2017. 533 с.

455. Чугуников І. І. Об'єкт злочину як підстава для побудови системи Особливої частини Кримінального кодексу України. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2010. С. 389–406.

456. Шакун В. І., Грудзур О. М. Злочини проти основ національної безпеки України (Розділ І Особливої частини). Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

457. Шемшученко Ю. С. Європейське право: теорія і практика. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом* : матеріали науково-практичної конференції. Київ, 1998. 446 с.

458. Шепітько М. В. Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Х., 2011. 246 с.

459. Широбоков Ю. М. Стадії військового полону та особливості їх впливу на психіку військовослужбовців. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2016. Вип. 20. С. 313–322.

460. Щутяк Л. С. Кримінальна відповідальність за замах на злочин за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Львів, 2012. 18 с.

461. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5. Київ : Укр. енциклоп. ім. М. П. Бажана, 2003. 733 с.
462. Юртаєва К. С. Місце скоєння злочинів міжнародного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2010. 230 с.
463. Юртаєва К. В. Кваліфікація найманства: національний та міжнародно-правовий аспекти. *Форум права*. 2018. № 3. С. 141–148. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2018_3_19.pdf
464. Юрченко О. М., Бантишев О. Ф., Кузьмін С. А. Злочини проти основ національної безпеки України. Науково-практичний коментар до Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Паливода А. В., 2015. 72 с.
465. Явір В. Я. Основні прояви сепаратизму в сучасній Україні. *Держава і право*. Вип. 64. С. 391–397.
466. Яремко Г. З. Система норм про посягання на територіальну цілісність і недоторканність України у кримінальному законі України. *Кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство у контексті судової реформи в Україні* : матеріали науково-практичного семінару (Львів, 15 червня 2018 р.). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 61–63.
467. Яремко Г. З. Стан теоретичного дослідження проблем кримінально-правових бланкетних диспозицій. *Форум права*. 2010. № 4. С. 993 – 1002.

ДОДАТОК А

АНКЕТА

для проведення опитування працівників
правоохоронних органів і суддів Львівської області з питань кримінально-
правової характеристики сепаратизму в Україні (200 осіб)

На кафедрі кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ розроблено у межах дослідження кримінально-правової характеристики сепаратизму анкету.

Враховуючи Ваш досвід роботи, запрошуємо взяти участь у вивченні питань, пов'язаних із сепаратистськими проявами. Будь ласка, відзначте варіант відповіді, який найбільшою мірою відображає Ваше ставлення до окресленої проблеми.

Анкетування анонімне. Гарантуємо конфіденційність Ваших відповідей. Результати опитування сприятимуть дослідженню.

Заздалегідь вдячні!

Відомості про респондента

1. Місце Вашої праці:

☐ поліція	90 (45%)
☐ СБУ	13 (6,5%)
☐ прокуратура	45 (22,5%)
☐ суд	52 (26%)

2. Ваша посада:

☐ слідчий	64 (32%)
☐ оперуповноважений	29 (14, 5%)
☐ начальник (заступник начальника) слідчого відділу	10 (5%)
☐ суддя	52 (26%)
☐ прокурор	45 (22,5%)

3. Досвід роботи за спеціальністю:

☐ до 1 року	18 (9%)
☐ від 1 до 5 років	70 (35%)
☐ від 5 до 10 років	59 (29,5%)
☐ понад 10 років	53 (26,5%)

4. Місцевість, у якій Ви працюєте:

☐ міська	182 (91%)
☐ сільська	18 (9%)

5. Чи стикалися Ви з проявами сепаратизму?

☐ так	184 (92%)
☐ ні	6 (3%)
☐ складно відповісти	10 (5%)

6. Чи доцільне вживання у КК України поняття «сепаратизм»?

☐ так	6 (3%)
☐ ні	192 (96%)
☐ складно відповісти	2 (1%)

7. Система яких складів злочинів регламентує кримінальну відповідальність за сепаратизм?

☐ норми, що передбачені ст. 109 та ст. 110 КК України	6 (3%)
☐ фактично всі норми Розділу I Особливої частини КК України	72 (36 %)
☐ норми, що передбачені ст.ст. 109, 110, 110 ² , 111, 437, 447 КК України	103 (51,5 %)
☐ складно відповісти	19 (9,5%)

8. Чи потрібно, на Вашу думку, внести зміни та доповнення у статті, які регламентують кримінальну відповідальність за сепаратизм?

☐ так	186 (93%)
☐ ні	14 (7%)

9. Чи тотожні, з Вашого погляду, поняття «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність»?

☐ так	134 (67%)
☐ ні	42 (21%)
☐ складно відповісти	24 (12 %)

10. Чи тотожні, на Вашу думку, поняття «сепаратизм» і «право на самовизначення народів»?

☐ так	13 (6, 5%)
☐ ні	167 (83, 5%)
☐ складно відповісти	20 (10 %)

11. З якою формою вини вчиняються злочини, що посягають на територіальну цілісність і недоторканність держави, а також її територіальний устрій?

☐ з прямим умислом	187 (93, 5%)
☐ з непрямым умислом	
☐ умисна форма вини	13 (6, 5%)
☐ необережна форма вини	

12. Чи стикалися Ви з помилками у кваліфікації сепаратистських проявів?

☐ так	84 (42%)
☐ ні	116 (58%)

13. Чи обґрунтовано законодавцем визначені види та міри покарань за вчинення злочинів, які посягають на територіальну цілісність та недоторканність, а також територіальний устрій?

☐ так	62 (31%)
☐ ні	106 (53%)
☐ складно відповісти	32 (16%)

14. Які чинники, на Вашу думку, найбільше сприяють проявам сепаратизму?

☐ дискримінація етнічної спільноти з боку державної влади	89 (44,5%)
☐ неефективна система державного управління	57 (28,5%)
☐ наявність суперечностей між центральною владою держави та носіями ідей сепаратизму	54 (27%)
☐ Ваш варіант _____	0 (0%)

15. Як Ви вважаєте: чи можна за допомогою кримінально-правових засобів побороти сепаратизм?

☐ так	114 (57%)
☐ ні	68 (34%)
☐ складно відповісти	18 (9%)

ДОДАТОК Б ЗВЕДЕНІ

дані за результатами анкетування працівників правоохоронних органів і суддів Львівської області з питань кримінально-правової характеристики сепаратизму в Україні (опитано 200 осіб)

Завдяки анкетуванню працівників правоохоронних органів і суддів, спрямованому на дослідження кримінально-правової характеристики сепаратизму, що проводилося впродовж 2018 р. (загалом роздано 200 анкет, усі анкети повернуто), отримано певні статистичні дані.

№	Зміст запитання	Варіанти відповідей	Кількість осіб	Показник у %
1	Де Ви працюєте?	Поліція	90	45 %
		СБУ	13	6,5 %
		Прокуратура	45	22,5 %
		Суд	52	26 %
2	Ваша посада	Слідчий	64	32 %
		оперуповноважений	29	14,5 %
		начальник (заступник начальника) слідчого відділу	10	5 %
		Суддя	52	26 %
		Прокурор	45	22,5 %
3	Досвід роботи за спеціальністю	до 1 року	18	9 %
		від 1 до 5 років	70	35 %
		від 5 до 10 років	59	29,5 %
		понад 10 років	53	26,5 %
4	Місцевість, у якій Ви працюєте	Міська	182	91 %
		Сільська	18	9 %
5	Чи стикалися Ви з проявами сепаратизму?	Так	184	92%
		Ні	6	3 %
		складно відповісти	10	5%
6	Чи доцільне вживання у КК України поняття «сепаратизм»?	Так	6	3 %
		Ні	192	96 %
		складно відповісти	2	1 %
7	Система яких складів злочинів регламентує кримінальну	норми, що передбачені ст.109 і ст. 110 КК України	6	3 %

	відповідальність за сепаратизм?	фактично всі норми Розділу I Особливої частини КК України	72	36 %
		норми, що передбачені ст.ст. 109, 110, 110 ² , 111, 436, 437, 447 КК України	103	51,5 %
		складно відповісти	19	9,5 %
8	Чи потрібно, на Вашу думку, внести зміни та доповнення у статті, які регламентують кримінальну відповідальність за сепаратизм?	Так	186	93%
		Ні	14	7%
9	Чи тотожні, з Вашого погляду, поняття «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність»?	Так	134	67 %
		Ні	42	21 %
		складно відповісти	24	12 %
10	Чи тотожні, з Вашого погляду, поняття «сепаратизм» та «право на самовизначення народів»?	Так	13	6,5 %
		Ні	167	83,5 %
		складно відповісти	20	10 %
11	З якою формою вини вчиняються злочини, що посягають на територіальну цілісність і недоторканність держави, а також її територіальний устрій?	з прямим умислом	187	93,5 %
		з непрямым умислом	0	0 %
		умисна форма вини	13	6,5 %
		необережна форма вини	0	0 %
12	Чи стикалися Ви з помилками у кваліфікації	Так	84	42 %
		Ні	116	58 %

	сепаратистських проявів?			
13	Чи обґрунтовано законодавцем визначені види та міри покарань за вчинення злочинів, які посягають на територіальну цілісність та недоторканність, а також територіальний устрій?	Так	62	31 %
		Ні	106	53 %
		складно відповісти	32	16 %
14	Які чинники, на Вашу думку, найбільше сприяють проявам сепаратизму?	дискримінація етнічної спільноти з боку державної влади	89	44,5 %
		неефективна система державного управління	57	28,5 %
		наявність суперечностей між центральною владою держави та носіями ідей сепаратизму	54	27
		Ваш варіант	0	0%
15	Як Ви вважаєте: чи можна за допомогою кримінально-правових засобів побороти сепаратизм?	Так	114	57 %
		Ні	68	34 %
		складно відповісти	18	9 %

ДОДАТОК В

ДОВІДКА
про впровадження та апробацію результатів
дисертаційного дослідження Стиранки Михайла Богдановича
на тему: «Кримінально-правова характеристика сепаратизму в Україні»

Питання кримінальної відповідальності за сепаратизм, є надзвичайно важливим та актуальним, оскільки після активізації російської збройної агресії на сході України, спецслужби РФ намагаються здійснити масштабні вербування українських громадян, в основному, військових для вчинення ними проявів сепаратизму. Сепаратистські процеси підривають основи громадянського миру в державі, знижують її міжнародний престиж, ставлять під сумнів легітимність центральної влади, призводять до кризи загальнодержавної політики та, створюючи загрозу державному суверенітету, підривають територіальну цілісність держави, оскільки безпосередньо пов'язані з питанням зміни її кордонів та утворенням нових держав. Тому основним завданням при наданні кримінально-правової оцінки діям таких осіб є забезпечення єдності судової практики судами України та призначення необхідного та достатнього покарання за вчинення відповідних посягань.

Дисертаційне дослідження Стиранки М.Б. має практичне спрямування. Сформульовані у роботі висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані у практичній діяльності правоохоронних органів та суддів як рекомендації щодо кваліфікації відповідних злочинів. Особливе практичне значення в діяльності правозастосовних органів мають запропоновані автором підходи щодо з'ясування змісту, обсягу та форм сепаратизму; питання призначення покарання. Автором вдало виокремлено наскрізну систему кримінально-правових норм, спрямованих на охорону територіальної цілісності і недоторканності, а також територіального устрою держави. Заслуговує на увагу позиція, що умисну штучну зміну русел річки слід вважати посяганням на територіальну цілісність держави та одним із різновидів сепаратизму. Дисертант вдало обґрунтував доцільність

застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру за вчинення її уповноваженою особою злочину, передбаченого ст.110-2 КК України. Слід погодитись із положеннями про те, що дії, спрямовані на отримання автономії в межах держави, є одним із проявів сепаратизму, повинні кваліфікуватися за наявності інших ознак як дії спрямовані на повалення конституційного ладу, зокрема його територіального устрою (ст.109 КК України). Не викликає заперечень висновок про те, що дії, спрямовані на зменшення меж території України повинні отримати кримінально-правову оцінку за ст. 110 КК України; натомість дії, що вчиняються шляхом ведення агресивної війни, спрямованої на збільшення території України, кваліфікуються за ст. 437 КК України.

Таким чином впровадження результатів дисертаційного дослідження Стиранки М.Б. у діяльність правозастосовних органів дозволяє уникнути труднощів під час кваліфікації злочинів, а також дає можливість врахувати запропоновані пропозиції на практиці.

**Заступник начальника відділу
управління організації і процесуального
керівництва досудовим розслідуванням
прокуратури Львівської області**

В. Рубцов

ДОДАТОК І

Львівський торговельно-економічний університет
79011, Україна, Львів, вул. Туган-Барановського, 10
тел./факс.(032)-275-65-50

№ 93/16 від «22» лютого 2021р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор

Львівського торговельно-
економічного університету
проф. Куцик Н.О.

«22» лютого 2021 року

АКТ

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження Стиранки Михайла Богдановича «Кримінально-правова характеристика сепаратизму в Україні» у навчальний процес кафедри кримінального права та процесу ЛТЕУ

Експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

Голови: декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук, професора Котухи О.С.,

Членів комісії:

завідувача кафедри кримінального права та процесу, доктора юридичних наук, професора Щура Б.В., професора кафедри кримінального права та процесу, кандидата юридичних наук Федорова М.П., доцента кафедри кримінального права та процесу, кандидата юридичних наук, Сосніної О.В., розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», аспіранта кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ Стиранки М.Б. за темою «Кримінально-правова характеристика сепаратизму в Україні».

Проаналізовано основні результати дослідження Стиранки М.Б., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Стиранка М.Б. Особливості кримінально-правової кваліфікації сепаратизму. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. №4. Ч. і С. 100–104.

2. Стиранка М.Б. Кримінально-правові ознаки сепаратизму. *Наше право*. №4. 2020 р. С.176–180.

3. Стиранка М.Б. Караність сепаратизму за Кримінальним кодексом України. *Європейські перспективи*. №1. 2021 р. С.139–144.

4. Стиранка М. Родовой и видовой объекты сепаратизма. *Legesiviata*. № 2/2. 2019. С. 116–120

5. Стиранка М. Б. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за сепаратизм. *Європейські перспективи*. 2018. № 2. С. 127–133.

6. Стиранка М. Б. Кримінальна відповідальність за сепаратизм у пам'ятках українського кримінального права. *Право UA*. 2018. № 2. С. 117–123.

7. Стиранка М. Б. Стан теоретичного дослідження проблеми сепаратизму. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 257–259.

8. Стиранка М. Б. Обсяг поняття сепаратизму. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету* / ред. кол.: Б. В. Щур, О. С. Котуха та ін. Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2018. Вип. 7. 352 с. С. 212–217 (Юридичні науки).

9. Стиранка М. Б. Об'єктивна сторона посягання на територіальну цілісність і недоторканність України. *Наше право*. № 1. 2019 р. С. 70–76.

10. Стиранка М. Б. Зміст поняття сепаратизму як соціально-політичного явища // Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 22–23 червня 2018 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2018. С. 107–110.

11. Стиранка М. Б. Обсяг поняття сепаратизму // Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15–16 червня 2018 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2018. С. 48–50.

12. Стиранка М. Б. Стан теоретичного дослідження питання кримінальної відповідальності за сепаратизм // Актуальні питання взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічного адміністрування у напрямку розвитку правової системи України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції м. Київ (7–8 вересня 2018 р.). Київ: Цент правових наукових досліджень, 2018. С.47-49.

13. Стиранка М. Б. Система складів злочинів, які регламентують кримінальну відповідальність за сепаратизм // Наукове забезпечення захисту прав та свобод громадян України в умовах інтеграції в Європейський простір: матеріали Всеукраїнської конференції (м. Львів, 25 жовтня 2018 р.) / кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». Львів. С. 657–661.

14. Стиранка М. Б. Родовий об'єкт сепаратизму // Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18–19 січня 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2018. С. 86–89.

15. Стиранка М. Б. Видовий об'єкт сепаратизму // Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства

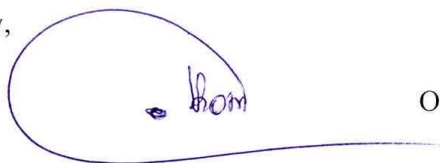
України майбутнього: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 11–12 січня 2019 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2019. С. 70–74.

16. Стиранка М. Б. Кримінальна відповідальність за дії, вчинені з метою зміни меж території на порушення порядку, встановленого Конституцією України // Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції: матеріали Всеукраїнської конференції (м. Львів, 29 березня 2019 р. / кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ, 2019. С. 380–382.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що наукові праці Стиранки М.Б. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Львівського торговельно-економічного університету, зокрема при викладанні навчальних дисциплін: «Кримінальне право», «Кримінологія» під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти освітніх ступенів бакалавр, магістр.

Голова комісії:

декан юридичного факультету,
кандидат юридичних наук,
професор

О.С. Котуха

Члени комісії:

завідувач кафедри кримінального права та процесу,
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
НАПрН України

Б.В. Щур

професор кафедри кримінального права та процесу,
кандидат юридичних наук

М.П. Федоров

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу

О.В. Сосніна

ДОДАТОК Д
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ,

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Стиранка М.Б. Особливості кримінально-правової кваліфікації сепаратизму. *Visegrad Journal Human Rights*. 2019. №4. Ч. 1. С. 100–104.
2. Стиранка М.Б. Кримінально-правові ознаки сепаратизму. *Наше право*. № 4. 2020. С.176–180.
3. Стиранка М.Б. Караність сепаратизму за Кримінальним кодексом України. *Європейські перспективи*. №1. 2021. С.139–144.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

4. Стиранка М. Родовой и видовой объекты сепаратизма. *Leges si viata*. № 2/2. 2019. С. 116–120.
5. Стиранка М.Б. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за сепаратизм. *Європейські перспективи*. 2018. № 2. С. 127–133.
6. Стиранка М.Б. Кримінальна відповідальність за сепаратизм у пам'ятках українського кримінального права. *Право UA*. 2018. № 2. С. 117–123.
7. Стиранка М.Б. Стан теоретичного дослідження проблеми сепаратизму. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 257–259.
8. Стиранка М.Б. Обсяг поняття сепаратизму. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету* / ред. кол.: Б.В. Щур, О.С. Котуха та ін. Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2018. Вип. 7. (Юридичні науки). С. 212–217.
9. Стиранка М.Б. Об'єктивна сторона посягання на територіальну цілісність і недоторканність України. *Наше право*. № 1. 2019. С. 70–76.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Стиранка М.Б. Зміст поняття сепаратизму як соціально-політичного явища. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина: матеріали міжнародної науково-практичної*

конференції (м. Запоріжжя, 22–23 червня 2018 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2018. С. 107–110.

11. Стиранка М.Б. *Обсяг поняття сепаратизму. Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15–16 червня 2018 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2018. С. 48–50.

12. Стиранка М.Б. *Стан теоретичного дослідження питання кримінальної відповідальності за сепаратизм. Актуальні питання взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічного адміністрування у напрямку розвитку правової системи України*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції м. Київ (7–8 вересня 2018 р.). Київ: Цент правових наукових досліджень, 2018. С.47-49.

13. Стиранка М.Б. *Система складів злочинів, які регламентують кримінальну відповідальність за сепаратизм. Наукове забезпечення захисту прав та свобод громадян України в умовах інтеграції в Європейський простір*: матеріали Всеукраїнської конференції (м. Львів, 25 жовтня 2018 р.) / кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». Львів. С. 657–661.

14. Стиранка М.Б. *Родовий об'єкт сепаратизму. Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18–19 січня 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2018. С. 86–89.

15. Стиранка М.Б. *Видовий об'єкт сепаратизму. Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 11–12 січня 2019 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2019. С. 70–74.

16. Стиранка М.Б. *Кримінальна відповідальність за дії, вчинені з метою зміни меж території на порушення порядку, встановленого Конституцією*

України. *Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції*: матеріали Всеукраїнської конференції (м. Львів, 29 березня 2019 р.) / кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». Львів : СПОЛОМ, 2019. С. 380–382.